

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

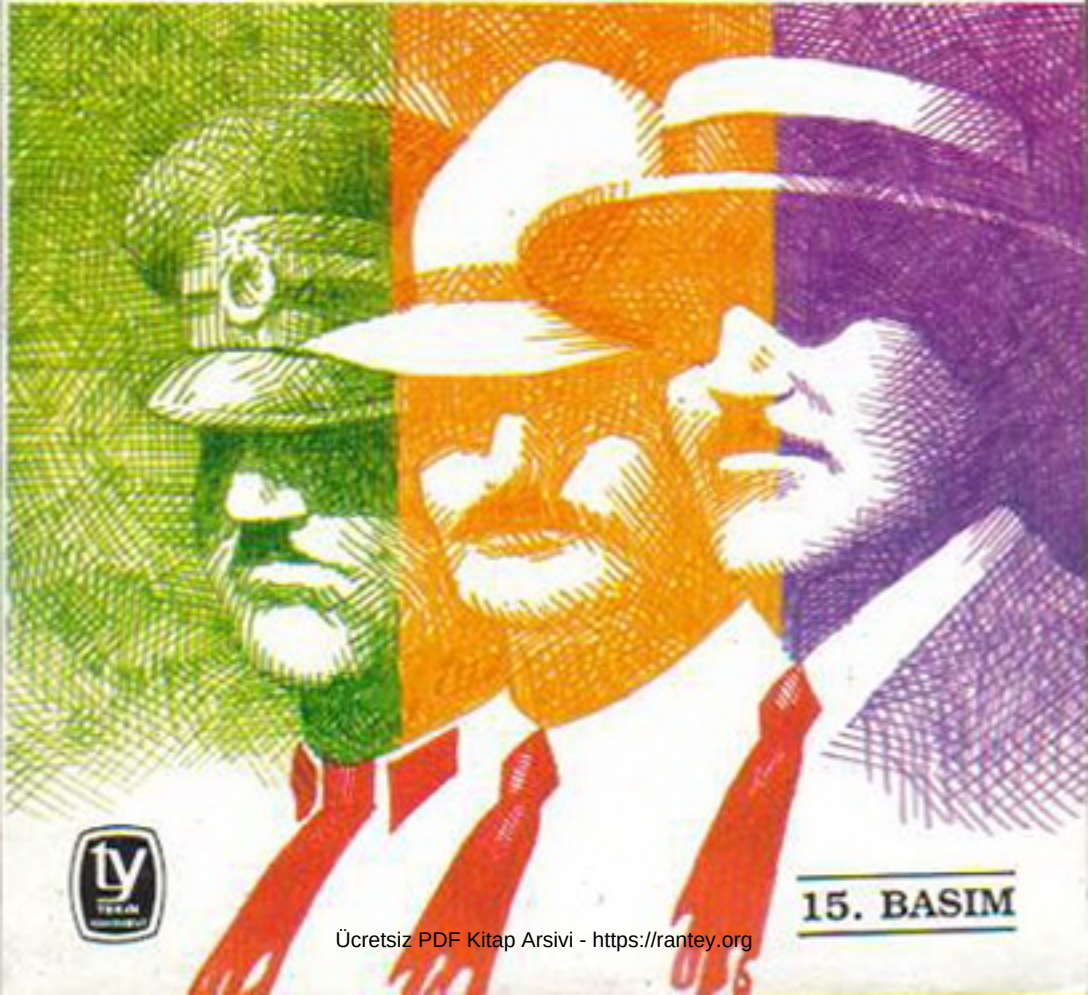
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

UĞUR MUMCU GAZİ PAŞA'YA SUIKAST

15. BASIM

ISBN 975-478-101-X

**Gazi Paşa'ya Suikast, Uğur Mumcu / 6. Basım, 1993 / Kapak, Erkal Yavi / Kapak Baskısı, Özyılmaz Matbaası / İç Baskı, Yaylacık Matbaası / Cilt, Aziz-Kan Mücellithanesi / Kitabı Yayımlayan Tekin Yayınevi, Ankara Cad. No: 43 İSTANBUL
Tel: 527 69 69 – 512 59 84**

UĞUR MUMCU

Gazi Paşa'ya Suikast

Altıncı Basım

TEKİN YAYINEVİ

S U N U Ş

Yakın tarihimiz ile ilgili birçok olay yeterince bilinmiyor. Bilinmediği için de çoğu kez yüzeysel değerlendirmeler ya «resmi tarihi» oluşturuyor ya da resmi tarihe karşı yapay zorlamalara yol açıyor.

Tarihin gereğince incelenebilmesi bütün kaynakların araştırmalara açık olmasına bağlıdır.

Geçen yıl yayınlanan «Kürt-İslam Ayaklanması» incelemesini yaparken bir engel ile karşılaşmıştım. Engel, Genelkurmay Başkanlığının 1972 yılında koyduğu yasaktı. Genelkurmay Başkanlığının «Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar» adlı yayını kendi kendisini yasaklamıştı.

Kürt sorununun bu kadar duyarlı olduğu günlerde bile bu sorunun dününü ve bugününü araştırmak için ulaşabildiğiniz kaynaklar üzerinde yasaklar varsa, yakın tarihi nasıl inceleyecek ve bu olayları nasıl yorumlayacaksınız?

Şeyh Sait Ayaklanması ve İzmir Suikastı, birbirini izleyen olaylardır. Bu iki olaydan sonra devrimlerin yolu açılmış; devrimler, tek parti yönetimi ile uygulanmıştır. Olayların bu açıdan da incelenmesi gerekmektedir.

İzmir Suikastı konusunda üç ayrı kaynaktan söz edilebilir. Birinci tür kaynak, bu köftüde çıkan yayınlarıdır. İkinci kaynak, dava tutanaklarıdır. Bu tutanaklar, o zamanki yayın organlarında eski yazı ile yayınlanmıştır. Bu yayınlar ve tutanakların hepsi incelendi.

İzmir suikastı ile ilgili bütün belgeler, TBMM arşivinde bulunuyor. Bu arşive de ancak özel izin ile gi-

riliyor. Şu anda «tasnif dışı» olduğunu duyduğumuz bu tutanak ve belgelerin tarihçiler tarafından incelenmesi ile birçok gerçeğin de aydınlanacağına inanıyorum.

Bu tutanak ve belgelerin biran önce yeni yazıya çevrilerak araştırmacılarā açılması gerekiyor.

İzmir suikastı sanıklarının ele geçirilmelerinden sonra Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasındaki yazışmalar Cumhurbaşkanlığı arşivindedir. Bir raslantı sonucu elime geçen bu yazışmalar da ilk kez yayınlanıyor. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Başbakan İsmet Paşa arasındaki «makina başında» yapılan görüşmeler, bu tarihsel olaya ışık tutuyor.

Son iki yılda yakın tarihimize ilgili üç kitap yayınladım: «Kırkların Cadi Kazanı» ile İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki siyasal olaylar; «Kazım Karabekir Anlatıyor» kitabı ile Kurtuluş Savaşı önderlerinin Cumhuriyet dönemindeki çalışmaları ve devrim yılları, «Kürt-İslam Ayaklanması» ile Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasında, Kürt sorunu üzerindeki emperyalist oyunlar ve Takrir-i Sükun dönemi anlatılmaya çalışıldı.

Milliyet Gazetesi'nde 12 Ocak - 28 Ocak 1992 günleri arasında yayınlanan «Gazi Paşa'ya Suikast» yazı dizisi ile de İzmir suikastı ilk kez açıklanan belgeleri ile incelendi.

Atatürk dönemi ile 2. Dünya Savaşı yıllarının da gereğince incelenebilmesi, Cumhurbaşkanlığı arşivi ile Dışişleri Bakanlığı gizli dosyalarının «çift aylı kırmızı damgalı» yasaklardan kurtarıp araştırmacılarā açılmasına bağlıdır.

Amerikan, İngiliz, Alman ve Fransız gizli belgeleri üzerindeki yasaklar çoktan kalktı, bizde yasak olmayan yazışma ve tutanakları incelemek bile olanaksızdır!

Yakın tarihi inceleyemezsek, bugünü nasıl anlayacağız?

Uğur Mumcu

BİR

Giritli Motorcu Şevki, İzmir Vali Konağı'nı tırmanırken soluk soluğaydı.

Amacı Vali ile görüşüp herşeyi anlatmaktı. Şevki önce siyasi şube amirlerinden M. Ali Bey ile Yaşar Bey'e başvurmuş ve Gazi Paşa'ya İzmir Kemeraltı'nda suikast yapılacağını haber vermişti. Suikastçılar son toplantıyı Şevki'nin evinde yapmışlardı.

Şevki, bir de Gazi Paşa'ya bir ihbar mektubu yazmış; bu mektupta suikast hakkında açıklamalarda bulunmuştu. Giritli Şevki bu mektubu Vali Paşa'ya verecekti.

Günlerden pazartesiydi.

15 Haziran 1926 günü hükümet konağının merdivenlerinden çıkan Şevki, Sarı Efe olarak bilinen emekli jandarma yüzbaşısı Edip Bey'in Saruhan milletvekili Abidin Bey'le birlikte vapurla İstanbul'a gidişinden kuşkulandı.

Sarı Efe, suikastı hükümete haber verip kaçmış olmaz mıydı?

Kaçakçı Giritli Şevki, ihbarı bu yüzden yapıyordu. Kuşku, korkuya dönüşmüştü, suikastı ihbar edip bu işten sıyrılmak istiyordu.

İttihat ve Terakki'nin silahşörlerinden Sarı Efe, suikast öncesi toplantılara katıldıktan sonra neden son gün İzmir'den ayrılmak gereğini duymuştu? Üstelik suikastta kullanılacak bombaları da Sarı Efe'nin evinde saklıyorlardı.

Ve kendisini de bu işe sokan, Sarı Efe'nin de kendisiydi!

Son toplantı Şevki'nin evinde yapılmıştı. Daha önceki toplantı da Karşıyaka'da, İdris'in evinin bahçesinde.

Şevki'nin evindeki bu toplantıda suikastın nasıl yapılacağı da kararlaştırılmıştı. Herşey milimi milimine en ince ayrıntısına kadar planlanmıştı.

Suikast, Gazi Paşa Kemeraltı Caddesi'nin çarşıya açılan bölümünde yapılacaktı.

Yurt gezisine çıkan Gazi Paşa, Bursa'dan Mudanya'ya geçmiş; Mudanya'dan Karadeniz adlı vapurla Bandırma'ya gitmişti. Paşa, 14 Haziran günü Balıkesir'den İzmir'e doğru yola çıkacak; 15 Haziran günü İzmir'de olacaktı.

Suikast da Gazi Paşa'nın İzmir'e geldiği gün yapılacaktı.

15 Haziran günü akşam üzeri Sarı Edip Efe ve Saruhan (Manisa) milletvekili Abdin Beyler, Mahmut Şevket Paşa vapuru ile İstanbul'a doğru yola koyulmuşlardı.

Şevki'yi kuşkulandıran da bu olmuştu. Hem bu olmuştu, hem Gazi Paşa'nın İzmir'e gelişinin gecikmesi,

Acaba bir oyuna mı getiriliyordu? Acaba bir tuzak mı kuruluyordu?

Giritli köçökcü Şevki, korkup ihbar etmezse suikast gerçekleşecekti.

Gürcü Yusuf, Loz İsmail ve Çopur Hilmi, Kemeraltı karakolu önünde Gazi'ye ateş edeceklerdi.

Çopur Hilmi'nin kordeşi berber Nuri'nin dükkanında pusu kurmayı tasarlayan suikastçılar çetesinin reisi Lazistan milletvekili Ziya Hurşit'di..

Ziya Hurşit ve arkadaşları kargaşadan yararlanarak Yemiş çarşısında bekleyen bir arabayla Şevki'nin rıhtımda bekleyen motoruna gidecekler, motora binip Sakız adasına kaçacaklardı.

Ordudan «sulhal» nedeniyle atılan Çopur Hilmi, Sarı Edip Efe'nin Değirmendere'deki çiftliğinin kahyasıydı; Laz İsmail, İstanbul kuyumcu soygununa karışan bir eski sabıkalıydı; Samsun'da kahve işletiyordu. Gürcü Yusuf da Loz İsmail'in arkadaşıydı.

Loz İsmail, kuyumcu soygununu işgal altındaki İstanbul'da yapmıştı. Gürcü Yusuf da mütareke yıllarında düşman donanmasının gözü önünde bir Fransız vapurunu çevirmiş; milyolarca Frank almıştı.

Ziya Hurşit, İzmir'e bu iki gözüpek sabıkaliyla gelmişti. Laz İsmail'in yanında Nimet Naciye adlı bir kadın da vardı.

Ziya Hurşit, Rize'nin Hemşin Bucağı «Molla Veysi» Köyünden «Kürdoğlu» ailesinden Kadı Mehmet Hurşit'in oğluydu. Almanya'da deniz araçları yapım mühendisliği öğrenimi yapmış; yurda dönünce de ilk TBMM'sine «Lazistan mebusu» olarak girmişti. Atak ve gözüpek bir milletvekiliydi. İlk TBMM'sindeki muhalefet grubu olan «İkinci Grup»da yer almış; İkinci Grup liderlerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in, Mustafa Kemal'in muhafız tabur komutanı Milis Yarbayı Tapal Osman Ağa tarafından öldürülmesi üzerine bu cinayetin Gazi Paşa tarafından işletildiğine inanmış; bu yüzden kin bağlamıştı¹.

Suikastçıları İzmir'e Ziya Hurşit «Gülcemal Vapuru» ile getirmiş; Gaffarzade Otelinde Sarı Edip Efe ile tanıştırmıştı. Ziya Hurşit, eski İttihatçılardan Baytar Miralay (albay) Rasim Bey'den Sarı Edip Efe'ye şifreli bir mektup getirmişti.

Albay Rasim, «Teşkilatı Mahsus» diye bilinen gizli örgütün kurucularındandı.

Sarı Edip Efe, İzmir'deki toplantılara katılmış; yakın adamı Çopur Hilmi de suikastda Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ile birlikte ateş edecekler arasında görev almıştı.

Acaba Sarı Efe, kendilerini ele mi verecekti?. Kaçakçılıkla geçinen Giritli motorcu Şevki'nin içine kurt düşmüştü.

Yaksa Sarı Edip Efe kendilerine bir tuzak mı kurmuştu?

Giritli Şevki duruşmalar sırasında Sarı Edip Efe'nin sözlerini dinledikten sonra Efe'nin kendilerine nasıl bir tuzak kurduğunu anlayacaktı!

Vallı Kazım Dirik, Giritli Şevki'yi dinlerken dehşete düşüyor; hemen harekete geçerek İhbarda adı geçenleri sabaha karşı teker teker yakalatıp, hükümet konağının bodrum katındaki Emniyet'e getirtiyordu.

İlk yakalanan Ziya Hurşit oldu; Ziya Hurşit, Gaffarzade Otelinde polisleri, yatağının altında sakladığı taban-

ca ve bombaları kendi göstermiş ve hiç direnmeden teslim olmuştu. Polisler, Ragıp Paşa Oteli'nde yatan Loz İsmail ve Gürcü Yusuf'u kısıvrak yakalayıp, hükümet konağına getirmişlerdi. Çopur Hilmi de Karşıyaka'da kardeşinin evinde yakalanmıştı.

İlk sorguları, savcı Ekmel ve Hasan Beyler yapıyordu. Vali Kazım Dirik, sorguları dinliyor; dinlerken de hem öfkeye kapılıyor, hem şaşırıyordu.

Şaşkınlığı «Ayıcı Arif» adını duyunca büsbütün artmıştı.

Suikastçılardan biri de Miralay Arif Bey'di. Arif Bey, Gazi Paşa'ya ikiz kardeşi gibi benzeyen; Gazi Paşa'ya bağlı bir kumandandı. Samsun'a Mustafa Kemal ile birlikte çıkan Arif Bey, Kazım Dirik'in yardımcılığını da yapmıştı.

Gazi Paşa'ya bu kadar bağlı görünen Arif Bey nasıl olmuştu da böylesine bir suikasta karışmıştı?

Giritli Şevki sorgusunda olayı şöyle anlatıyordu:

«Paşa'nın İzmir'e geleceği gün yapılacak suikasta yardım etmemi teklif etti; kabul ettim. Bütün tertibatı Gazi Paşa'ya hitaben yazdığım bir mektupla Vali Paşa'ya ihbar ettim. Eski milletvekili Ziya Hürşit, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi benim evimde toplandılar. Bir defa da Tikveşli İdris'in evinin bahçesinde görüştük. Bunlar, Paşa'nın İzmir'e geliş gününde Kemeraltı'nda dört yol ağzındaki Gaffarzaade Oteli'nde ve altındaki Berber Nuri'nin dükkanından tabanca ve mermilerle saldıracaklardı. Suikasttan sonra da otomobil ve benim motorumla adalara kaçacaklardı.

Şevki'nin son sözleri, Vali Kazım Paşa'yı yerinden sıratıyordu:

— Esasen suikast, Ankara'da yapılacaktı; olmamış; İstanbul milletvekili Rauf Bey'in haberi varmış; a (ben bulunmayayım) diye Avrupa'ya gitmiş. Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa'nın da (Orgeneral Kazım Özalp) haberi varmış».

Bu sorgu metinleri Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Hayati, Başyaver Binbaş, Rasuhi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Beyler ve İzmir Valisi Kazım Pa-

şa'nın ortak imzalarını taşıyan tutanakla Gazi Paşa'ya iletiliyordu.

Laz İsmail'in ilk sorgusu bu tutanakla saptanmış ve şöyle özetlenmişti:

— Geçen kış, Ziya Hurşit, Laz İsmail'i Ankara'ya götürmüş; başka birisiyle daha görüşmüş ise de adını bilmiyor; görürse tanıyabilirmiş; Ankara'da Gazi Paşa'ya suikast yapılacağından kesin olarak kendisine bahsetmemişler. Bu sefer de Ziya Hurşit kendisini soyguna getirmiş; ancak İzmir'de kesin olarak Gazi Paşa'ya suikast yapılacağını Ziya Hurşit söylemiş; İzmir toplantılarında Yusuf, Hilmi, Ziya hazırmış; İsmail sonradan verdiği ifadede Şükrü Bey'in İstanbul'dan hareketlerinde vapura geldiğini ve Ziya ile görüştüğünü ve kendisinin konuşmadığını söylemiş.

Şükrü Bey, İttihat ve Terakki'nin Milli Eğitim bakanlarından idi.

Şükrü Bey ile San Efe Edib'in dostlukları Şükrü Beyin Serez mutasarrıflığı günlerine dayanıyordu.

San Efe, Kurtuluş Savaşı'nda kuvayi milliyeye müfrezelelerini yönetmiş; bütün yaşamı silahşörlük ve komitacılık ile geçmişti.

Efe, Celal Bey (Bayar) ve Kazım Paşa (Özalp)'nın yakınıydı.

Gürcü Yusuf'un özetlenen ilk sorgusu da şöyleydi:

— Kışın Ziya Hurşit ve Laz İsmail beni Ankara'ya götürdüler. Yedi-sekiz gün kaldım. Gazi Paşa'ya suikast yapılmasını önerdiler. Ziya'nın kardeşi Falk engel oldu. Ziya bizi İstanbul'a gönderdi. Rauf Bey, (ben Avrupa'da bulunayım, siz ne yaparsanız yapınız) demiş.

Onbeş gün önce Milletvekili Şükrü Bey'in Şişli'deki evinde toplandık. Orada İzmir suikastı kararlaştırıldı. Geçen cumartesi İstanbul'dan hareketimizde Şükrü Bey silahları vapura getirdi. Ben, Osman Tahsin takma adına çıkardıkları nüfus kağıdı ile geldim. Şükrü Bey ile İstanbul'daki evinde, tramvayda ve Beyoğlu'nda görüştüm. Bana hareketten önce yüz lira verdiler, sonrası için de memuriyet vaad ettiler. İzmir'de Gaffarzade Oteli'nde, Kar-

şıyaka'da bir gazinoda görüşüldü. Biz Edip Bey ile görüşmedik. İzmir'e geldiği gün Gaffarzade Oteli'nden ve Berber Nuri'nin dükkanından Gazi Paşa'ya hücum edecektik.

Gürcü Yusuf'un sorgusundaki şu sözler, Vali Kozım Paşa'yı yeniden bir şaşkınlığa sürüklemişti:

— Milletvekili Şükrü Bey, sulkast örgütünden Şükrü Naili Paşa'ya söz etmiş; Paşa da, (siz başarın, ben de oskerle sizin yanınıza geçerim) demiş.

Ziya Hurşit, «hayır» diyordu;

— Sulkastla bir ilgim yok!

İzmir Valisini aramaya geldiğini; Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u daha önceden tanıdığını; Karşıyaka Kulübü'nden Kilişli Rasim Bey ile İzmir Milli Eğitim müdürünü ve Saruhan milletvekili Abidin Bey ile görüştüğünü söylüyor, sulkast ile hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürüyordu.

Mustafa Kemal, 16 Haziran akşam üzeri İzmir'e gelmiş ve Naimpalas Oteli'ne yerleşmişti. Gazi Paşa, Ziya Hurşit ile başbaşa görüşmek ve sulkastın arkasındaki örgütü onlamak istiyordu.

Ziya Hurşit'i Naimpalas Oteli'ne getirdiler.

İkİ

Ziya Hurşit'i ilk yaşını küçülterek TBMM'sine sokan da Mustafa Kemal'dir. Ziya Hurşit, Yozgat İstiklal Mahkemesi'nde üye olarak görev de yapmıştı.

Mustafa Kemal ile Ziya Hurşit arasında konuşma Mustafa Kemal'in, «Ziya Hurşit Bey, uzun zaman beraber çalışmış değil miydik? Bir gaye uğruna çalışmadık mı? Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişsiniz, öyle mi?» sorusu ile başlamıştı.

Bu konuşma kısa sürdü.

Ziya Hurşit «öyle.. doğrudur.. suikast yapmaya geldim.. ama başaramadık» diyor; Mustafa Kemal'in «sizden bunu beklemezdim» sözleri üzerine Ziya Hurşit, «Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam. Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum, ne diyebilirim?» diye karşılık veriyordu³.

Aynı gün Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa ile İçişleri Bakanı Recep Bey ve Ankara ve İstanbul valilerine çektiği şifrelerle Sarı Efe Edip ve İzmit milletvekili Şükrü Bey'in tutuklanmalarını emrediyordu.

Mustafa Kemal, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey'e çektiği şifrede de İttihatçıların tutuklanmaları için ilk işareti veriyordu.

«— Bugünkü 16 Hoziran günü İzmir'e gelişimde uygulanmak üzere suikast tertibi keşfolunmuş ve önemli failer suçüstü yakalanıp, tutuklanmışlardır. Tutuklananlar itiraflarda bulunmuşlardır. Tutuklanması istenen Sarı Efe, suikastın düzenleyicileri arasındadır. Hiç şüphesiz, Sarı Efe'nin İstanbul'da bağlı bulunduğu örgütü ve işbirliği yaptığı arkadaşları vardır. İzmir'deki suikastın başanya ulaş-

ması halinde adı geçen örgütün suikasttan sonra izleyeceği siyaset için bu gece ve yarı geceler gereken önlemler için toplantı yapmaları beklenir.

Sarı Efe tutuklanmış ise ondan alınabilecek ilk basit bilgiler üzerine, henüz tutuklanmamış ise tutuklanmadan sonra bu örgütü ve toplantıyı ortaya çıkartmak için önlem alınmalıdır⁴.

Ertesi gün Ziya Hurşit, Mustafa Kemal ile yeniden görüşmek istedi.

Aralarındaki görüşme Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Hayati, Cumhurbaşkanlığı Başkatipli Teflik Bey ve İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından imzalanan şu tutanakla saptandı:

«— 17 Haziran 1926 saat 19'da Ziya Hurşit'in ikinci kez Cumhurbaşkanına verdiği ifadenin özetidir;

— Dün, eski arkadaşılığımızdan söz etmeniz beni çok üzdüğü için anlatacağım.

Ben, yenilik ve Cumhuriyet aleyhinde değilim. Yalnız yurtseverliğin belli kişilerin tekeline alınmasına karşıyım. Ben yabana atılacak bir genç değilim.

Evet; suikastı, biz, yani, İzmir milletvekili Şükrü ve Abdülkadir birlikte düzenledik. Şükrü Bey'in evinde toplandık. Laz İsmail ve Yusuf masumdurlar. İstiyerek yapmıyorlardı. Onlar (biz siyasi cinayet işlemeyiz. Paralı iş varsa yapalım) diyorlardı.

Geçen kış gerçekten Ankara'ya gittim. Kardeşim karşı koydu ve bizi İstanbul'a geri gönderdi.

Kazım Karabekir, Refet ve Rauf ile aram iyi değildir. Hafız Mehmet, Çolak Salahattin, Canik Emin ve sairinin iştirakleri yaktır, korkarlarsın⁵.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bu görüşmeyi, makina başında şifre ile Başbakan İsmet Paşa ile İçişleri Bakanı Recep (Peker) ve İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'e şu emirleri veriyordu:

«1 — Ziya Hurşit bugün benimle ikinci kez görüşmek istedi. Kabul ettim.

Suikastı İzmir Mebusu Şükrü ve eski Ankara Valisi Abdülkadir Beylerle birlikte tertip ettiklerini itiraf etti.

2 — Abdülkadir Bey'i tutuklayınız. Adı geçenin gizlenmesi muhakkaktır. Dikkatli önlem alınmalıdır. Kendisi ile ilgileri vardır. Bu konu da dikkate alınmalıdır».

Gazi Paşa, suikast örgütünün Ziya Hurşit dışındaki üç önemli adamını saptamıştı:

Eski Ankara Valisi Abdülkadir, İttihatçıların «Maarif Nazırı İzmir mebusu» Şükrü Bey ve İttihatçıların ünlü Serrez fedaisi Sarı Efe Edip!

İstanbul'da Bristol Otel'i'nde yakalanan Sarı Efe Edip, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey tarafından sorgulanıyor ve Efe'den suikastın «Terakkiperver Fırkası umumî heyeti tarafından kararlaştırıldığı» yolunda bir itiraf alıyordu.

Karabekir Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Albay Çolak Selahattin'i tutuklatan ve Paşaları darağacı eşiğinden döndüren ifade de Sarı Efe Edip'in işte bu sözleriydi.

Sarı Efe Edip, duruşmalarda, suikastı hükûmete haber vermek üzere İstanbul'a gittiğini, İstanbul'da Celal Beyi (Bayar) bulup olup bitenleri Celal Bey'e haber vereceğini söyleyecek; Karabekir de Sarı Efe'nin, Enver Paşa'nın adamlarından Hacı Sami'nin başını çektiği bu örgüte hükûmetin izniyle sızdığını, bu görev karşılığında kendisine para ödendiğini anlatacaktı.

Efe, hiç beklemediği idam kararına karşı «bu kararda benim hizmetim nazara alınmadı» diye yakınacak ve mahkeme başkanı Kef Ali tarafından «Hizmetiniz elbette nazara alınacaktır» diye susturulacaktı.

Ali Fuat Paşa, belki de bu yüzden Sarı Efe Edip'in hükûmet tarafından Şükrü Bey'i izlemekle görevlendirildiğini ve «suikastçılar arasına gizlice gönderildiğini» ileri sürecekti; ancak Sarı Efe Edip'in adı üzerindeki giz perdesini bugüne kadar hiç kaldıramayacaktı.

İzmir'de Naimpaşas Otel'i'ne yerleşen Gazi Paşa, operasyonları kendisi yönetiyordu.

İlk gizli şifrelerden birini Başbakan İsmet Paşa'ya çekiyordu:

«Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;

Bugün 16 Haziran öğleden sonra saat dörtte İzmir».

de yapılması kararlaştırılan suikast başarılı olmadığına göre suikastçılarca tertibat alınmış olması muhtemeldir. Henüz olay hakkında olumlu ya da olumsuz yayın yapılmamış olduğuna göre Ankara'da bu gece ve yarın bazı bilgiler elde edilebilir. Bu olasılıkları göz önünde tutarak gereken soruşturmanın yapılması uygun olur»¹.

Mustafa Kemal, İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey'e gönderdiği gizli ve özel şifrede de Sarı Edip ve Saruhan milletvekili Abidin Bey'in olay aydınlanıncaya kadar tutuklanmayıp izlenmesi emrini veriyordu.

İsmet Paşa, 17 Temmuz günü Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta düşüncelerini, kaygı ve önerilerini şöyle dile getiriyordu:

«İzmir'de Reisicumhur Hazretlerine;

1 — Lütuf buyurulan açıklama suikast tertibinin önem ve ciddiyetini canlandırmaktadır. Büyük bir kaza atlatmış olduğunuza ve millet ve memleketin en büyük felaketten kurtulduğuna şüphe yoktur. Ancak bu önemli tertipten yalnız bir gün önce a da suikastçıların içinden birinin ihbarı ile olayı öğrenmemiz dikkat çekicidir, bu noktayı kaydedelim. Geçen sanbaharda gerçekten esaslı bir suikast düzenlendiği bu sefer anlaşılmaktadır.

2 — Olay bütün tertibi ile elimizde görünüyor. Olayın büyüklüğünü gösterişle sergilersek kamuoyu önünde bize bir güç kazandırocağından şüphe edilmez. Bu kadar haklı ve kuvvetli olduğumuz bir zamanda sorunun sahneye konmasını özenle izleyeceğiz. İstiklal Mahkemesinin İzmir'de açık duruşmalar ile olayın sergilenmesi bu amacı sağlayacağı ümidindeyim.

3 — Motor ile kaçış ve Atina seyahatları gibi düşünceler dış ilişkilerin kanıtları olabilir. Dış ilişki için en büyük kanıt bence Ziya Hurşit ve Sarı Efe gibi oranızda derin düşmanlık bulunmayan adamların en etkili ve büyük hedefe karşı silah kullanmak için inandırılmış olmalarıdır. Bu ilk izlenim'ler üzerine düşüncelerimi yazarken saygılcı-nımı sunarım»².

Vall Kozım Paşa da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlı-

ğına gönderdiği 16 Haziran tarihli şifrede suikasttaki dış ilişki olasılığı üzerinde durmuştu.

Sarı Edip'in yakın arkadaşı Torbalı Emin Bey, suikasttan önceki bir buçuk ay içinde ikinci kez Atina'ya gitmişti. Suikast sırasında da Atina'daydı. Vali Paşa bu olasılık üzerinde duruyordu.

Atina ilişkisi, daha doğrusu İsmet ve Kazım Paşalar'ın ve mahkeme başkanı Kel Ali'nin kuşkuları, o sırada Yunanistan'da bulunan Çerkez Etem ve kardeşleriyle «Teşkilatı Mahsusa» liderlerinden Kuşcubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami üzerinde yoğunlaşmıştı.

Kuşcubaşı Eşref, Kafkas Türklerindendi, dedesi ve babası sarayda kuşcubaşılık yaptığı için Eşref, «Kuşcubaşı Eşref» diye tanınırdı.

Eşref Bey, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına katılmış; İttihat ve Terakki'nin gizli istihbarat örgütü «Teşkilatı Mahsusa»'yı yönetmişti.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Salihli'deki çiftliğinde yaşayan ve savaşa katılmayan Eşref ve kardeşi Hacı Sami, savaştan sonra Yunanistan'a sığınmışlardı.

Kuşcubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami, hem Enver Paşa'nın hem Çerkez Etem'in gözde adamlarındandı.

Kuşcubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami, 1924 yılında hükümet tarafından düşman kuvvetleri ile işbirliği yaptıkları gerekçesi ile yurttaşlıktan çıkarılan 150 kişi arasında yer almışlardı¹⁰.

Mustafa-Kemal, Sarı Efe Edip ve eski Ankara Vâlisi Abdülkadir'in yakalanıp yakalanmadıklarını soruyordu.

İsmet Paşa, dış ilişkiler üzerinde duruyordu.

Bu kuşkular, İttihat ve Terakki üzerinde toplanıyordu.

İttihat ve Terakki ile birlikte o günlerde Yunanistan'da bulunan Çerkez Etem ile Kuşcubaşı Eşref'e ve Kuşcubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami'ye.

Hacı Sami, 1927 yılı Ağustos ayının 29. günü Gazî Paşa'ya suikast yapmak üzere Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek ve Gümölcine Başkonsolosu Firuz Kesim'in ihbarı üzerine Aydın'ın Bozdoğan ilçesi yakınlarında Mad-

ran yaylasında hükümet kuvvetleri tarafından açılan ateş sonucunda öldürülecekti¹¹.

Mustafa Kemal'in bütün dikkati «Teshkilatı Mahsusaa» ve «Karakol Cemiyeti»nde örgütlenen İttihat ve Terakki fedailerinin üzerlerine toplanmıştı.

Ve suikast girişiminin arkasında bir siyasal örgütün olup olmadığına...

Üç

İzmir - 18.6.1926 -

Şifre, makina boşında.

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;

1 — Sulkast tertibinin ortaya çıkartılması ve tutuklanılanların itirafları ile benim anladığım durum şudur:

Karşımızda iktidarı almak isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adı altında çalışan bir komite vardır. Eski muhalif İkinci Grup mensupları adı geçen komiteye bağlıdır. Bu partinin genel merkezi ve üyeleri, genel girişimleri yönetmekte ve karar almaktadır.

Bu siyasal kuruluşun tıpkı İttihat ve Terakki cemiyyetinde olduğu gibi, bir de fedai şubesi vardır. Bu şube, parti genel merkezindeki bir üyeye bağlı olarak çalışır. Büyük olasılıkla bu üye Şükrü Bey'dir. Abdülkadir Bey, bu şubenin bir şefi gibi kabul edilebilir.

Sulkast hakkındaki karar parti genel merkezince bütün üyelerince alınmıştır. Hatta sulkastın gerçekleşmesinde silah kullanacaklarla yakın temaslarda bulunmak suretiyle bazı üyeler tarafından takip olunmuştur.

Rauf Bey, burada bulunmamak için Avrupa'ya gitmiş; Kazım Karabekir Paşa'nın Ziya Hurşit ile Ankara'da gizli teması, Arif'in evinde silah kullanacakların da katıldıkları toplantı, Adnan Bey'in Londra'da uzun süre kalması üzerinde düşünülmeli gereken noktalardır.

Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf gibi fedai gruptan başka Ankara'da, Eskişehir ve İstanbul'da dahil fedai gruplarının aldığını kabul etmek gerekir. Eski Lazistan milletvekili Hoca Necati'nin bir takım adamlarla Es-

kışehir'de bulunması da üzerinde durulması gereken önemli noktalardandır.

Bu gördüğüm durum, İstiklal Mahkemesinin tutuklamaları ile aydınlanacaktır, ümidindeyim. Buna göre Terakkiperver Partisi bütün liderlerini ve bir kısım üyelerini tümüyle tutuklayıp cezalandırmak gerekecektir.

Hükümetin her yerde gayet dikkatli, tedbirli, kuvvetli ve uyanık bulunması, ordu hakkında öngörüye biraz da önem verilmesi uygun olur.

Önemli bu yurt sorununu radikal ve ivedi bir yöntemle çözeceğiz.

2 — İstiklal Mahkemesi yüksek kurulu da durumu benim gördüğüm gibi görüyor¹².

TBMM içindeki ilk siyasal parti oluşumu «Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu»nın kurulması ile başlamıştı. Mustafa Kemal başkanlığındaki bu grup, «Birinci Grup» olarak adlandırıldı. «İkinci Grup» bu gruba dahil olarak ortaya çıktı. «İkinci Grup», Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in 1921 yılındaki Londra Konferansı'ndan sonra görevinden ayrılması, Fevzi Paşa hükümetinin istifasında, M. Kemal'in başkomutanlık yetkilerinde hükümetle sık sık çatışmıştı.

Tan Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı, Topal Osman tarafından öldürülen Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'di¹³.

Ali Şükrü Bey İkinci Grup'un önde gelen liderlerindendi.

Sulkaşt İlder Ziya Hürşit de «İkinci Grup»daydı.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi - o günkü deyiş ile Fırkası -, 17 Kasım 1924 günü İsmet Paşa'nın en yakın arkadaşı Kozım Karabekir başkanlığında kurulmuştu. İkinci Grup üyeleri, Terakkiperver Hürriyet Fırkası'na katılmışlardı.

Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) partinin genel sekreterliğine getirilmişti. Eski başbakanlardan Dr. Adnan (Adivar) ve Rauf Bey (Orbay) de genel başkan yardımcılıklarına seçilmişlerdi.

Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Rüştü Paşa, Albay

Arif Bey, eski Millî Eğitim bakanlarından Şükrü Bey, Saruhan milletvekili Abdin Bey, Sivas milletvekili Halis Turgut, eski İçişleri bakanlarından İsmail Canbulat, Kara Vasıf Bey, partinin kurucuları arasında yer almışlardı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Salt Ayaklanması ile başlayan Tahrir-i Sükun döneminde 3 Haziran 1925 günü bakanlar kurulu kararı ile kapatılmıştı.

Gazi Paşa ve Kel Ali (Çetinkaya) başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi lideri Karabekir ve parti kurucusu arkadaşlarının tutuklanmalarını ve cezalandırılmalarını istiyorlardı.

İhtilal evlatlarını yemeye başlamıştı!

Karabekir Paşa, Ankara'da Etlik bağlarındaki evinden alınarak tutuklandı.

Ve İsmet Paşa da yakın arkadaşı Karabekir'i hemen serbest bıraktıran emri verdi.

Köprüler atılmak üzereydi.

İçişleri Bakanı Recep (Peker) durumu Cumhurbaşkanlığı Başkatibi Tevfik Bey'e ihbar etme gereğini duydu.

Recep Bey'in İsmet Paşa'yı ihbar etmek için çektiği şifreli telgraf şöyleydi:

«Riyaseticumhur Başkatibi Tevfik Beyefendi'ye;

18.6.1926 - Bizzat açılacaktır -

«— Başbakan, suikastın tertipçileri arasında bulunan Terakkiperver liderlerinin tutuklanmalarına kesin olarak karşıdır. Bunun için henüz yeterli kanıtın elde edilmediği kanısındadır. Bu durumun, mahkeme kararının uygulanması ile daha kötü sonuçlar doğuracağını düşünüyorlar.

Bu nedenle, Karabekir Paşa ve Hüsrev Bey'in tutuklanmalarını müdahale ederek önlediler.

Kendileri hareket etmek niyetinde ise bu takdirde yolda bulundukları sırada öldüğü karşılarında daha ileri gidilmesinden endişe duyduklarını özellikle kaydetmek zorundayım.

Gazi Paşa Hazretlerinin Ankara'ya hareket buyurmaları bizce tercih edilirse de bu konu kendileri tarafından kararlaştırılacaktır.»

İçişleri Bakanı Recep Bey, «bizzat açılacaktır» kaydıyla gönderdiği şifreli telgrafı şu kayitle noktalamak gerektiğini duyuyordu:

«Bu bilgileri Cumhurbaşkanı Hazretlerine bizzat arz ile başka birşey yazılıyormuş şeklinde olarak makina başında namına bildirilmesini ve cevabınızın bizzat şifre yapılmasını rica ederim.

Makina başındayım»¹⁴.

Mustofa Kemal, Recep Bey'den bu şifreyi alınca Başbakan İsmet Paşa'ya olayı bir kez daha anlatan şu şifreli telgrafı çeker:

«— Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;

İstiklal Mahkemesi, tutuklananların ifadelerini aldıktan sonra suikost kararında Terakkiperver önderleri tarafından alındığı hakkında kanaat elde etmiştir.

Suikast girişiminin kişisel nitelikte olmayıp, bir siyasal zümrenin siyasal amaçla ötedenberi hazırladığı, Ankara'da, son günlerde Bursa'da bu kararı uygulamaya çalıştığı tutuklananların, açık ifadeleri ve bunların yaptıkları seyahatler ile belli olmuştur. Suikasttan sonra Korabekir Paşa'nın cumhurbaşkanlığının görüşüldüğü bile bugün Yusuf ve İsmail'in birbirlerini doğrulayan beyanları ile belli olmuştur.

Kabinenin kurulmasında çeşitli kombinezonların görüşüldüğü, hatta arkadaşlarımızdan bazılarının mesela Recep Bey'i ikna edip aralarına almayı konuştuklarını ifade etmişlerdir.

Mecliste bulunan Terakkiperver Parti üyelerinin tümünün tutuklanmaları konusunda İstiklal Mahkemesi kararını uygun bulurum. Ağır sonuçlar, bunların tutuklanmalarında değil, tersine serbest bırakılmalarında. Tutuklanan Terakkiperver liderleri serbest kalırlarsa yargılamalar sırasında gerçeklerin ve yeni adların ortaya çıkmaması için gereken önlemleri olmayı denerler.

Zaten, İstiklal Mahkemesi, İstanbul ve başka yerlerde bulunan Terakkiperver milletvekillerinin hepsinin tutuklanmaları için emir vermiş olduğundan - şimdiye kadar ertelenmemişse - uygulanması gerekir. Buna göre Terakki-

perver Partisi lideri Karabekir'in ayrı tutulması kesinlikle doğru almaz.

Bu nedenle, Karabekir Paşa ve Münir Hüsrev Bey'lerin tutuklanmalarına emir ve izin vermenizi rica ederim.

Bunların tutuklanmaları ile doğacak sakıncalı sonuçlar ne olabilir?

Ya Terakkiperver Partisi'nin açık ve gizli örgütü o kadar güçlü ve geniştir ki, hemen hareket karşısında bulunabiliriz. Ben zaten bu sonuca vardığım içindir ki, dünkü telgrafımda hükümetin her yerde hazır ve tedbirli bulunmasını rica etmiştim. Durum böyleyse, Terakkiperver Hâdelerinin tutuklamakla kötü sonucun önüne geçmiş olmayız; tersine, üzerine yürümek, varsa tepkileri görmek ve kökünden çözmek gerekir. Eğer, Terakkiperver Partisi önderleri ile üyelerinin bir kısmının tamomen siyasi ve cinal kararlardan habersiz ve masum oldukları belli olursa da - onların haksız yere tutuklanmaları ve yargılanmış olmalarını ileri süreceklerinden - sonradan ağır sonuçlar ortaya çıkacağı düşünülüyorsa ben bunu o kadar önemli görmüyorum. Çünkü, bu gibilerin içinde bulundukları zümreden ve özellikle kendilerini yönetenlerin içinden cinal kararlar vermiş ve bu kararı uygulamaya çalışanların kimler oldukları anlaşıncı - en hafifi - bunlara mahcubiyet düşer. O gibilerin en hainane girişimlerine engel olmak ve sorumluları meydana çıkartmak için İstiklal Mahkemesinin olmakta olduğu önlemleri haklı görmek gerekir.

Bence hiçbir noktadan hiçbir tereddüdü ve hoşgörüyü yer kalmamıştır¹⁶.

Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa'yı Karabekir ve arkadaşlarının tutuklanmaları için inandırmaya çalışıyor ve İsmet Paşa'ya «İzmir'e gelme, Ankora'da kal» diyordu.

«— Zat-ı devletlerinin bugünlerde hükümetin başında ve Ankara'da bulunmalarını pek gerekli görürüm. Onun için şimdilik hareket buyurmamanızı rica ederim. Benim, Ankara'ya dönmemde yarar yoktur; burada bulunmamda yarar olacağı kanısındayım. Tutuklanmaların tamamlanmasından ve mahkemenin de çalışmaya başlamasından son-

ra görüşme sağlanır. Hatta olay iyice anlaşıldıktan sonra mahkemenin Ankara'ya gelmesi de uygun olabilir.

Tutuklanmaların hızlandırılması ve Abdülkadir gibi ortadan kaybolanların bulundurulmasının sağlanmasını rica ve en emniyetli önlemin bu olduğunu arz ederim.»

İsmet Paşa hükümetinin İçişleri Bakanı Recep Peker, Kazım Karabekir'in saliverilmesini sağlayan Başbakanını, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e gizlice ihbar ediyor; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de İçişleri Bakanı Recep Bey'in adının sulcastıların ifadelerinde geçtiğini Başbakan İsmet Paşa'ya bildiriyor!

Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa'nın bu gerekcelere pek inanmadığını düşündüğü için olacak; aynı gün, makına başında şu telgrafı çekiyor:

«Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;

Terakkiperver İlderleri ve üyelerinin büyük bir bölümünce suikast girişiminin bilindiği kabul edilmelidir. Cafer Tayyar Paşa, ayın sekizinde Ankara'ya geldi. Ve Meclis Kütüphanesinde Kazım Karabekir, Refet Paşalar ve Arif Bey'le yalnız gizli olarak görüşüldü. Aynı gün İstanbul'a döndü. Hükmetmek gerekir ki, bu görüşme, olaydan kendilerini haberdar kılmak içindir. Ziya Hurşit grubunun İstanbul'dan İzmir'e hareketi, Cafer Tayyar Paşa'nın İstanbul'a dönüşünden sonradır. Terakkiperver milletvekilleri, sekiz tarihinden sonra hemen bütün grup olarak İstanbul'a döndüler. Burada alınan bazı bilgilere göre suikastın başarı ile sonuçlanmasından sonra muhaliflerin İstanbul'da duruma hakim olarak ona göre hükümet oluşturacakları izlenimi doğuyor. Bu olasılığa göre muhaliflerin İstanbul'daki hazırlıkların ve kuvvetlerin tahmin edildiğinden fazla olması gerekir.

İstanbul'da bulunan Terakkiperver milletvekillerinden bir kısmı tutuklanmıştır. Fakat Abdülkadir bulunamamış; Rüştü Paşa ve bazı milletvekilleri henüz izleniyorlar. Yukarıdaki düşünce bazı milletvekillerinin İstanbul'da izlenimleri dikkate alınarak önlem almak gereği gerekenlere bildirilmelidir»¹⁶.

İsmet Paşa, iki ateş arasındadır. Daha doğrusu, en yakın iki arkadaşı arasında.

Gazi Paşa, suikastın arkasında Kazım Karabekir'in ve kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin olduklarına inanmıştır. İsmet Paşa da bu olasılığa hiç inanmamıştır.

Gazi Paşa'nın İsmet Paşa'ya, İsmet Paşa'nın da Gazi Paşa'ya çektikleri gizli şifreler, o gün ve ertesi gün de sürer.

DÖRT

İsmet Paşa, Mustafa Kemal'den bu iki telgrafı aldıktan sonra aynı gün düşüncelerini, kaygı ve gözlemlerini bildirir.

İsmet Paşa, olayda, serinkanlı davranılmasını ister; tutuklanmaların suikastçılar ile sınırlı tutulmasında ısrar eder.

Mustafa Kemal ise suikastın arkasında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin olduğuna inanmıştır. Mustafa Kemal'e göre bu suikast, «bir kaç serserinin tertip eseri» değil «muhaliflerin devrim ve cumhuriyet aleyhine girişimleri büyük ihanet eseri»'dir¹⁷.

Öyleyse?

Öyleyse, yapılacak iş bellidir:

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyelerini tutuklatmak ve köktenci yöntemlerle olayın üzerine gitmek.. Başta Karabekir olmak üzere paşaları tutuklatıp, cezalandırmak!

Gazi Paşa, kararlıdır. İttihatçıların ne derece serüvenci ve ne derecede gözükara insanlar olduğunu bilir. Bu yüzden, Terakkiperver Partisi liderleri ile partiye bağlı milletvekillerinin hemen hepsini tutuklatma kararı alır. Bu görüşünü İsmet Paşa'ya da benimsetmeye çalışır.

Mustafa Kemal eski İttihatçıların Terakkiperver Partisi aracılığı ile örgütlendiklerini ve bir darbe ile iktidara gelmek istediklerini; suikastı da bu nedenle planladıklarını düşünür.

Başbakan İsmet Paşa, bu görüşte değildir.

İsmet Paşa, düşünce ve kaygılarını Mustafa Kemal'e hemen bildirme gereğini duyar.

«Cumhurbaşkanı Hazretlerine;

Sabahleyin ve şimdi lutf buyurulan iki telgraftaki düşüncelerinizi enine boyuna düşündüm. Sizin düşüncelerinizdeki doğruluk, bizler için deneylerle kanıtlanmıştır. Bu içtenlikli duruma dayanmazsam ve Terakkiperver Partisi'nin hepsinin tutuklanmaları sorununda davamıza ve şahsen size çok zararlı olacağını bilmesem bu görüşlerimde bu kadar ısrarlı davranma cesaretini gösteremezdim.

Sorunu tartışalım.

San Efe, Şükrü Bey ve Abdülkadir'in düzenledikleri, bence, herşeyden önce İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin ve Fedai örgütünün bir işi gibi görünmektedir. Bu cephenin, İkinci Grup'tan ve Terakkiperver'den başka uygun çevrelerden derece derece taraftar bulması tabiidir.

Eğer, bu değerlendirmede isabet varsa, gözlerimizi diğer esaslı bir noktaya çevirmekle, tehlikeyi kaynağından önlemiş değil, ayrıntı ve görünüş ile meşgul olarak işin esasını kaçırmış oluruz.

Asıl olan bu cephe ise; İttihat ve Terakki Genel Merkezi, ister Terakkiperver olsun, tutuklamaları ilk anda bu kadar genişletmek, sulkast haberinin bir anda çevrenize topladığı bütün sevgi ve içtenliği dağıtmaya yol açar. (...) Açık yargılamalar ile herkesin yüreklerine kadar işleyecek mahkumiyetler kesinleşmeden Kazım Karabekir Paşa'nın, Fuat Paşa'nın ve benzerlerinin tutuklanmaları herkesin yüreğinde sırası ile şaşkınlık, acı ve direnme duyguları doğurur.

Bu nedenle, genel tutuklamalar yapılmasının erken olduğu kanısındayım.

Ayrıca, genel tutuklamaların doğuracağı sonuçlardan endişe ettiğim sorun, bunların tek tek ve toplu olarak bizlerle çatışmaya girmeleri değildir. Olanak da olsa böyle bir çatışmaya girseler de kaybedecek olanlar kendileridir.

Anımsayacağınız gibi Çerkez Etem'in ayaklanması ve ihanetinin bizlerce bilindiği günlerde Etem avucumuzdaydı, ancak, buna rağmen, kamuoyu Etem'in ihanetine henüz inanmamıştır, diye Etem'i elimizden bile bile kaçırmıştık.

Bu yüzden sonraları çok acı çektiğimiz halde bu kararımızdaki isabet sabit olmuştur.

Aziz Paşam;

Suikastın şekli büyük zaferlerle, büyük erdemlerle yücelen şahsınızın ne kadar güçlü olduğunu gösteren yeni bir kanıttır. Sizi öldürmek gibi sonuçları bilinmeyen büyük bir emir için düşmanlarımız Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi'den başkalarını bulamamışlardır. Bunlar yo içinden haber verirler, ya onlara engel olmak - basit ya da değil - sonunda bir zabıta sorunudur. Fakat, sağduyulu kamuoyunun yaptıklarımızın doğruluk ve adaletine inanmalarına zaman tanımazsak, bu bizi, zalim ve goddar duruma düşürür ki, bundan sonra suikasta teşebbüs edecekler genç aydınlar olur. Artık o zaman, zabıta, sanık, gizlilik ve emniyet kalmamıştır.

İşte korktuğum sonuç budur.

Davamızı ve sizi, canımdan çok sevdiğim kıymetli şahsınızı bu tehlikeden korumak istedim.

İstiklal Mahkemesi, bu görüşlerdeki içtenliği kabul etmek lütfunda bulunursa, yine kendisi teşebbüs ederek yeni bir kararla genel tutuklamalardan vazgeçebilir.

Abdülkadir'in tutuklanması konusu, şüphesiz, ısrarla izlenmesi gereken önemli bir konudur. Öteki büyük tutuklamalar, açık duruşmalarda koşullara bağlı olur. Bu süre içinde serbest kalanlar, saldırı ve suikast ise bu kadar kuşku altındayken başarılı olamazlar. Yurt dışına kaçarlarsa kendilerini manen suçlamış ve idam etmiş olurlar. Bu hareketlerin bize hiç zararı olmaz.

Özet olarak:

Genel tutuklamalardan vazgeçilmesi ve verilmiş emrin geri alınmasını istihkam ederim¹⁸.

Mustafa Kemal, yakın silah arkadaşı ve başbakanı İsmet Paşa'yı Karabekir'in tutuklanması ve soruşturmanın genişletilmesi konularında inandırmakta güçlük çeker.

Mustafa Kemal, İsmet Paşa'dan gelen bu uzun telgrafı makina başında yanıtlar.

«İzmir, 19.6.1826

Gizli - Kişiyeye özel

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine;

**Düşüncelerimi benimsediğinizi belirten sözleriniz için zatı devletlerine teşekkür ederim. İçinde bulunduğumuz so-
runda bana emniyet buyurmanızı önemle rica ederim.**

**Düzenlenen sulkaşt, San Efe, Şükrü Bey, Abdülkadir
gibi sınırlı kişilerin eseri değildir. Tahmin buyurduğunuz
gibi İttihat ve Terakki, eski İkinci Grup ve özellikle bun-
ları kadrosuna almış bulunan Terakkiperver Partisi'dir.**

**Bu durumun değerlendirilmesinde arada görülen fark,
burada elde edilen bilgilerin gereği kadar ayrıntı ile An-
kara'ya arz edilmemiş olmasından kaynaklandığını sanı-
yorum.**

**İstiklal Mahkemesi, önce özel bir soruşturma kuru-
lu ile mahkumları birer birer dinlemiş ve herşeyi söylet-
miştir.**

**Açık duruşma, burada sulkaştta alet olanların düzeyin-
de değil, asıl bunların kışkırtıcıları olan Terakkiperver Par-
tisi liderlerinin tutuklu olarak buraya gelmelerine kadar
ertelenmesi kamuoyuna etki yapmak için tercih edilmiştir.**

**Kazım Karabekir Paşa, Fuat Paşa ve benzerlerinin ka-
muoyunda suçlu olduklarını kabul etmek gerekir. Genel
tutuklama zamanında değil biraz da geç başlamıştır. Bun-
dan dolayı kaçanlar çoğalmıştır. Tereddüdümüz devam
ederse - daha fena - herkese emniyetimizin olmadığı izle-
nimini verecek durumlara düşeriz.**

**Bugünkü asileri, Çerkez Etem ve arkadaşları ile kar-
şılaştırmaya yer yoktur. O zaman ile bu zaman arasında
koşullar ve düşünceler arasındaki fark büsbütün fazladır.
Beni öldürmek için düşmanlarımızın bulunduğu sulkaşt araç-
lar, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Ziya Hurşit ve Çopur Hilmi,
hafifsemeyle görülecek araçlardan değildir.**

**Bir de düşmanlarımızın kullanacakları araçların bun-
larla sınırlı olmadığı da anlaşılmaktadır.**

**Güvenlik güçlerinin hiçbir yerde hiçbir başarı göster-
mediği sabit olmuştur. Asla zalim ve gaddar mevkiinde
değiliz.**

Adları, Laz, Gürcü, San Efe, Çopur, Ziya Hurşit gibi herkes tarafından beğenilen ünvanlar ile örtünen bugünün genç ve aydınlarıdır.

İstiklal Mahkemesinin her tarafa bildirdiği tutuklama kararları uygulanmıştır. İstanbul'da yakalanmayanlar, kısmen kaçanlardır.

Oldu bittii ile bu karar geri alınıp tutukluları serbest bıraktırmaktan büyük hata olamaz.

Abdülkadir'in güvenlik güçlerince yakalanabileceğinden şüpheliyim. Bunun için ayrıca önlem düşünmek gerekir.

Ortadan kaybolanların yurt dışına kaçmalarından ben de endişeli değilim. Fakat, İttihat ve Terakki örgütüne bağlı olanların Meşrutiyet'in ilanından önce dağlara kaçarak ve en son çarelere başvurmaları sonucu ve yıllar sonra İttihat ve Terakki yerine geçen Nazım Paşa ve arkadaşlarının İttihat ve Terakkicilere hoşgörüsünün sonuçları özenle anımsanmalıdır»¹⁹.

«Siz» diye, «zati devletleri» diye başlayan bu resmi görüşme Mustafa Kemal'in şu içtenlikli satırları ile son bulur:

«Benim sevgili İsmet'im;

Kendini üzme. Durumun gereği çok ivedi ve duraksamadan hareket etmektir.

Bana güveneceğinize bütün kalbimle inanarak gözlerinizden öperim»²⁰.

Gerilim giderilmiştir.

İstiklal Mahkemesinin, Karabekir'in salıverilmesi emri ni veren Başbakan İsmet Paşa'nın tutuklanma kararı aldığı ileri sürülür. İsmet Paşa, anılarında bu söylentiye yer vermez²¹.

Bu uzun telgraf görüşmelerinden sonra İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal'e çektiği şu kısa telgraf Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı inandırıp, etkilediğini ortaya koyuyor:

«Ankara, 20.6.1926

Cumhurbaşkanı Hazretlerine;

Sevgili Paşam;

Güzel sözlerinize candan teşekkür ederim. Ne kadar

acı çektiğimi tasavvur edemezsiniz. Bu hareket tarzını aklım almıyor. İzdıraptan ve ruhi mücadeleden kalbim parçalanıyor.

Siz bana nasıl bir hareket tarzı tavsiye edersiniz?»

Mustafa Kemal, «sevgili İsmet'im» diye teselli ettiği, bu yakın ve sevgili arkadaşını İzmir'e çağırıp, İzmir'de mahkeme kurulu ile görüşmesini ister.

Beili ki, mahkeme ile Başbakan arasında bir soğukluk yaşanmaktadır.

«Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine;

Son kısa telgrafnameler üzerine mahkeme kurulu ile derinlemesine konuştum. İzdırapımızdan çok elem duyduk. Yüz yüze görüşmeden başka bir çare bulamadık. Hemen İzmir'e hareket buyurmanız uygun olacaktır.

Uygun ve mümkün görürseniz uçakla.

Makina başında cevap-ı devletinizi bekliyorum»²².

İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e «Beni oraya çağırmanıza çok sevindim. Özellikle teşekkürlerimi sunarım» diye kısa bir telgraf çekip İzmir'e trenle hareket eder.

Başbakan İsmet Paşa'yı Karşıyaka İstasyonu'nda karşılayanlar arasında İstiklal Mahkemesi başkan ve üyeleri de bulunur..

BEŞ

«İstiklal Mahkemesi Yüksek Başkanlığına;

Adil yetkilerinize verilmiş sorunun içeriği hakkında Ankara'dayken bilgi almıştım. Bu kez İzmir'e vatanımda elde ki bilgimin, TBMM'sinden yüksek kuruluşa verilen yetkinin kullanılmasını gerektirecek değerde olduğu sonucuna vardım. Şimdiye kadar her yurt sorununda olduğu gibi bu kez de çalışmaların sonucunun vatan ve ulusun mutluluğu için hayırlı olacağına ve adalet örnekleri ile taçlanacağına güvenimin tam olduğunu bildiririm»²³.

Başbakan İsmet Paşa'nın İstiklal Mahkemesine gönderdiği 22 Haziran tarihli bu tezkere ile başta Karabekir olmak üzere Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyelerinin tutuklanmaları kolaylaşmıştı.

Paşa, İzmir'e geldiği gürf Savcı Necip Ali (Küçük) ile görüştüktan sonra da başına şu demeci verme gereğini duyuyordu:

«Kendileriyle Meclis kürsüsünde fikir tartışmaları yapmaktan zevk duyduğum milletvekill arkadaşların - hiç olmazsa bunlardan bir kısmının - sulkastla iktidarı ele geçirmek düşüncesinden uzak olduklarının kanıtlanmasını dilerken kalbim elem ve heyecandan titriyor»²⁴.

İsmet Paşa, İzmir'e gelir gelmez mahkeme üyeleriyle görüşmüş; Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey (Günday) ile Sabit Bey'in (Sağıroğlu) sorgularında hazır bulunmuştu.

Ordu milletvekill Faik Bey, İsmet Paşa'ya tanık olduğu bütün olayları tek tek anlatmıştı. Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey, yıllar sonra bu olayları şöyle anlatacaktı:

«— Rauf Bey, bir gün geldi. Beni yataktan kaldırdı.

— Sen uyuyorsun, felaket var. Senin kardeşin ile Şük-

rü Bey suikast tertip etti, bugün yapacaklarmış. Sabit Bey haber verdi. Bunun önüne geçeceksin.

Ben de:

— Şükrü Bey'e gidelim. Men ettirelim.. dedim. Rauf Bey ile beraber gidecektik. Ben Rauf Bey'e dedim ki:

— Şükrü Bey'in evinde sen bekle. Rüştü Paşa'ya gidelim. Esasen suikast Arif Bey'in evinde yapılacakmış.

Rauf Bey «Mazallah bu iş tahakkuk ederse mahvoluruz.. dedi.

Karaoğlan Çarşısı'ndan Rauf Bey ile beraber çıkıyorduk. Ziya Hurşit'e rastladım. Sordum:

— Yok böyle bir şey, varsa git hükümete haber ver.. dedi. Kabahatli adam bu kadar cüretle söz söylemez. İnandım. Onun üzerine Arif Bey'in evine gittim, Şükrü Bey de oradaydı. Sabit Bey'e gittim.

— Bunlar suikast yapacaklar, dedim.

Rauf Bey'e de bunu söyledim. Konaatım bu suikastı yapacaklar merkezindeydi. Rauf Bey de mütemadiyen gelip:

— Bu adamlar inkar ediyor.. diyardı²⁵.

Ziya Hurşit'in kardeşi Ordu milletvekili Faik Bey, Kazım Karabekir'i suçlayıcı ifadeler vermişti. Faik Bey, Nalmpaıas Oteli'ne getirilmiş ve mahkeme başkanı Ali Cetinkaya'nın yanında İsmet Paşa'ya Karabekir ile ilgili bildiklerini açıklamıştı.

Faik Bey, o gün Nalmpaıas Oteli'nde İsmet Paşa'ya açıkladığı olayları 1958 yılında şöyle anlatacaktı:

«Bir gün Meclise geldiğimde Kazım Karabekir Paşa'nın toplantı salonunda oturmakta olduğunu gördüm. Yanına gittim. «Bugün gelmeyeceğinizi öğrendim. Hayır ala, birşey mi var ki, gitmekten vazgeçtiniz?» diye sordum. Bana yanında yer verdi. «Bir sorun hakkında sizin görüşlerinizi almak için gelmeye mecbur oldum.» dedi ve ilave etti:

— Mustafa Kemal'in Bursa çevresinde gezide olduğunu biliyorsunuz. Bu sırada vefat ederse İsmet Paşa'ya ben ne vaziyet olabilirim?

Durup dururken böyle bir soru karşısında kalmaklı-
ğıma hiç anlam veremedim.

— Aman Poşam, bu bir hayal, dedim. Mustafa Ke-
mal'in hasta olmadığı biliniyor. Vefat edecek diye düşün-
meyi bile ben doğru bulmuyorum.

Biraz durakladı. Fakat aynı konuda konuşmaya de-
vam etti

— Ben de bu ihtimal üzerine sizin düşünce ve gö-
rüşlerinizi öğrenmek istiyorum.

İster istemez yanıt verdim:

— Böyle bir hal olursa İsmet Paşa'nın bizlerle görüş-
eceğini ben asla sanmıyorum. Meclisin büyük çoğunluğu
ellindedir. Alacağı kararı partisine de kabul ettirir. Bu ko-
nuda kimseyle görüşmeye gerek görmez. Paşa görüşmek
isterse ve görüşürse sizi başbakan yapmak suretiyle ken-
disinin Cumhurbaşkanlığına gelmesini kabul etmek gerekir.

Bu yanıtım karşısında durakladı. Fakat:

— Cumhurbaşkanlığını İsmet Paşa'ya verelim mi?..
diye yeniden sordu. «Tereddüdsüz vermemiz gerekir... ya-
nıtını verdim.» Konuşmamız bu suretle sona erdi.

İtiraf edeyim ki, bu konuşma esnasında Mustafa Ke-
mal'in suikast yapılmak suretiyle öldürüleceği aklıma gel-
memişti. Sonradan Laz İsmail'in suikast yapmak üzere
Bursa'ya gönderildiğini, fakat adamın bu işi yapamadığını
öğrendiğim zaman sorun aydınlanmış oldu».

O gün İsmet Paşa, Faik Bey'e «Ben buraya mümkün
olduğu kadar fazla arkadaş kurtarmaya geldim» demişti.

İsmet Paşa, Sabit Bey (Sağıroğlu)'in sorgusunu da
izlemişti. Sabit Bey, Şükrü Bey, Ziya Hürşit ve Ayıcı Arif
Bey'den nasıl kuşkulandığı; kuşku ve endişelerini Rauf
Bey ile Ali Fuat Paşa'ya nasıl anlattığını İsmet Paşa'ya
bir bir aktarmıştı.

İsmet Paşa bu sorguları dinledikten sonra kuşkuları
düşmüştü. İsmet Paşa engeli kalkınca da tutuklamalar
hızlandı.

Mustafa Kemal'in gençlik ve çocukluk arkadaşı Ali
Fuat Paşa (Cebesoy) 20 Haziran günü İstanbul Kuzgun-
cuk'taki evinde geceyarısı uyandırılarak gözaltına alındı.

O gece yatmadan önce annesi, Ali Fuat Paşa'yı teselli ediyordu:

— Harbiye sınıflarından beri kendisini tanıdığım arkadaşın Mustafa Kemal'den sana hiçbir zaman fenalık gelmeyecektir. Müsterih ol.. Haydi yatalım. Seni de sabah erkenden kaldırıp götürceklerdir.

Herhalde, eski Garp Cephesi Komutanı ve Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, polis müdürü Yarbay Ekrem Bey'in karşısında sorguya çekilirken ve Gülcemal vapuru ile İzmir'e götürülürken Mustafa Kemal ile geçirdikleri günleri bir film gibi gözleri önüne getiriyordu.

«— Birinci sınıfın birinci kısım çavuşu Mustafa Efendi buraya gelsin..

— Mustafa Efendi, sizden birkaç ay evvel Manastır Askeri İdadisi'nden geldi. Çalışkan, haluk ve zeki bir çocuktur. Onunla iyi anlaş.»

Harbiye öğrencileri Mustafa Kemal ile Salacaklı Ali Fuat'ı nöbetçi subayı böyle tanıştırmıştı.

Arkadaşlıklar Kurtuluş Savaşı'nda sürmüştü; en güç koşulları birlikte göğüslemişlerdi.. Şimdi, Ali Fuat Paşa, arkadaşına sulka düzenleyenler arasında yargılanmak üzere tutuklanıp, götürülüyordu.

Kazım Karabekir Paşa da herhalde polislerce Ankara'nın Etilik bağlarındaki evinden alınıp İzmir trenine bindirildiğinde geçmişle hesaplaşıyordu. Karabekir, iki gün içinde ikinci kez tutuklanıyordu. İlk tutukluluğu İsmet Paşa tarafından kaldırılmış; serbest bırakılmıştı.

Karabekir, Erzurum'da, Ordu'dan ayrılan ve Kurmay Başkanı Kazım Bey (Dirik) tarafından da terkedilen Mustafa Kemal'i bugün «Atatürk Evi» olarak bilinen binada görüp «Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan önce olduğu gibi bundan böyle de muhterem kumandanımsınız. Kolordu komutanına mahsus araba ile malyetinize bir takım suvarı getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz» dediğini ve bu sözleri üzerine Mustafa Kemal'in kendisini nasıl kucakladığını yüreğindeki öfke ve kırılganlık dalgaları ile birlikte anımsıyor; acı acı düşünüyordu.

Yollar bu kadar mı ayrılacaktı?

Karabekir, tutuklu olarak bindirildiği trende «Tam yüz kişiyle sarılmıştı evim/Cürüm ne imiş henüz yoktu haberrim/Jandarmalar, memurlar, kamyonlar, polisler, etrafı sarmışlar, köşkümlü gözlerler/Nihayet aldılar köşkümden/bir sabah erken/iki kere yapıldı bu merasim iki gün arayla bana/Acısını sormalı köşte oğlayana/Gldiyor İstiklal Harbi'ni kuran merasimi mahsusla/İzmir İstiklal Mahkemesine cifte polisle» diye başlayan şiiri yazmaya başlar.

Karabekir, aynı şiirde «Ben çok acı hakikatlar attım ortaya/Mahkemeyi sarstım, fakat etraf kaya/Ölü herşey/Ve kimildanıyor birşey» diye yakınır.

Şark Cephesi Komutanı Karabekir Paşa, «Bir Rüya» adlı şiirini de İzmir polis müdürlüğünde yazar.

• Bu uzun şiir, «1928 Haziranının 27. gecesini/Yerim İzmir polis dairesi/her odada bir mevkuf, her kapıda çift polis/etrafa da süngülüler dizilmiş/Odan pek loş/Ve bomboş/Bir hasta yatağı ve bir demir sedye/bilmem hangi hastaneden hediye/Bu ikrama çok şaşmışım/Cünkü Ankara polisinde yerde yatmışım» diye başlar.

Karabekir Paşa, düşünürken Sultan Abdülhamid'i görür ve Abdülhamid ile şöyle söyleşir:

«İhtiyarca bir odam, elinde bir baston/Yanıma yaklaştı, yüzüme baktı bön bön/Sultan Hamid dedi ve güldü/Hürmetle büküldü/Sonra doğruldu ve bağırdı/Ey Kazım Karabekir Paşa/Kısa bir sualım var/Fakat vaktim pek dar/Senin cevabın çok kısa olsun/Beni ve nihayet saltanatı devirenler önünde sen de vardın/hele sonuncusunda hem mebus hem kumandandın/İstiklal Harbi'ni sen kurdun/Böğünüyor musun şu halini?/Mahvedecekler istikbalini/Soruyorum şimdi/Cumhuriyeti beğendin mi?/Sözle cevap vermek istemedim buna/Tükürmek kafi dedim surcına/O surat ki otuzüç yıl milleti/Zulmüyle, istibdatı ile inletti/Her millet dev adımlarla yürürken/Biz her hükme boyun eğen/bir sürü gibi kaldık/Zulüm ve cehaletle bunaldık/Yunanlılar İzmir'e iradeler ile çıktı/aynı meskenet bizi de buraya tıktı/Hizmetçi ve polis odalarına/Gerçi yakışmıyor cumhuriyet Paşalarına/Fakat sebep sensin/diye düşünür-

ken/Bir ayak sesi işittim, sert bir yürüyüş/Bir de baktım
ki koca Mithat Paşa imiş.»

Şiirde, Abdülhamid ve Mithat Paşa ile yapılan düş-
sel söyleşiler anlatılır.

«Mithat cevap vermedi; eğildi bana/Dedi ki, gel mah-
şeri göstereyim sana/Ben de senin gibi hürriyet için çırp-
pınmışım/Ve hemen aynı yere hapsedilmişim/Dert ortağı-
yız, fakat sen bana benzemeyeceksin/sen zulme karşı da-
ha da kuvvetli kükreyeceksin/Girdik kol kola/Ve koyul-
duk yola.»

Kazım Karabekir, duygu ve sitem yüklü bu satırla-
rında bir alanda geçit yaptıklarını anlatır ve «dedim/zalim
yaşatan mazlumdur/Mazlum susarsa zalim de masum olur»
diye seslenir.

Karabekir, 3 Temmuz günü Elhamra Sineması'ndaki
İstiklal Mahkemesinde Kel Ali diye bilinen mahkeme baş-
kanı Ali Çetinkaya'nın «Zatı alileri devrimin önemli bir
şahsiyetisiniz; tarih bunu böyle kaydeder. Vatanı kurtar-
dıktan sonra vatanı geliştirmek için vatanı kurtarmakta
nasıl berabersiniz, üye çalışmanız gerektiğini vatan göre-
vi sayıyoruz. Zatı alileri, hangi siyasal kanaat ile muhalif
vaziyete geçtiğinizi açıklayabilir misiniz?» sorusunu şöyle ya-
nıtlıyordu:

— Başlangıçta el ele vererek çalışanların birliği bir
takım tufeyli insanların araya girmeleri ile tutulamıyor...
Eski arkadaşlar, sanki memleketin içinde sarık taşımış
ne kadar cahil, murdar sıfatlar varsa onlardan da yobaz
göstermek için şahsıma hücumla başladı²⁸.

İstiklal Mahkemesinde suikast olayı ile birlikte siya-
sal yargılamalar başlamıştı.

Karabekir, şiirinde bu durumu «Hükümet fırkası mu-
hakeme ediyor/Muhaliflerinin mücrimini seçiyor» diye ta-
nımlıyordu.

ALTI

— Açık olarak suikastda niyetli geldiğinizi söylüyorsunuz. İtiraf ediyorsunuz.

— Evet, gizlenecek birşey yok. Dosdoğru, apaçık söylüyorum.

— Peki... suikastı siyasi maksatla yapmak istediğinizi kabul edelim mi?

— Tabii, kabul ediniz. Suikast başka ne amaçla yapılabilir ki?

Bu konuşma, bugünkü İzmir Milli Kütüphanesi'nin bulunduğu binanın yanındaki Elhamra Sineması'nda İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey ile suikastçı Ziya Hurşit arasında geçmekteydi.

«Kel Ali» diye anılan Albay Ali Çetinkaya, Ziya Hurşit'e siyasal amacını soruyor, Ziya Hurşit anlatıyordu:

— Geçen yıl bu zamanlar İstanbul'da Ankara Valisi Abdülkadir Bey ile görüştüm. O zaman Terakkîperver Partî örgütü yoktu. Abdülkadir'i önceden tanırdım. Temasa geçtim. Diğer arkadaşlar da vardı. Hallerini beğenmedim, durumlarını olumsuz gördüm.

Mesela Hafız Mehmet Bey, Nafiz Bey, tamamen siyasetten vazgeçmişlerdi. Ötekiler de öyle gibiydiler. Hareketsiz görünüyorlardı. Bu sebeple, düşündüm, taşındım, hükümet darbesine Abdülkadir ile karar verdik. Hayli zihnin yorduk. Nasıl yapalım? Yalnız olur mu? Hayır. Bunun için önce gerektiği kadar adam bulmalı, dedik. Önce Laz İsmail'i buldum. Zaten tanırdım; teklif ettim; kabul etti. Bir arkadaş daha bul dedim. Gürcü Yusuf'u buldu. Ondan sonra Abdülkadir'e adamlar bulundu.. hazır.. bunlardan nasıl istifade edeceğiz? Ankara'ya gitmek gerekir. Benim

param yok. Ankara'ya nasıl gideyim?. Abdülkadir ile böyle konuştuk.

— Abdülkadir ile böyle anlaşıyorsunuz. Amaç, hükümeti devirmek değil mi?

— Evet.

— Peki ama bu kadar büyük bir iş iki kişi ile yapılmaz. Herhalde bir siyasi zümrenin katılımı ya da fikri alınmak gerekmez mi?

— Ben onu düşünmedim, herşeyden önce sulkaştı en kolay yoldan yapmak düşüncesindeydim.

— Şükrü Bey ile nasıl tanıştınız?

— Kadıköy iskelesinde tanıştık. Abdülkadir tanıştırdı. Ankara'da yapacağımız sulkaştı için elimiz Şükrü Bey'dir demişti. İskelede Şükrü Bey ile Ankara'da Başbakanlığa nasıl girebileceğimizi konuştuk. O «Gidip vaziyetli bir göreyim» dedi. Ben de «Adamlarımızı da al beraber götür» dedim. Kabul etti. Sonra Kadıköy'deki evime geldi. Laz İsmail de oradaydı. Tanıştırdım.

— Evet.. devam ediniz..Bakanlar Kurulunu düşürmekle işe başlamak kararı verdiniz. Ankara'ya gidiyorsunuz. Sonra?

— Mevsim kış olduğundan Şükrü Bey zamanı uygun bulmadı. Sulkaştın Cumhurbaşkanının da bulunduğu bir Bakanlar Kurulu toplantısında yapılmasını uygun buluyordu. Abdülkadir ise «Bombayı Meclise atalım; Cumhurbaşkanı oradayken..» diyordu. Locaya fırlatılacak bomba yukarıya doğru tesir yapacak ve hiç kimse kurtulamayacaktı. Ben buna taraftar değildim. Şükrü Bey ile Laz İsmail ve ben üç saat kadar beraber oturduk.

— Nerede?

— Modo'da Cevizlik'te Şifa Sokağı no 16'da. (..). İsmail'i hazırladım. İsmail, Şükrü Bey ile Ankara'ya gidiyoruz, bunlar bize ihanet eder, sen de gel, siz gidin ben sonra gelirim, dedi. Üç gün sonra ben de gittim. Ankara'da İsmail'e rastgeldim. Yusuf da İsmail'ini yanındaydı. (..) Şükrü Bey, «İyi bir plan hazırlıyorum, başarısak çok iyi» dedi. Planı sordum; «düşünüyorum, planı tamamlayım, söylerim» dedi. Ben Terakkiperver Kulübü'nde konuştum. Bir

gün sabah, Şükrü Bey geldi; «İsmail ile gezdik, iyi bir pusu yeri beğendik» dedi. Neresi olduğunu sordum. Mezarlığın alt tarafı olduğunu söyledi. «Siz gidiniz, hep birlikte gidiniz. Bu iş sezilecek» dedi. Kulübe gittim. Dönüş hazırlıklarına başladım. Ağabeyim Falk Bey, bana çok sert bir çıkış yaptı. Göt dedi. Ertesi gün trene bindik.

— İstanbul'a gittiniz. Ayrılırken Şükrü Bey'den para aldınız mı?

— Evet.. dört yüz lira aldık..

— Kime verdiniz?

— Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'a. (..) Şükrü Bey üç silah aldı. Bombaya emniyet edemiyorduk. Silah daha emniyetliyd. Suikastı silahla yapmaya karar vermiştik.

(..)

— Rauf Bey ile o günlerde kulüpte görüştünüz mü?

— Görüştüm..

— Bu meseleye temas ettiniz mi?

— Hayır.

— Ali Fuat Paşa ile?

— Hayır, esasen suikast işine karar verdikten sonra bütün Terakkiperver Partisi üyeleri ile ilişkiyi kesmiştim. Hepsi korkok ve çekingen insanlardı. İçlerinde suikast yapacak adam bulamıyordum.

— Ankara'da Laz İsmail ile giderken yolda şişmanca birine raslamış, konuşmuş, 'bu adam Kazım Karabekir Paşa'dır' demişsiniz.

— Evet, Meclise gelirken selamlaştık. Durup, konuşmadım.

— Ankara'ya suikast planını uygulamak için gittiğinde Abdülkadir ile görüştünüz mü?

— Hatırlan her gün görüşürdük. Öğle yemeklerini Sirkeci'de Konya lokantasında yerdik.

— Peki, Ankara'dan İstanbul'a dönünce ne yaptınız, anlat bakalım?

— Önce Abdülkadir ile buluştum. Abdülkadir, Ankara'da işin olmayışına çok üzöldü. Eskişehir milletvekili Arif Bey'e bu işi açmamızı da doğru bulmadı. Sonra Şükrü geldi. Arif Bey için 'Merak etmeyin, en emin adamımız-

dır' dedi. O sırada Cumhurbaşkanı geziye çıktı. Biz doğru İzmir'e gidecek sandık. Adana'ya Silişke'ye gitti. Sonra ansızın Bursa'ya gitti. Şükrü Bey de «bu iş için Bursa iyidir» deyince Laz İsmail'i çağırdık. «Bursa'ya tenezzüh vapurları var, onlardan birine bin gît, yalnız dikkat çekmemek için tedbirli bulun» dedik. O da tedbir olarak yanına Naciye isimli bir kadını almış. İsmail Bursa'dan döndü. Bursa'da suikast yapılmasını uygun bulmadı. «Kılavuzluk yapacak kimse yok, ben yapamam» dedi. Seksen lira verdim. Bu parayı Şükrü Bey'den almıştım. Verdiğimiz seksen lira ile gitti. Abdülkadir'i buldum; anlattım. «Emin odam bulalım, Bursa'ya gidip bir ev tutalım» dedi. Abdülkadir, aradı, bulamadı, Yusuf kendi aradı; bulamadı. Bundan vazgeçtik, sonunda İzmir gezisi çıktı.

— İzmir meselesini anlat...

— İzmir benim için yabancıydı. Önce Bulgar Çarşısı'nda Nis Bahçesi'nde, Şükrü, Abdülkadir, bir de ben, üç kişi görüştük. Bundan başka bir defa da Şükrü Bey'in evinde görüştük. O günlerde sık sık görüşürdük. «İzmir'i bilmem» dedim. Şükrü Bey «pişmiş iştir, orada emin adamımız var. O da Edip'tir» dedi. Edip'i ben tanımam, İsmail ve Yusuf da tanımaz dedim. Abdülkadir «Sen, Şükrü ya da Ziya İzmir'e gitmelidir. Şükrü, «Ben gitmem, beni herkes tanır, Ziya gitsin» dedi. Abdülkadir ısrar ederek bana «sen gideceksin» dedi. Edip'e bir tavsiye mektubu vereceklerini söylediler. «Tütün meselesinden bahset o onlar» dediler. Sonra Rasim Bey geldi; onunla da görüştük. Mektubu sonra yırtarsınız dedi. İzmir'de Gaffarzade Oteli'ne inersin, orada San Efe'yi bulursun. Otelin bir de krokisini çizdiler. Sonra Rasim'e «sen de gelir misin?» diye sordum. Rasim Bey, nüfus kâğıdı olmadığını, gelemeyeceğini söyledi. Şükrü Bey'e sordum, «Rasim'in haberi var mı?», sus dedi. Rasim giderken, «Çok tehlikeli bir iş yapıyorsunuz, Allah muvaffak etsin» dedi. Sonra Abdülkadir'i gördüm, tabancaları aldım. Tabancaları Şükrü Bey'in evine bıraktım.

— Parasını kim verdi tabancaların?

— Bir yabancı vapurdan dört tane ikiyüz elli fişekli

tabanca aldım. İki kırıkdört liraya. Parasını Şükrü Bey'den aldım. İsmail'i Şükrü Bey'in evine gönderdim. Oradan tabancaları aldı. Ertesi gün ben vapura bindim. Onlar da vapura geldiler. Sonunda İzmir'e geldik. Tabancalar İsmail'deydi. Vapurdan, tabancakur ceplerinde, şarjörler ellerinde çıktılar. Onlar Ragıp Paşa Oteli'ne indiler. Ben Gaffarzade Oteli'nde San Efe'yi buldum. İstanbul'dan aldığı tavsiye mektubunu verdim. «Sen bu iş üstlenmişsin, haydi zamanı geldi, ne yapacaksın?» dedim. O da «yalnız başıma ne yapabilirim?» dedi. «Senin çiftliğinde adamların varmış» dedim. «Birkaç adamım var ama burada değiller» dedi. «Sana ne kadar adam gerekli?» diye sardım. «İki kişi yeter» dedi. Ben de «yanımda iki kişi var, bunlar sana yarar» dedim. Ertesi akşam Giritli Çopur Hilmi ile buluştuk.

Suikastı Çeşme yolunda yapacaktık. Ben de bunun için tüfek, bomba ve kaçmak için motor gerekli dedim. Bir motorcu var, onunla konuşalım, dediler. Giritli Şevki'nin motoru haciz edilmiş. Dört yüz lira gerekliymiş Edip'e «İzmirlisin, nasıl olsa sen burada para bulursun» dedim. Edip, «motorcuyu tekrar göreyim» dedi. Karşıyaka İskelesi'nde Şevki ile buluştuk. Hilmi, ben ve Şevki, İdris'in bahçesine gittik. Edip de geldi. Bu defa suikastın Çeşme yolunda yapılmasına itiraz etti. «Şimdi hükümetten geliyorum, beşyüz jandarma tertibat almış. Orada bu iş olmaz, şehir içinde bir yer seçelim» dedi. Yer orandı. Düşündük, sonunda Kemeroltı Karakolu'nun önünü seçtik. «Orada bir tütüncü dükkanı var, ben orada otururum. Hilmi, Şevki, İsmail ve Yusuf köşelerde silah ve bombaları atarlar. Otomobil ve bombalarla beraber Şevki geldi. Ertesi gün Cumhurbaşkanının gelmeyeceğini haber alınca yeniden görüşmek üzere Şevki'nin evine gittik. Edip gelmedi. İsmail, Yusuf beraberdi. Hilmi iskelede bizi bekledi. Şevki «Gazi bugün gelmedi, hazırlık boşa gitti.» Diğerleri de «gelmediği iyi oldu, zaten bugün birşey yapamazdık.» Çünkü bizi bekleyen otomobil Karşıyaka vapur iskelesinde bekliyordu. Oradan kaçma imkanı yoktu. Başka uygun yer bulalım dedik. «Şevki ve ben, sizi otomobil ile

Gaffarzade Oteli çevresinde beklerim. Suikasttan sonra da oradan alır kaçanım.» İsmail buna razı olmadı. Çünkü Şevki'ye güvenmiyordu. Çünkü Şevki'yi İstanbul'dan tanıyordu. Hilmi, Şevki ve İsmail ateş edip bombaları atacaklardı. Bana da tütüncü dükkanında oturmaklığımlı teklif ettiler. Gazi'nin otomobili Gaffarzade Oteli önünden geçerken önce Hilmi tabancasına davranıp ateş edecek; tütüncü dükkanında beklemekte olan Şevki de otomobilin hareketini sağlayacaktı. Dükkanı İsmail beğenmedi. «Oradan silah atan oradan çıkamaz» dedi. En uygun yer karakolun önüydü. Hiç şüphe çekmezdi; o karışıklıkta kaçmak da kolaydı. Edip de gelecekti. Ayrıntısı ile tesbit edilen bu plandan sonra yatmıştık ki, tutuklandık.

— Köşede Hilmi'den başka kimler silah otacaktı? Nasıl atılacaktı? Kim kumanda edecekti?

— Bu işlerde kumando sökmez. İş karıştırır. Bu zaten anlık meseledir.

Ziya Hurşit'den sonra Laz İsmail'in sorgusuna geçildi. İsmail, Ziya Hurşit'in anlattıklarını doğruladı. Şükrü Bey ile yaptıkları görüşmeleri, tek tek anlattı. Suikast planının Ankara'dayken yapıldığını da açıkladı.

— Ankara'da Karadeniz Oteli'ne indik. Sonra Ziya Hurşit geldi. «Şükrü Bey'in arkadaşı Arif Bey vardır, ona gldeceğiz. Orada neye karar verirsek pek de iyi olur» dedi. Gece saat 8-9'du. Arabaya bindik. Ziya Bey, Arif Bey'in kapısını çaldı, ben arabada bekledim. Arif Bey, kopıya kadar geldi. Yolda hiç konuşmadık.

— Arif Bey'den başka kimse var mıydı?

— Hayır, görmedik, evin üst katına çıktık. Sabah Şükrü Bey geldi. Sonra bir otomobil geldi. Seni görmesinler dendi. Beni olt odaya soktular. Gelen Ziya Hurşit'in kardeşi Falk Bey'miş.

— Şükrü Bey ile ne konuştunuz?

— Şükrü Bey, suikast yazın olur, kışın olmaz dedi. Ben mezorlığın yanını uygun buldum. Bir de kulübü.. Sonra Ziya Hurşit ile görüştük. Bana, «bu iş olmayacak, Kazım Korabekir Paşa bu iş almaz» demiş, hemen İstanbul'a gldeceksin.

— Rauf Bey hakkında bir ifaden var..

— Bana, Rauf Bey ile Karabekir Paşa'nın suikast işine katıldığını Ziya Hurşit söyledi.

— Allah göstermesin, suikastı yapmış olsaydınız, ne olacaktı?

— Onların büyük adamları var. Hemen bu işler kapanacakmış. Başka Cumhurbaşkanı seçeceklermiş. Bizi üç gün saklayacaklar, sonra af olacakmış.

— En çok aklında kalanlar kimler?

— Refet Paşa, Karabekir Paşa, Ali İhsan Paşa.. Paşa olmayanlardan da Arif Bey.. Ankara'da paşalar varmış; kendi içlerinden birini, bilmem, Kazım Karabekir Paşa'yı mı, Cumhurbaşkanı tayin edeceklermiş.

— İfadenizin birinde Rauf Bey'in «Ben bu işi istemiyorum. Böyle kanla iş olmaz. Ben Avrupa'ya gideceğim, siz ne yaparsanız yapınız, dedi» demişsiniz.

— Ziya Hurşit söyledi..

Laz İsmail ve Copur Hilmi'den sonra sıra Sarı Efe Edip'teydi. Edip, sanık sandalyelerinin soldan birincisine oturdu. Kelepçeli elleriyle başındaki panama şapkasını çıkardı.

Ve Ziya Hurşit ile sanık Paşaları öfkeliendiren ifadesini vermeye başladı.

— Suikast kararı, Terakkiperver Partisi genel merkezinde alınmıştır...

YEDİ

Son Efe Edip, İstiklal Mahkemesindeki sorgusuna «Haziran'ın 15'inde buradan hareket ettim. 17'sinde İstanbul'da Bristol Oteli'nde tutuklandım» diye başlıyordu.

— Burada başıma dolanan meseleyi Celal Bey'e (Bayar) gidip anlatmak; gerek bu özel durum, gerekse genel durum hakkında bilgi vermek istiyordum. Ziya Hurşit'in durumunun çok kötü olduğunu anlamıştım. Haziran'ın 11'inden 15'ine kadarki temaslarımda bu sonuca varmıştım. Celal Bey'in İstanbul'da olduğunu gazetelerde okumuştum. Bristol Oteli'nde Celal Bey'i aradım. Otelde Saruhan milletvekili Abidin Bey'e rastladım. Celal Bey'in Boğaziçi'nde oturduğunu anladım.

— Sulkastla ilgili olarak kimlerle konuştunuz? Anlat.

— Bu sulkast için üç ay önce Şükrü Bey ile İstanbul'da görüşmüştük. Şükrü Bey, bu işi yapmaya azmettiğini söylüyor, bizleri kışkırtıyordu.

— Sanırım Şükrü Bey ile Serez'den beri görüşürdün, değil mi? Rasim Bey de oradaydı. Değil mi?. Bunlarla temasınız burada başladı..

— Evet.. Beni böyle kışkırtıyordu. Bunu yapamayacağımı söyledim. Sonra Rasim Bey ile yeniden görüştüm. Şükrü Bey'i bu işten vazgeçir, bu bir vatan işidir, olmaz. Bizim de başımızı yakacak dedim. Kendisi bu işin genel kurulca kararlaştırıldığını söyledi.

— Rasim Bey'in genel kurul dediği partidir.

— Evet, onlardır. «Fakat bunlar bu işi yapamadılar, ben kendim yapacağım» dedi.

— Genel kurula bu işi beceremedikleri konusunu biraz daha anlat..

— Çoktan beri çalışıyoruz, beraber aynı fikirde olduklarını, beceremediklerini...

— Şükrü Bey'e söz verdiğiniz anlaşılıyor. Siz, üç ay önce bu işi üstlendiğinizi başkalarına söylediniz. Bunu kanıtlayacağız. Şükrü Bey, suikastın nasıl gerçekleşeceğini anlatıyordu?

— Şükrü Bey, Çerkez Ahmet ve benim beraber çalışmamızı teklif etti. Ben kabul etmedim. Suikast için ayrı bir örgüt kurulmasını istiyordu, bunun sonucu ne olacaktı? Kabul etmedim.

— Ne gibi?

— Suikast için burada ayrıca bir örgüt kurmak istiyordu.

— Suikast ile birlikte ne yapmak istiyorsunuz?

— Yalnız suikast yapmak. Bunun yapılamayacağını, adamlarımın da bu işe girmeyeceklerini söyledim. «Gereğinde ben size adam gönderirim, güvenilir adamlarımız var» dedi. Bunun üzerine Rasim Bey ile konuştum. Bu adam deli-divane olmuş dedim.

— Bundan sonra Ankara'ya gittiniz mi?

— Evet. Sebat Oteli'nde onbeş gün kaldım.

— Rasim Bey, sana Şükrü Bey ile Ziya Hurşit ve arkadaşlarını bir mektupla gönderiyor. Madem ki, Rasim Bey ile suikasta katılmayacağımıza söz vermiştiniz, neden bu suikast işini de size havale ediyorlar?

— Ben de ona hayret ediyorum!

— Ziya Hurşit arkadaşları ile İzmir'e geldi, seni buldu. Ondan sonra ne yaptınız?

— Bunlar, Haziranın 11'inde İzmir'e geldiler. O gün ben Gaffarzade Oteli'ne uğradım. İsmail Efe'yi orıyorum. Ziya Hurşit oradaydı. Ben bunları tanıımıyordum. Oteli tanıttı. Ziya Hurşit dışarı çıktı; beni çağırttı. Ben de gittim. «Arkadaşlardan sana mektup ve selam getirdim» dedi. Mektubu verdi; okudum: «Ziya Hurşit bütün işi için gelmiştir. Güvenilir arkadaşdır; gereken yardımı yapınız.» Ben «tütün işi nedir?» diye sordum. İş, tütün işi değil, suikast işidir» dedi. Bu iş için Şükrü Bey ile görüşmüşsünüz.» Ben «bu iş yalnız sizinle görüşeceğim» dedim. Üç

arkadaşı olduğunu söyledi. Arkadaşlarım iyidir, şöyledir, böyledir, dedi.

— Parti genel merkezinden amac Terakkiperverlerdir, öyle mi?

— Evet. Ben Ziya Hurşit'e sordum. «Bu iş Şükrü tek başına mı yapıyor?» dedim. Hayır dedi. «Bu genel kurulca verilmiş bir karardır. Yalnız Şükrü'nün işi değildir. Bu iş şimdi önem kazanmıştır. Bu iş olduğu zaman Fevzi Paşa Cumhurbaşkanı olacak, hemen meclis toplanacak» diyordu.

— Meclis nerede toplanacak?

— Bilmiyorum, efendim. Meclis başkanının nasıl toplanacağını bilmiyorum. Benim bildiğim budur. «Bu iş Şükrü Bey'in kişisel girişimi midir?» dedim. O da «hayır» dedi. «Fevzi Paşa, cumhurbaşkanlığını kabul etmezse Meclis Reisi Kazım Paşa (Özalp) Cumhurbaşkanı olacak» dedi.

— Bomba patladıktan sonra başka yerlerdeki durum ne olacaktı? Burası.. Ankara.. İstanbul.. İnandığınız hazırlığa doğru gittiniz.

— Ben Şükrü Bey'in yalnız başına yanlış hareket ettiğini defalarca söyledim; uyardım. Ziya Hurşit «hayır» dedi. «Genel kurul kararı vardır» diye ısrar etti.

— Yanlış yönü nedir?

— Evet, Şükrü'nün kendi kendine böyle girişimlerde bulunmasını yanlış görüyordum.

— Ziya'nın genel kurul kararı dediğini kabul ettin mi?

— Hayır.

— Gerçek düşüncen nedir?

— Gerçek düşüncem, geneldir.. Arkadaşlara sordum; onlar hakkımda bilgi vermedi. «Nerede görüşeceğiz?» dedim. Hatta, «yalnız sizinle mi görüşeceğiz?» dedim. Akşam eve geldim düşündüm, ne yapalım dedim. Pazar günü İstanbul'a gidip Celal Bey'e haber vermeyi düşündüm. O gün başka iş çıktı, gidemedim. Cumartesi günü şirketin işleriyle meşgul oldum. Ve Hilmi'ye de mektup yazdım. Pazar günü Kemer'e gittim. Şahin Çavuş ile Hilmi'ye mektup yazdım. Derhal İzmir'e gelsin dedim. Ondan sonra İdris'in Karşıyaka'daki bahçesini görmek istedim. Hemen

bahçeyi bana gösterdi. Amacım bahçede bunları yakalatmaktı. Durumu bilmiyordum. İdris'e «tıkac arkadaş gelip burada görüşeceğiz» dedim. Bahçe elverişliydi. İdris, «uygundur, gelin» dedi. Hilmi'yi buraya çağırdım. Bu iş hakkında iki türlü karar verdim. Ya bunları tutuklatmak ya da buradan göndermek.. Pazar günü bahçeyi gördüm. Gezdim; akşam üzeri Şevki'ye haber gönderdim. «Bu akşam kendisi ile görüşeceğim» dedim. Evine gittim. İki şekil düşünüyordum. Hep iki şekil düşünüyordum. Ya bahçede toplantı halinde tutuklatmak ya da buradan göndermek.. Şevki'yi gördüm. «bir motor bul».. «hazır» dedi. «600 lira gerekir, bu parayı bulursanız hemen gelir, emre amadedir» dedi. Şevki'ye suikast işini anlattım. Sonra otele geldim, Ziya Hurşit'i gördüm.

— Şevki'yi adamlarından geldiğinden haberdar ettin mi?

— Hayır; sonra otele geldim. Ziya'yı gördüm. «Para yok» dedi. «Saruhan milletvekili Abidin Bey geldi; bu işi ona açıklayayım, dedim. Bakalım, Terakkiperver Partisi'nin bilgisi var mıdır? Yoksa bunlar yalnız kendi fikirleri üzerine mi hareket ediyorlar?. Bunun üzerine Abidin, «ben gideyim» dedi. Üzerinde para yok.. «akşam para bulur, bilgi veririm».. Akşam geldi. «Ben para bulamadım» dedi. Sonra Ziya Hurşit geldi. Dedim «motor olmuyor».. «Arkadaşları topla, burada daha elverişli yer var. Orada görüşelim» dedim. Hilmi'ye işaret ettim ve işi anlattım. «Bu işi bahane edip, başımızdan atalım» dedim. Hilmi bunları alıp Karşıyaka'ya gitti. Ben kestirme yoldan Kordon'a indim. Baktım onlar Hilmi ile beraber gidiyorlardı. Vapura bindiler. O vapura ben de bindim. Ziya diğer arkadaşlarını almadı; yalnız gitti. Nihayet gittik, orada görüştük. Motor işi halledilmedi; arkadaşlar da buraya gelmediler. Sordum, «burada alacağımız kararı kabul edecek misiniz? Yoksa arkadaşlarla görüşecek misiniz?» «Hayır» dedi. «Ben onları ikna ederim. Burada iki şekilde hareket edeceğiz» dedi. Biri sivî polis süsü vererek suikast istasyon'da yapmak; diğeri boloya gidip orada suikast yapmak! Bu şekillerin vahim olduğunu anlattım. Bu fikirlerin-

den caydırıp, başka bir karara bağlanmalarını düşündüm, Kemeraltı'nı salık verdim. Maksadım, orada bu iş yapılamazdı. Çünkü kalabalık olurdu, dikkat çekerd. O gün akşam kadar görüştük. Ayrıldık. Hilmi bunlara Kemeraltı'nı gösterecekti. Şevki, Ziya Hurşit'e arkadaşlarının adlarını sordu. Laz İsmail adını öğrenince «ben onu tanırım» dedi. Ziya «bomba gerekir» dedi. Şevki «bende vardır» dedi. Bombaları alıp hareket ettik. Şevki, bombaları Hilmi'ye teslim etti. Ben yarın veririm dedi. Hilmi bombaları bizim eve getirdi.

— Hilmi bombaları eve getirdi mi?

— Evet; ertesi salı günü sabah evden çıktık. Hilmi'ye dedim ki, bunlar bir iş yapmazlar, ben de İstanbul'a gidiyorum..

— İstanbul'a niçin gittiğinizi söylemediniz mi?

— Hayır, söylemedim. Vapura bindim, İstanbul'a gittim.

— Abidin Bey'i vapurda buldun değil mi? Bir gün önce de görüşmüştünüz...

— Evet, önceden hepsini söyledim, dedim. Ziya bu iş için gelmiş..

— Abidin Bey, 500-600 lira bulamaz mıydı?

— Bulamadı.

— Abidin Bey, bu iş hakkında nasıl ilgi gösterdi?

— İçten bir ilgi gösterdi, para bulmaya gitti.

— Parayı getirmediğine ne dersin?

— Gazî'nin hareketi ertelenmiştir. Yarın gidip arkadaşlarla görüşürüm dedi.

— İstanbul'da tutuklanınca ne yaptın? Anlat bakalım?

— Doğru eve gittim. Abidin Bey'i Bristol Oteli'ne bıraktım.

— Vapurdan çıkınca Abidin Bey'i sordular; neden söylemedin?

— Kimseyi görmedim, kimseyle de görüşmedim.

— Şükrü Bey ile görüşmedin mi?

— Ertesi gün Bristol'a gittim.. Abidin Bey geldi. Sordum. «Kimseye haber verdin mi?.. «Hayır» dedi. Akşam

geç saatlere kadar arkadaşlarla eğlendik. Arkadaşların bu işten bilgileri yok. «Zaten arkadaşların birçoğu Halk Partisi ile banşıyorlar» dedi. Haberleri yoktur.. «Gazetelerde haber var mı?» diye sordu, hayır dedim. «Akşam gazetelerinde belki olur» dedi.

— Abdin Bey, neden akşam gazetelerini bekleyelim dedi? Demek olayı biliyor..

— İhtimal.. durumun bu halde kalmasını uygun bulmadım. Celal Bey ile görüşmeye karar verdim.

— Bir nokta daha.. Şükrü Bey'in serveti yoktur. Halen zaruret içinde olduğunu biliyorsun. Bu paraları nereden sağlıyor?

— Sanırım Kara Kemal ile temastadır. Kara Kemal İkişci Grup ve Terakkiperver ile temastadır. Para yardımım Cavit Bey yapıyordu³¹.

Kazım Karabekir sorgusunda Sarı Efe Edib'i örtülü ödenekten para almakla suçlayacaktı.

— Sarı Efe Edip, Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın en yakın adamıdır. Bu adam, Ziya Hurşit ile beraber hareket etmiştir. Cinayet işlemeye gelmiştir. Hatta Kazım Paşa Meclis başkanıyken örtülü ödenekten 8-10 bin lira almıştır. Zarar görmüş, evi barkı yanmıştır, dediler. Bendeniz o zaman bunu Meclis kürsüsünden söyleyecektim. Rauf Bey engelledi. Hatta, Emniyet Müdürlüğünde, raslantı sonucu Edib'in bir gece Meclis Başkanının evinde kaldığını öğrendim³².

Ali Fuat Paşa, anılarında Edib'i, «Şükrü Bey'in sul-kast teşebbüs ve tahrikleri alakalı bir hizmet» için hükümet tarafından görevlendirildiğini; Edip'in bu hizmete rağmen idam edilmesini «bu hizmet esnasında ya yanlış bir hareketine, yahut başka bir sebep»e bağlanması gerektiğini ileri sürüyor³³.

SEKİZ

— Beni partimden dolayı suçlamak için mi buraya getirdiniz?

— Parti prensiplerine bürünerek bir suikastın birinci derecede suçlusu olarak karşımda bulunuyorsunuz.

— O halde onu sorunuz.

— Mahkeme aydınlanmak için ne isterse onu sorar, herşeyi araştırır.

— Fakat sorarken azarlıyorsunuz.

— Sen cinayet yaptın, sana azami izni veriyoruz.

— Yargıclar tarafsız olur.

— Biz de tarafsızız. Vatanın varlığına hayatlarını adanmış insanlarız. Vicdana, yasalara karşı bir görev aldık. Şimdi soruyorum sana. Ziya Hurşit ile ilişkin?

— Onu dört yıl önce Ankara'da tanıdım. İki buçuk yıldır hiç görmedim. Terakkiperver Partisi'ne girip Samsun Şubesi'ni açmaya gittiğimde gördüm. Ara sıra bana gelir, giderdi.

— Bu görüşmelerinizde parti ya da kendi adınıza suikastla bir anlaşmaya vardınız mı?

— Ne münasebet.. Böyle bir şey söz konusu olmadı.

— Şükrü Bey... Hâlâ mi inkar ediyorsunuz?

— Sizi namusumla temin ederim..

— Bırak şimdi, namusu, imanı karıştırmak bu işe.. Artık mesele çırlıçıplak ayon-beyan meydana sabit.. sizden resmen ve şahsım adına rica ediyorum. Namusu bırak, doğru söyle.

— Ben de öyle arz ediyorum..

— Eskişehir milletvekili Arif Bey'in evinde Ziya Hurşit ile Laz İsmail'i gördün mü?

— Hayır.. Laz İsmail'i tanımam. Onu burada mahkemede siz gösterdiniz.

— Ziya Hurşit ile suikast konusunda görüşmediniz mi?

— Hayır..

— Abdülkadir ile?

— Hayır.. hiçbirisi ile.. hiç kimse ile böyle bir konu konuşulmadı.

— İyi düşün.. Sanı Efe Edip, Baytar Rasim Beylerle de mi öyle?

— Onlarla da konuşmadım, evet..

— İyi düşünün.. Edip ve Rasim Beyler, şimdi gelip yüzünüze karşı söz söylerlerse ne diyeceksiniz?

— Çıldırılmışlar, derim.. olmayan birşeye var denirse başka ne yapılır?

Suikast örgütünün bir numaralı sorumlusu Şükrü Bey, Savcı Necip Ali Bey ile sanıklardan Ziya Hurşit ve Sanı Efe Edip'in anlattıklarının tümünü reddediyor; Ziya Hurşit ile suikast konusu görüşmediklerini de söylüyordu.

Sonra, «Reis Beyefendi» diyordu:

— Şimdiye kadar herhalde görmüşsünüzdür, mahkemelerinizde ne entrikalar çevriliyor. Gizli polisler ne işgüzarlık ediyorlar. Ben adımın çevresinde hünerle kurulmuş ve ustalıkla işlenen bir tuzak görüyorum. Abdülkadir'in bu işte büyük bir rol oynadığını sanıyorum. Abdülkadir, partiyi mahvedecek bir yol tutmuştur. Ziya Hurşit'i kendisine alet etmiştir. Benim adıma da kanıttıran odur. Bu odamlar iftira ediyorlar; yalan söylüyorlar..

Mahkeme başkanı Ali Bey, şaşkınlık ve öfkeyle soruyordu:

— Kim? Abdülkadir mi? Ziya Hurşit mi?

— Evet..

— Acaip şey.. Ya Sanı Edip ile Rasim Bey'lerin ifadelerine ne dersin?

Şükrü Bey'in yakın arkadaşı emekli Veteriner Albay Rasim Şey, Şükrü Bey'in suikast konusunda görüşmelerini duruşmada şöyle anlatmıştı:

— Edip'e tezkere yazmadan önce bana İzmir'e git-

memi teklif etti. «Edip bu işi yapamaz. Sen adamlarıyla git, bu işi gör» dedi. Kabul ettim. O gün zaafından faydalanarak tezkere yazmamı teklif etti. Ben ısrar ettim, «vazgeç» dedim. «Ben zaten intihar etmiş bir adamım» dedi. Tezkere yazdı ve bano imza ettirdi. Şükrü ile görüşmede ad vermedi; üç gün sonra Ziya'nın adından söz etti. Ziya ile tartıştım. Şükrü'ye tekrar vazgeçilmesini söyledim. Ziya'ya da «bu işten vazgeç» dedim. (..) Ziya ile tartıştık. O adamlar yakalanır, Edip katılmaz» dedi. «O halde ben yaparım» dedi³⁸.

Mahkeme başkanı Ali Bey, Sarı Efe Edip'i salona getirmiş Şükrü Bey ile yüzleştirmişti.

Sarı Efe şunları anlatmıştı:

— Ankara'dan dönüşte İstanbul'da Rasim ile beraber Şükrü Bey'i bulduk. Şükrü Bey, bütün arkadaşları ile birlikte sulkast kararında olduklarını anlattı. Benim de birlikte çalışmamı teklif etti. Ben de cevap olarak beni karıştırmamalarını söyledim. Rasim'e de söyledim; rica ettim. «Şükrü fikrinden vazgeçsin, başımızı belaya sokmasın» dedim. Sonra Ziya Hurşit, İzmir'de Şükrü ve Rasim'in imzaları bulunan mektubu bana verdi. Ziya Hurşit'i tanımam; ilk defa o gün görüyorum. Mektupta tütünden söz ediliyordu. «Tütün işi kolay, yaparız» dedim. Ziya Hurşit, tütünün sulkast olduğunu ima etti. Bu Şükrü'nün kendi kanaatidir; demek hâlâ vazgeçmemiş» dedimse de «bu karar artık geneldir, uygulanacaktır, arkadaşlar görüş birliği içindedirler. Bunun için biraraya geldik. Burası olmazsa başka yer olacak, mutlaka yapılacaktır, dedi. Olup bitince de derhal meclis toplanacak, Fevzi Paşa cumhurbaşkanı olacak. O almazsa Kazım Paşa olacak.» diye ısrar etti.

Yüzleşme sırası Rasim Bey'deydi.

— Efendim.. Onaltı yıllık bir arkadaşımla bu sulkast işi için milletin önünde yüzleşmek gerçekten çok acı bir felaket. Fakat ne çare? Mukadderat; söyleyeceğim: Şükrü, Ziya Hurşit ile Laz İsmail'i Edip'e göndermek istediği zaman «Gönderme, Edip sulkast taraftarı değildir» demiştim. Tavsiye mektubunu da bunun için tasvip etmemiştim.

ısrar etti. Ve mektubu bira ıçerken sarhoşlukla imza ettim...

Şükrü Bey, «aramızda konuşurken parola kullanmış mıydık?» diye sormuş, «hayır» yanıtını oldıktan sonra «o halde» demişti:

— Benim tütün için yazdığın tavsiye mektubundan suikast işini nasıl çıkarıyorlar?

Rasim Bey de «tütün meselesinin suikast meselesi olduğunu, soru üzerine yeniden açıklamış; Şükrü Bey, yakın arkadaşı Rasim Bey'in bu sözleri üzerine, «yalandır, yalandır efendim» diye bağırırmıştı³⁴.

Ali Bey, Baytar Rasim'den sonra Ziya Hurşit'i getiren sormuştu:

— Şükrü Bey, suikast ile bir ilgilim yok diyor. Yok mu? Siz ne diyorsunuz?

— Var efendim!. Açıklayayım: Önceki ifademde de belirttiğim gibi ben önce Abdülkadir ile temas ettim, o da bana suikast için Ankara'da bir eli olduğunu söyledi. Kimdir? diye sordum. «Şükrü Bey'dir» dedi. Sonra Şükrü Bey ile konuştuk.

Ziya Hurşit'in bu sözleri üzerine Şükrü Bey, yerinden fırlayarak «Bu işte Abdülkadir'in pek önemli rol oynadığı anlaşılıyor. Açıklayacağım, düzeltereğim. Bir avukat tutacağım» deyince mahkeme başkanı Ali Bey'den yanıt almıştı:

— İstiklal Mahkemesi avukatların canbazlığına gelmez. Bir üst mahkeme yoktur. Millet karar bekliyor, ne söyleyecekseniz, açıkça söyleyiniz. Avukatlarla falan geçirecek zamanımız yok.

Şükrü Bey bu kez de «Ziya Hurşit Bey, Abdülkadir'in tuzağına düşmüştür. O'nun kurbanı olmuştur» diye bağırmış; Ziya Hurşit, Şükrü Bey'in bu sözlerini «Hayır efendim Laz İsmail'i Şükrü Bey'e ben tanıştırdım. Hem de kendi evinde.. Suikast işini de görüştük. Silah paralarını ve diğer silahları da Şükrü Bey'den aldık..» diye yanıtlamıştı.

Laz İsmail'in sorgusunda da Şükrü Bey'in suikast planladığı ileri sürülmüştü.

Ali Bey, «İstanbul'daki suikast işini, Gazi Paşa'yı öldürtmek işini anlat» diye sormuş, İsmail de anlatmıştı:

— Ziya Bey, beni Şükrü Bey ile Kadıköy İskelesi'nde tanıştırdı. Şükrü Bey, bana «Ankara'ya gideceksin, mailyette bulunacaksın; ben seni maassız bırakmam» dedi. Şükrü Bey, Ankara'ya gideceği gün Ziya ile haber göndercekti. Haber gönderdi. Haydarpaşa'da birleştik. Yanında Yusuf da vardı. Bileti kendi aldı. Bana 70-80 lira verdi. (..) Ankara'ya vardık. Karadeniz Oteli'ne geldik. Ziya Hurşit «Şükrü Bey'in arkadaşı Arif Bey vardır. O'na gideceğiz. Sabah, Şükrü Bey geldi. Oturuldu, çay içildi. Sonra bir otomobil geldi. «Seni görmesinler» dediler ve beni alt odaya saktular. (..) Gelen Ziya Hurşit'in kardeşi Faik Bey'miş. (..) Evin arkasından, bağ yolundan caddeye indim. Şükrü Bey «söyle gidelim» dedi. Yolda birleştik. Ben mezarlığın yanını uygun buldum. Şükrü Bey'in kararınca, suikast ya şehre yakın olan mezarlık duvarlarının yanında ya da kulüpte olabilirdi»²⁷.

İsmail'in bu ifadesi okunmuş; sonra da kendisi Şükrü Bey ile yüzleştirilmişti.

Şükrü Bey, caresizlikten yalnızca Rasim Bey'in, Ziya Hurşit ve Laz İsmail'in «öğretilmiş papağanlar gibi konuştuklarını» ileri sürmüştü.

Şükrü Bey'in adı Eskişehir Milletvekili Arif Bey'in ifadesinde de geçmişti.

Albay Ayıcı Arif Bey, Ziya Hurşit ile Ali Fuat Paşa aracılığı ile tanıştırıldıklarını, Laz İsmail'in de Şükrü Bey tarafından kendisine tanıştırıldığını, Laz İsmail'in evine gelerek iş istediğini, Laz İsmail evdeyken Şükrü Bey'in de eve geldiğini anlattıktan sonra Faik Bey'in suikast ihbarı konusunda da şunları söylemişti:

— Şükrü Bey, evdeyken Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey geldi. Yukarı çıktık. Faik Bey, «niçin geldim, biliyor musun?» dedi. Daha önce bağ almak istiyordu. «Bağ almak için geldim» dedi. Gayet ciddi bir tavır alarak: «Sizi bugünkü teşebbüsünüzden men etmeye geldim. Baktım pek ciddi söylüyor. «Nasıl teşebbüs?» dedim. «İnkara mahal yok» dedi, «herşeyi biliyoruz». Faik Bey, «Siz Şükrü

İle suikast tertip etmişsiniz. Bütün arkadaşlar adına konuşuyorum, bu teşebbüsten vazgeçin. «temin ederim ki, bu teşebbüsten haberim yok.. işte, bağ, bahçe, işte ev, incele, soruştur. Böyle birşey yoktur. Yalnız bu kanoat sana nereden geldi?» Bu sözler üzerine sükunet buldu. «Demek teminat veriyorsun, böyle birşey yoktur»³⁴.

Tanıkların bu açık ifadeleri ve yapılan yüzleştirme sonunda İttihatçıların ünlü Maarif Nazırı Şükrü Bey'in yazgısı belli olmuştu.

Savcı Necip Ali Bey, Şükrü Bey'in İttihat ve Terakki devrinde öldürülen gazeteciler, Ahmet Samim, Hüseyin Fehmi ve Zeki Bey cinayetlerinden de sorumlu tutmuştu.

Şükrü Bey, savunmasında, Samim, Hasan Fehmi ve Zeki Beyler'i hiç tanımadığını, suikast ile de hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürmüştü.

Savcı Necip Ali, mahkeme başkanı Ali Bey, üyeler Kılıç Ali ve Dr. Reşit Galip Beyler'in kafalarında suikast örgütü belirlenmişti:

Şükrü Bey, eski Ankara Valisi Abdülkadir..

Ve arkalarında Kara Kemal.. ve İttihat ve Terakki.. ve İkinci Grup.. ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi.

Savcı Necip Ali Bey, hazırladığı ek iddianame ile Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Rüştü Paşa, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa ile Sabit (Sağıroğlu), Halis Turgut, Münir Hüsrev (Göle), İttihatçıların içişleri bakanlarından İsmail Canbulat, Halis Turgut ve eski Maliye Bakanı Cavit Bey ile «İşe Nazırı» diye bilinen Kara Kemal'in cezalandırılmalarını istemişti.

Bu yüzden bütün gözler, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi lideri Kazım Karabekir'e dikilmişti.

Karabekir, 3 Temmuz günü saat 14'e beş kala salona girmiş; sanık sandalyelerinin ortasındakine oturmuş, ellerini birbirine bağlamıştı. Üzerinde lacivert bir elbise vardı.

Dinleyici bölümünün ilk sıralarında üniformalı subaylar oturmaktaydı. Saat tam 14'de «Kıl Ali» diye anılan Ali Bey (Çetinkaya)³⁵, Dr. Reşit Galip ve savcı Denizli milletvekili Necip Ali salona girdiler.

DOKUZ

Kazım Karabekir Paşa'nın sorgusu Mahkeme Başkanı Ali Bey'in, «Zat-ı aliniz, feshedilen Terakkiperver Partisi'nin başkanıdır. Parti meclis içinde varlığını koruyor muydu?» sorusu ile başlamıştı.

Karabekir Paşa, bu soruyu, «Görünüşte koruyordu. Bir düşünce çevresinde toplanmış arkadaşlarla toplantılar oluyordu» diye yanıtlamıştı.

Daha sonra sorgu, soru ve yanıtlarla şöyle sürmüştü:

— Parti kapatıldıktan sonra grup halinde kaç kez toplanmıştınız?

— Son Musul sorunu için bir kez.. bir de Doğu olayı etrafında sulkaşt klişeleri ile bazı gazeteler bizden söz ettiler. Biz hükümete başvurduk. Ülke içinde devrimler başlamıştır; özellikle bir de dıştan görünen bir durumu vardır. Klişeleri gazetelerden kaldırmak dedik. Bu başvurudan önce toplanıp görüşmüştük.

— Sanıyorum, bir de Medeni Kanun görüşmeleri sırasında..

— Belki birkaç arkadaş konuşmuştur. Zaten, parti de bu yıl içinde onbeş arkadaştan başka kimse yoktur.

— Terakkiperver Partisi'nin örgütünde en çok etkili ve istekli olanlar kimlerdir?

— Böyle belirli kişileri bilmiyorum.

— Oysa, daha önce partinin programını Terakkiperver Partisi'nin kurulduğu yoz aylarında - hatta Haziranda - İkinci Grup üyeleriyle Kara Kemal tarafından görüşüldüğü, bunların programda değişiklik yaptıklarına ilişkin bilgilerimiz var. Bu konudaki bilginiz?

— Bilmiyorum, efendim. Bir kısmı tercüme edildiğini sanıyorum.

— Cavit Bey tarafından mı?

— Hayır.

— Bu partide Kara Kemal'in parmağının olduğunu hissettiniz mi?

— Esasen Kara Kemal'den haz etmediğim için hiçbir şey hissetmedim.

— Bir nokta daha var. Zat-ı aliniz, İstanbul'da bulunduğunuz zaman Kara Kemal ile temas ettiniz mi?

— Kara Kemal'i şahsen dahi görsem, tanımam.

— Terakkiperver Partisi'nin kurulmasından önce herhangi bir kimseyle temas ettiniz mi?

— Hayır; yalnız Rauf Bey ile..

— Cavit Bey ile?

— Hayır..

— Şu halde, zat-ı alileri askerlikten sonra seçilmeniz sırasında müzakereler geçmişti..

— İşitiyordum.

— Programın müzakeresinde bulunmadınız.

— Hayır.

— Katiplikte kalan bulundunuz mu? Zat-ı aliniz genel başkan, Ali Fuat Paşa genel sekreter.. Meclis dışındaki yönetim kurulu toplantılarına genel başkanlar katılmaz mı?

— Genel başkanlar, genel kurula başkanlık ederler. Mecliste de partiyi önemli konularda temsil ederler. Genelde üyeler serbesttir.

— Zat-ı aliniz devrimin önde gelen şahsiyetlerindensiniz. Tarih bunu böyle kayıt edecektir. Bu inkar edilemez. Vatanı kurtardıktan sonra vatanı geliştirmek için vatan savunmasında nasıl beraber isen yine öyle çalışmanın vatan görevi olduğunu sanıyoruz. Zat-ı alilerinin hangi siyasi nedenle muhalefete geçtiğinizi izah buyurun..

— Efendim, mütareke ile birlikte başlayan elim duruma el birliği ile göğüs gererek Gazi'yi başımıza lider yaparak özellikle o günlerde padişahların kendisini mahvetmek istediği zaman dayandığı kuvvet bendim. Bunu ta-

bil kendileri de itiraf ederler; ne kadar çalıştığını bilirler. Bu, başlangıçta el ele vererek çalışanlar arasındaki birlik bir takım tufeyli insanların araya girmeleriyle tutulamıyor. Buna birçok milletin tarihi tanıktır. Tarih, kendisinden ders almayanlar için feci sayfalar açar. Bizde de zafer elde edildikten sonra bir takım yeni insanlar, yeni hedeflere varmak için bizi yerdiler. Lozan görüşmeleri sırasında birinci ayrılık başgösterdi.

Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki bu aykırılığı bütün milletin duyması, bilmesi gerekir.

Sivas Kongresi'nde, maalesef, çok acı bir durum ile karşılaştık. Sırf benim samimi kalbimle bu durumun önüne geçildi. Öyle uçurumlar vardı ki, birçok kişi mahv olacakken, sırf benim şahsımla el ele vererek perçinlettim. Bu bir hafif tarihçedir. Banş olduktan sonra, ortaya öyle yüzler çıktı ki, biz eski arkadaşları, sanki, memleket içinde sanki taşımış ne kadar cahil ve kirlil, pis sıfatlar varsa onlar da yobaz göstermek için şahsıma üstü kapalı yayınlar başladı. Bendeniz sabrediyordum. Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında doğan uçurumu doldurmak mümkün olmadı. Bu uçurumu kapatmak için istifadan önce ve istifadan sonra çok çalıştım. İmkân olmadığını da gördüm. Gazeteler ve arkadaşlar, artık bir muhalefet partisi kurulsun diyorlardı. Ben pekala dedim. Rauf Bey ile İsmet Paşa'yı banştırmaya çalışırken şahsıma hücum başladı. Fransız Büyük İhtilali'ni bilirsiniz. Devrimi, el ele yapmışlar; sonra birbirlerini boğmuşlar. Bundan çok korktuğum halde maalesef şahsıma hücumlar başlamıştır. Doğu Cephesinde kumandandım. Tarihi iyi incelediğim için bilirim: Vesvese başlar. Bir müddet birşey yapmamak üzere, siyasete karışmamak üzere yaşamak istedim. Okullar için hazırladığım layihalar, bir kalem darbesiyle mahvoluyordu. Bunları, Gazi ve İsmet Paşa Hazretlerine söylemiştim¹⁰

— Müsaade buyurun; demin işaret ettim ki, yani resmen mahkemede ortaya çıkmıştır ki, zat-ı alinize önce bu noktayı hatırlatırım.

— Bendeniz, öyle zannediyorum ki, öyle bir durumda Gazi Paşa Hazretleri, onları itip de arkadaşlarını elin-

den tutup çekiverseydi, eski arkadaşlarıyla el ele verseydi, daha iyi olurdu. Ben vaktiyle «bir adam hem milletvekili hem asker olmaz» dedim. Fethi Bey'e de söyledim. «Askerliği kaldırınız».. Ne kadar isabet ettiğim sonradan anlaşıldı. Ben hem milletvekili hem ordu müfettişiydim. Bir gazeteci beni eleştiriyordu. Bu durumda vicdani kanaatimin gereğini yaptım.

— Devrim zamanında orduları elde bulundurmok zorunluğu doğmuştur.

— Bunun doğru olmadığını gerçekler göstermiştir. Gördüğüm durum buydu. Bendeniz, olabilecekleri gördüğüm, en kıymetli arkadaşların birbirleri ile ayrılacaklarını sezdiğim için muhalefet partisinin kurulmamasını istedim. İstifa eder etmez de Gazi Paşa ve İsmet Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşlerimi anlattım. Meclise gelmedim. Bir ay kadar evimde oturdum. Muhalefet koşulları doğsun diye ısrar etmedim. Sonra Meclisin koşulları muhalefeti doğurdu.

— Kurtarıcının çevresinde toplanmak varken birkaç arkadaşına tabi olunmaz. Esaslı parti kurmak isterken programınıza İstanbul'un özelliklerine uygun maddeler koydunuz. Bu maddeler, memleket menfaatlerine aykırıdır. Yani, partiniz, memleket menfaatlerine uygun değildi. Maalesef arkadaşlarınız, millet önünde hiçbir siyasi görüşe sahip değiller. Bu kanaati zat-ı devletinizden sonra gelecekler de söyleyeceklerdir.

— Ahrar'ın¹⁾ ne yaptığını gördük. İttihat ve Terakki'yi de gördük. Onlar da memleketi bırakıp kaçtılar. Bu sarkınca, başka milletlerin tecrübe ile yaptıklarının tersini yapmaktan kaynaklanmıştır. İttihat ve Terakki'nin devrimi yaptıktan sonra Meclise parti olarak girmesi felaket olmuştur. Bendeniz Gozi Paşa'ya rica ettim. Müdafaa-i Hukuk halinde bir parti olmasın dedim. Müdafaa-i Milliye tarihe gayet güzel geçmiştir.

— Bu memleketin partilere tahammülü yoktur.

— Bendeniz aksi kanaattayım. Memleket demokrasiye layıktır. Millet anıyaşlıdır.

— Anlayışlı olduğuna ben de inanıyorum. Fakat Hürriyet ve İtilof'ın Rus Çarına başvurduğu konitlanmıştır. İn-

gilizlere kılavuzluk ettiği biliniyor. Partinizin durumunu da böyle görüyorum.

— Bir kelime Ali Beyefendi!. Partimizin kurulması iyi olmadıysa, içinde istihbarat, her türlü aracı olan hükümet bu girişimi yasaklamalıydı. Eğer Gazi istemeseydi kurulmazdı. Hükümet bizi kutladı. Fenalık varsa, hükümet bunu bizden önce görebilirdi.

— Şimdi parti arkadaşlarınız suikast düzenliyorlar. Parti programını Şükrü Bey yapıyor. Şükrü Bey, partinizin esaslı bir unsuru. Şükrü Bey'in bu teşebbüsünden Sabit, Rauf ve Ali Fuat Paşa haberdar olmuşlar, bunlar hakkındaki bilgileriniz? Asıl dava budur.

— Benim Şükrü'nün teşebbüslerinden bilgim yok. Teşebbüsü ancak sizden haber aldım. Şükrü adam bulmuş; Sabit Bey haberdar olmuş. Ben, Sabit Bey'in parti üyelerine haber verip de neden hükümete haber vermediğini hayretle karşılarım.

— Size Rauf Bey söylemiş.

— Hayır.

— Sabit Bey söylemiş..

— Hayır. Niçin bana söylememiştir? Çünkü ben hemen haber verirdim. (..) İzmir suikastında gazetelerde gördüğüm katon ile gayri tabiiilikler var. Birincisi Sarı Efe Çetesi İzmir'e geliyor. Giritli Şevki..

— Edip burada. Ziya Hurşit İstanbul'dan geliyor. Şükrü Bey'in imzasını taşıyan bir tavsiye mektubu ile gelmiş..

— Hayır, Giritli Şevki hükümete haber veriyor. Bir çete memlekete geliyor ve çete ele veriliyor.

— Sarı Efe Edip, Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın en yakın adamıdır. Bu adam Ziya Hurşit ile beraber hareket etmiştir; cinayet işlemeye gelmiştir. Hatta, Kazım Paşa, Meclis başkanırken örtülü ödenekten 8-10 bin lira para almıştır. Zarar görmüştür, evi baka yanmıştır, dediler. Bendeniz o zaman bunu Meclis'te söyleyecektim. Rauf Bey engel oldu. Hatta, Emniyet Müdürlüğünde bir raskantı sonucu Edip'in Meclis Başkanının evinde bir gece yat-tığını haber aldım.

— Zat-ı aliniz, tabiatıyla, yeterli bilgilere sahip de-

ğilsiniz. Edip Bey, asli failer arasında önemlidir. Buyurduğunuz ihtimal söz konusu değildir. Herşeyi, Baytar Rasim ve Şükrü Bey'den haber almıştır. Bu konularda kuşku duyulacak nokta kalmamıştır.

Bu sırada Laz İsmail'in Karabekir'den söz eden ifadesi okunur. Ali Bey;

— Bu ifadeleri bir kesin gerçek diye kabul etmiyoruz. Bu ifadeleri soruşturmanın derinleştirilmesi için alıyoruz. Zat-ı olilerinlin ismi çevresinde dönen şeyler..

— Çok teşekkür ederim ki, üzerimde üniforma yok; öyle entrikalar dönüyor ki, eğer elimde, kudret, kuvvet, ordu, asker, top varken bu hiyanet olsaydı, ben, madden ve maddeten mahv olmak durumuna düşürülecektim. Şimdi bir kere bu Laz gerçekten pls bir herff. Aldatmak için adımı veriyor.. Biz onbeş kişi Ankara'da Mecliste böyle bir vaziyet alacağız.. Belki bu pls fazları kondırmak için böyle uydurmuşlar.

— Şükrü, Arif ve Abidin Bey'lerin katıldıkları kanıtlanmıştır.

— Olabilir...

— Hatta Şükrü Paşa⁴².

— Üzüntü vericidir. Fakat hükümet görevini yapar. Her yerde siyosal partiler vardır. Hükümetin görevi, yasalarn dışına çıkanı yaklamaktır. Genel başkanın elinde yetki yoktur. Ben her alış verişimi sokaktan kendisi yapar durumdaydım. Kalan için nasıl sorumlu olurum?

Kel Ali Bey'in, Karabekir'in sorgusunda kullandığı yumuşak üslup, Falih Rifki Atay tarafından Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal'e anlatılacak; bala salonunda bulunan mahkeme üyeleri, Mustafa Kemal ile karşılaşmamak için pencereden bahçeye atlayarak kaçmak zorunda kalacaklardır⁴³.

ON

İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey, suikasttan çok Terakkiperver Partisi'nin kuruluşu ile ilgiliydi. Parti programını kim hazırlamıştı?

Kara Kemal mi? Cavit Bey mi?. İttihatçıların, İkinci Grup ve Terakkiperver Partisi kanalı ile yapmak istedikleri neydi?

Karabekir'den sonra, partinin genel sekreteri Ali Fuat Paşa'ya da aynı soruları yönetti.

— Zat-ı aliniz partinin genel sekreteriydiniz. Partinin programı nerede açıklandı?

— Ankara'da onbeş kadar milletvekili toplandı; program açıklandı.

— Parti programı taslak olarak kimler tarafından kaleme alındı?

— Kimin tarafından yapıldığını bilmiyorum. Yalnız şunu anımsıyorum. Herkesin not defteri vardı. Bendeniz genel sekreter olduğum zaman herkes notlarını çıkarırdı. İncelenirdi.

— Soruşturmada programın Cavit, Kara Kemal ve Şükrü Bey'ler tarafından yapıldığı anlaşılıyor.

— Bendeniz o zaman müfettiş idim. Bazı sebeplerle Ankara'ya gelmiştim. O zaman durumu gördüm. Önceleri program hakkında birşey bilmiyordum. Meclise katılınca ya kadar da diğer arkadaşları görmedim. Yalnız İsmail Canbulat Bey Selanik'te yüzbaşiydi.. Bendeniz de kurmay başkanıyım. Oradan tanıyorum; ondan sonra da görmedim. Yalnız bu Mecliste gördüm.

— Abdülkadir'i?

— Bunu da Selahik'te görmüştüm. Ondan sonra Mec-
liste gördüm. Başka surette tanımam.

— Kara Kemal'i?

— Kara Kemal'i hiç tanımam. Uzaktan duyardım.
Parti hakkında hiç konuşmadım.

— Paşa, Terakkiperver Parti'ye hangi siyasi kanaat-
lar ile geçtiniz?

— Bildiğiniz gibi Meclise geldik. Halk partisinde il-
keler vardı, program yoktu. Ayrıca bir de muhalefet par-
tisi gerekirdi.

— İddianameden anladınız, bir suikast işi var. Bu
konu araştırılıp, soruşturuluyor. Suikast daha önce An-
kara'da yapılmak istenmişti. Ziya Hurşit'in bu konularda ge-
niş itirafları var. Bu teşebbüs Arif, Ziya, Laz İsmail, Şük-
rû vesaire tarafından yapılıyor. Bunu Sabit Bey haber alı-
yor. Suikasta engel olabilmek için zat-ı alilerine, Rauf
Bey'e haber veriyor.

— Önce şunu arzedeğim ki, vatanın namuslu bir ev-
ladı olmak üzere böyle bir olaydan haberim alıyorsa, va-
tanın en namuslu evladının yapacağı şeyi yapar; hükü-
mete ve Gazi'ye haber verirdim. Yalnız bildiğim şudur: An-
kara'da evimden çıkarken Rauf Bey'in Sabit Bey ile be-
raber geldiklerini gördüm. Şükrü Bey'in sarhaşken, Sabit
Bey'i kızdırdığını görmüştüm. Rauf Bey, soruşturdu. Şük-
rû Bey, sarhaş olarak Sabit Bey'e birşeyler söylemiş. Sui-
kast hakkında bir bilgi almadık ki, bunu hükümete haber
verelim. Bendeniz hep meşruiyet ve yasa çerçevesinde
hareket ettim. Suikastı haber alıyordım, hükümete haber
verirdim.

— Paşam, bir soru daha: Partinizin hizmetlerinden
dolayı taktirname verdiğiniz Ziya Hurşit, sonra yönetim
kurulunuzdan Şükrü Bey, Arif Bey, Abidin Bey, tamamen
bir özel maksad izlediler; bir suikast yapmak istediler,
ancak başarılı olamadılar. Bu bir gizli örgüttür. Bu gizli
örgütün üyeleri de sizin partinizdir. Kuruluşundan itibaren
böyle bir örgüt partinizde bulunuyordu. Bu partinin genel
sekreteri olarak sorumlusunuz.

— Efendim, geçen yıl parti kapatıldıktan sonra parti

yönetimi kalmamıştır. Genel sekreterliğim de kalmamıştır. Suikast olayı bu tarihlerden sonradır. Bu şahıslar, bizim partinin üyeleri olduğu kadar TBMM'sinin de üyeleridir. Benim bunlarla hiçbir bağlantım yoktur. Böyle olmakla birlikte, TBMM üyelerinin yaptığı işlerden kimselerin sorumlu tutulacağını bilemem!⁴⁴

Ali Fuat Paşa'dan sonra salana Refet Paşa alındı. Refet Paşa, gülümseyerek çevresine bakındıktan sonra sonik sandalyelerinden birine oturdu.

Ali Bey, sorguya başladı; Ali Bey sözü döndürüp dolastırıp, İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'e getiriyordu.

— Paşam, 1926 yılı başlarında Ziya Hürşit, bir takım avenesi ve Şükrü Bey aracılığı ile Ankara'ya geliyor. Orada hükümete ve Cumhurbaşkanına karşı bir suikast yapmak istiyorlar. İncelemeler yapılıyor. Rauf Bey, olaydan haberdar oluyor. Zat-ı alilerine haber veriliyor. Sizin, Rauf Bey'in, Kazım Paşa'nın haberli olduğunu söylüyorlar, suikastı Ankara'da yapamıyorlar. Sonra suikast yapmak için İzmir'e gelyorlar; suikast yapmak üzereyken yakalanıyorlar. Suikast teşebbüslerinden haberiniz ne dereceye kadardır?

— Suikast hakkında bir bilgim yoktur. İş, ben buraya geldikten sonra bana anlatıldı. Ben de bilgi topladım. Suikast hakkında birşey bilmiyorum. Yalnız, Şükrü Bey ile Sabit Bey arasında bu konuda bir kavga olduğunu biliyorum.

— Partinin kurulmasından önce Cavit Bey'e gittiniz mi?

— Cavit Bey'in hanımını tanırım. Her yıl bir defa giderim. Bir defa gittiğimde evlilik yıldönümleriydi; 200 kişi vardı.

— Parti konusunda Cavit Bey ile adada konuştunuz mu?

— Cavit Bey ile ne partinin kuruluşundan önce ne de sonra hiç görüşmedim.

— Canbulat Bey ile?

— Canbulat Bey ile görüşüyordum.

— Cavit Bey tarafından İsmail Canbulat Bey'e verilmiş kitap vardır, bilir misiniz?

— Bundan hiçbir bilgim yok.

— Parti programını Canbulat Bey ile Şükrü Bey imza etmişlerdir.

— Canbulat Bey, parti programının herhangi bir kimse ile görüşüldüğü konusunda bana hiç söz etmemiştir.

Ertesi gün Cafer Tayyar Paşa'nın sorgusu yapıldı. Mahkeme başkanı Ali Bey, aynı soruları sormaya başlamıştı. Terakkiperver Partisi hakkındaki soru yağmurundan sonra konu sulkasta gelmişti:

— Sulkast fikrine karşı izlenimleriniz nelerdir?

— Sulkast hakkında hiçbir şey duymadım.

— Şükrü Bey ile özel görüşür müydünüz?

— Özel olarak görüşmezdim. Arkadaşlarla beraber görüşürdük.

— Bugünkü muhalefetinizin memleket yönetimi konusundaki kişisel görüşünüz nedir?

— Kendi kişisel kanaatım, her ne surette olursa olsun, hükümetin başarıları için dua etmektir. Muhalefeti mi Takrir-i Sükun Kanunu olmadığı zaman söylerim.

— Takrir-i Sükun Kanunu olmadığı zaman bombayı daha iyi koyardınız.

— Affedersiniz, ömrümde bomba kullanmadım; namuslu bir askerim.

— Bağlı bulunduğunuz parti bombayı hazırlamıştır.

— Düşünmedim, düşünmediğimi Kuran'a el basarak söylerim.

— Takrir-i Sükun Kanunu, bir milletvekilinin Mecliste söz söylemesini yasaklamamıştır.

— İzin verin; siyasi görüşlerimizi açıklamak hakkına sahip değiliz. Kanaatlarımızı ancak Mecliste söyleriz.

— Meclis kütüphanesinde Arif Bey, Refet Paşa ve Karabekir Paşa ile toplandınız.

— Hayır, ben yoktum.

— Belki hatırlarsınız.

— Hayır; Karabekir Paşa, Refet Paşa, üçümüz bir arada bulunmadık.

— Kara Kemal ile hiç görüşür müsünüz?

— Onunla hiçbir münasebetim yoktur.

Sanıklardan «Çolak Selahattin» diye bilinen emekli Albay Selahattin Bey, Terakkiperver Partisi'nin kuruluşunda Kara Kemal Bey'in yaptığı çalışmaları anlatmış; Mahkeme Başkanı Ali Bey de Kara Kemal konusunda peş-peşe sorduğu sorularla kuşklarını dile getiriyordu:

— Şu halde bir taraftan Rauf Bey, Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile anlaşılıyor; öte taraftan da Kara Kemal ile.. Kara Kemal, bir takım arkadaşları hesabına ve onları temsilen hareket etmiştir... Evinizde Kara Kemal ile hangi konuyu görüştünüz?

— Sorduk; dedik ki, siz kimsiniz? Arkadaşlarınız var mı?. Cevapları bizi tatmin etmedi. Şüphede kaldık.

— Kurtuluştan sonra Kara Kemal, başta olmak üzere Cavit, Hüseyin Cahit, Rahmi vs. İttihat ve Terakki hesabına toplantı yapmışlar.

— Bilmiyorum.

— Partinin İstanbul şubesi nasıl kuruldu?

— Bir şube kurulması gerektiğine göre bu şubenin başında da temiz bir arkadaşın bulunması gerekirdi. Kara Vasıf Bey'in namus ve ahlakmdan emindik. Kendisine kabul ettirmek gerekirdi. Başkası ile çalışmayız dedik. Sekreterlik için de Rauf Bey, Kara Vasıf'a ısrar etmiş.

Sanıklardan Rüştü Paşa da suikast alayından haberi olmadığını anlatıyor; şunları söylüyordu:

— Yalnız Abidin Bey, bana böyle bir olaydan söz etti. Şükrü Bey, böyle birşey yapacak, men edelim dedi. Biz de Şükrü Bey'i evinde bulduk. O da böyle bir şey yoktur diye bize teminat verdi. Sabit Bey'in evhamından başka birşey değildir, dedi.

— Abidin Bey ile münasebetinizi anlatın?

— Abidin'e Ramazan'dan önce İstanbul'da rasladım. Bana dedi ki «San Efe Edip, İzmir'de serseri gibi dolaş-
yor, örgüt kuruyor» dedi. «San Efe kimdir?» dedim. Ne yaparsa yapsın, hükümet vardır. Bana ne lazım? Beni bunu Abidin'in serseriliğine verdim.

— Seni memleket, paşa rütbesine kadar çıkardı. Abidin böyle şey söyler de senin görevin olmaz mı?

— Edip kimdir, bana ne? Bana suikast işinden söz etmedi. İcyüzünü bilmiyorum.

Eski Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, Feridun Fikri Bey ve emekli Albay Kara Vasıf Bey de Kara Kemal'in Terakkiperver Partisi ile ilişkisini anlatmışlardı.

Hem Savcı Necip Ali Bey'in hem Mahkeme Başkanı Kel Ali Bey'in kafalaında Kara Kemal adı yankılanıyordu.

Terakkiperver Partisi'nin arkasında İttihatçılar ve İttihatçıların eski bakanı vardı:

İşe Nazırı Kara Kemal, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Maarif Nazırı Şükrü Bey!

Bu gruba bir de ad takılmıştı:

Kara Çete...

Sivas milletvekili Halis Turgut, suikast ile hiçbir ilgisinin olmadığını söyleyince Ziya Hurşit ile yüzleştirilecek; Ziya Hurşit, yüzleştirmede şunları söyleyecekti:

— İstanbul'da Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey bana, Şükrü Bey'in benimle görüşmek istediğini söylemiş; ben de bunun üzerine gidip görüşmüştüm. Ondan sonra da Erzurum milletvekili Rüştü Paşa ve Sivas milletvekili Halis Turgut Bey ile görüştüm. Tabii, bütün bu görüşmeler suikast işi üzerineydi. Şükrü Bey, «silahınız noksan ise Halis Turgut Bey size silah verecek. Yalnız Rüştü Paşa'dan istifa edemeyeceğiz» demişti. Halis Turgut Bey ile beraber kaldığımız zaman kendisine «Hani vereceğin tabanca nerede?» dedimse de bir türlü vermedi. Bulamadığını söyledi. (..) Benim bildiğim, gördüğüm: Halis Turgut Bey ile suikast işini görüştük, tabanca vaadetti. Sonra istediğim halde vermedi.

İsmail Canbulat Bey de Kara Kemal ile ilgili soruları «bilmiyorum» diye yanıtlamış: Terakkiperver Partisi için hazırlanan programın yazımında Kara Kemal'in görev almadığını söylemiş; eski Adalet Bakanı ve Trabzon milletvekili Hafız Mehmet de Ziya Hurşit'in kendisine Rüştü Paşa, Halis Turgut ve Sabit ve Halet Beylerin de onayı ile bir hükümet darbesi yapacaklarından söz ettiğini, Şük-

rü Bey ile bu konuyu konuştuğunu ve yeğeni Vahap ile bu iş için görevlendirdiğini anlatmıştı⁴⁸.

İsmail Canbulat ve Halis Turgut Beyler, İstiklal Mahkemesinde önce onar yıla mahkum olacaklar; bu karara itiraz etmeleri üzerine mahkeme kararını değiştirecek ve yeni kararını açıklayacaktı:

İdam!⁴⁹

ONBİR

«Paşa beraat ettiğimize inanalım mı?»

«İnanmayıp da ne yapacağız?»

Bu konuşma, İstiklal Mahkemesinin 13 idam kararı verdiği 13 Temmuz'günün akşamı Elhamra Sineması'nın yanındaki ambarda Mersinli Cemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında geçmekteydi⁴⁷.

Bu konuşmayı duyan Karabekir de Ali Fuat Paşa'nın bu sözlerini aynı sözcüklerle yineleyecekti:

«İnanmayıp da ne yapacağız?»⁴⁸

Sanıklar, 12 Temmuz pazartesi günü savunmalarını yapmışlar; mahkeme ertesi gün kararını açıklamıştı.

İzmit milletvekili Şükrü Bey, Saruhan milletvekili Abidin Bey, Eskişehir milletvekili Albay Arif Bey, Sivas milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul milletvekili İsmail Canbulot, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, eski Trabzon milletvekili Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Son Efe Edip, Çopur Hilmi ve emekli Veteriner Albay Rasim Bey, ölüm cezalarına çarptırılmışlardı.

Ele geçirilemeyen İttihatçıların işe Nazırı Kara Kemal ve eski Ankara Valisi Abdülkadir de yakluklarında ölüm cezasına çarptırılmışlardı.

Savcı tarafından oklanmaları istenen Terakkiperver Paşaları kurtulmuşlardı. Aklanan paşalar, karara inanmıyorlardı.

Paşalarla birlikte, milletvekillerinden Münir Hüsrev, Zeki, Kamil, Bekir Sami, Besim, Sobit, Feridun Fikri, İsmail, Necati, Nafiz, Halet, Faik Beyler ile Laz İsmail ile

birlikte İzmir'e gelen Nimet Hanım, Torbalı Emin, Keleş Mehmet, Latif, Şahin, İdris de aklanmışlardı.

İhsan, Hilmi, Cavit, Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Çalak Selahattin, Rahmi, eski başbakanlardan Rauf ve Adnan Bey'lerin davalarının da Ankara'da görülmesine karar verilmişti.

Sanıklar, bir gün önce kendilerini nasıl savunmuşlardı?

İlk savunmayı Sarı Efe Edip yapmış; şunları söylemişti:

— Ben her devirde sessiz sedasız aciz bir şahsiyetim. Vatanın kurtuluşuna çalıştım. Yalnız bir Sarı Efe olarak kaldım. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yalnızca çocuklarımı düşündüm; onlarla meşgul oldum. Suikast örgütünü red ederim. Ziya Hurşit ile hareketim suikast lehinde değildi. Hükümeti haberdar etmek; onları İzmir'den uzaklaştırmak, hepsini birden yakalatmak istiyordum⁴⁹.

Savunma sırası Ziya Hurşit'deydi. Hurşit, savunmasını; «Cinayeti tasarladım. İhbar ettiler. Tutuklandık. Bu bir cinayettir. Cezası idamdır. Fakat, suç teşebbüs derecesindedir. Yasa, teşebbüs halinde hafifletici neden öngörüyor. Bombalar, tabancalar hazırlanmıştır. Bu teşebbüstür. Teşebbüsün sınırını yüksek mahkeme belirleyecektir» diyerek yaptı.

Laz İsmoğlu ve Gürcü Yusuf, kandırıldıklarını, yakalanmalarından sonra Mustafa Kemal'in kendilerini affettiğini söyleyerek aklarını istediler.

Sarı Efe Edip'in kahyası Çopur Hilmi, suikast örgütünü ihbar etmek üzereyken yakalandığını ileri sürüyor ve aklanmasını istiyordu.

Şükrü Bey, İttihat ve Terakki dönemindeki cinayetlere karışmadığını, bu suikast olayı ile de bir ilgisinin olmadığını söylüyor; Milli Eğitim Bakanlığı sırasında yaptığı hizmetlerden söz ediyor; İttihat ve Terakki'yi savunuyor ve bütün suçlamaları ret ettikten sonra savunma hakkının kullandırılmadığından yakınıyordu.

Ayıcı Arif, «suikast ile hiçbir ilgisinin olmadığı» konusundaki ısrarını sürdürdü. Saruhan milletvekili Abidin Bey de suikast ile ilgisinin olmadığını söyledi.

İttihatçıların eski «Dahiliye Nazırı» İsmail Canbulat, «Ben Şükrü Bey gibi Kara Kemal'in adamıymışım. Savcıdan başka hiç kimse buna inanmaz. Beni tanıyan kimse buna inanmaz. Ben, kimsenin adamı değilim, ilkeleri olan özgür düşünceli bir insanım. Kara Kemal'in adamıdır; dolayısıyla suikasttan haberdirdir, diyorlar. Benim Kemal Bey ile ilişkim eskiden azdı, birbuçuk yıldır da hiç yok. Vahdettin'in öldürülmesi teklifini bile reddettiğimi Gazi Paşa'nın kendisi bilir. Suikast fikrine karşı olduğuma tanık olarak Gazi Paşa'yı gösteriyorum.» diyor, slyasetten soğuduğunu ve ticaretle ilgilendiğini anlatıyordu.

Halis Turgut Bey, suikastla hiçbir ilgisinin olmadığını söylüyordu:

— Rüştü Paşa, Hafız Mehmet, Şükrü ve Abidin Beyleri tanıyım. Bunlar milletvekili arkadaşlardır. Diğerlerini tanımam. Suçlayıcı Hâdeler mantık dışıdır. Şayın başkan; hayat ve namusum vereceğiniz karara bağlıdır. Bunun için hiç dilenmiyorum; mahkemenizden adalet bekliyorum.»

Rüştü Paşa ise duygusal bir konuşma yapmıştı:

— Ben sade bir adamım. Oturacak bir evim bile yoktur. Memleket ve millet menfaatinden başka birşey düşünmem. Gazi Paşa Hazretlerine saygım var. Şahsen bana sevgisini olduğunu biliyorum. 37 yıl kıtalarda hizmet ettim. Eğer bunlarla ilgili olduğumu kanıtlarsanız ve inanırsanız, idam cezası verirsiniz lutfetmiş olursunuz. Başka bir ceza vermeyiniz. İlelebet ölmektense bir defada öleyim. Beni kurtarmış olursunuz. Suikasta zerre kadar katıldığım belli olursa idamımı istiyorum.

Hafız Mehmet, «dokuz ay önce yapılacak bir hükümet darbesini planlayanlardan biri olduğunu» açıklıyor, ancak İzmir suikastı ile ilgisi olmadığını ileri sürüyordu.

Terakkiperver Paşaları savunma yapmamışlardı.

Mahkeme, Terakkiperver Partisi içindeki gizli bir örgütün Cumhurbaşkanına suikast düzenleyip, yönetime el koyma kararı aldığını kabul etmişti.

Terakkiperver Partisi'nin arkasında da Kara Kemal ve Covit Beyler bulunmaktaydı. Mahkeme buna inanmıştı.

İlk idam edilen İttihatçıların Maarif Nazırı Şükrü Bey

oldu. Şükrü Bey'in boğazına dolanan ip kopunca cellat tarafından ikinci kez asılmıştı.

Şükrü Bey'in idamını eski Maarif Vekili Hafız Mehmet'in infazı izlemiş; Hafız Mehmet, asılırken:

— Zulüm, zulüm, zulüm.. zulüm ile yapılan bina payidar olmaz... diye bağırıyordu.

Copur Hilmi, suikastı tasarladıkları Kemeraltı'nda Berber Nuri'nin tütüncü dükkanı önünde, Laz İsmail, İğdelikahve sokağı girişinde, Gürcü Yusuf Şamlı sokak, San Efe Edip Beyler de ard arda asılıyorlardı.

San Efe Edip, asılırken;

— Bu ceza bizler için mukadderdir. Cezamızı çekiyoruz» demiş gülümseyerek asılmıştı.

Hükümet konağı önünde kurulan sehpaye doğru götürülen Rüştü Paşa, ağlıyordu:

— Korkumdan değil; savaş alanlarında bin defa ölme göğüs gerdim. Fakat gözlerimi bile kırpmadım. Ölümün böylesi kahrediyor insanı. Ne olur, beni kurşuna dizin. Bu son arzumu olsun yapın. Ve bilin ki, masumum. Bir hatanın kurbanıyım. Beni boşu boşuna suçluyorlar. Suikast teşebbüsünü duyunca, kaç defa, yapmayın, hem kendinizi hem muhalefeti mahvedeceksiniz, dedim.

Rüştü Paşa, cezaevi müdürünün odasında karan dinlerken de şunları söylemişti:

— Son dakikasında insan yalan söyler mi? Vallahi İzmir suikastından haberdar değildim. Ankara'dakinden haberim vardı.

Albay Ayıcı Arif Bey, cezaevinde, idam kararını sigara içerek dinliyor ve birdenbire bağınıyordu:

— Ben Gazi'nin yirmi yıllık arkadaşıyım. O beni affeder. Verin şuradan bir kağıt kalem. Kendisine bir mektup yazacağım.

Ve mektubu yazıyor:

«Yirmi yıllık arkadaşınızım. Birçok meydan muharebelerinde size fedakarane hizmet ettim. Ölümüne yaklaştığım şu dakikalarda beni affedeceğinizden eminim.»

Mektubu yazdıktan sonra da emredencesine «bu mektubu hemen kendisine ulaştırın.»

Kelime-i şahadet getirmesini isteyen imamı da öfkeyle azarlıyordu:

— Ders verecek sen mi kaldın? Ben bilirim yapacağım işi, çekil sen, işine bak...

Arif Bey, taksiden indirilip, idam sehпасına götürülürken kolundan tutmak isteyenleri itip bağıırıyordu:

— Çıkarın şu kelepçeleri.. Kaçacak değiliz ya.. başım çok ağrıyor, nedir bu eza, cefa?

Sehpanın altına gelince son bir umutla soruyordu. Karakeçili aşiretinden Adanalı Ayıcı Arif Bey, yakın arkadaşısı Gazi Paşa'nın kendisini bağışlayacağından emindi.

Son bir umutla çevresindekilere sordu:

— Hani Paşa'dan bir cevap yok mu? Verir, mutlaka verir.. Beş dakika bekleyelim.

Cellat ipi boynuna geçirilirken de «üstümdeki paraları İstanbul'daki kız kardeşime verirsiniz» diyordu.

Baytar Rasim, Kışla Kapısı'nda kurulan idam sehпасına giderken kendi kendine söyleniyordu:

— Akşam rüyamda görmüştüm, buyur bakakım. İşte şimdi karşımda. Her zaman rüyam böyle çıksaydı ya... Yolcu yolunda gerek, haklı haksız gidiyoruz işte.

Canbulat Bey askeri mohfelin önünde hiç korku belirtisi göstermiyor; ip boynuna geçirilirken gözlüğünü çıkarmak isteyen celladı azarlıyordu.

— Bırak gözlüğümü, sen işine bak..

Sivas milletvekili Halis Turgut Bey de osılırken şöyle bağıırıyordu:

— Ben ölüyorum ama fikrim ölmez. Yaşasın Türklük..

Halis Turgut Bey, cezaevi müdürünün odasında kararı dinlerken «Çocuklarıma söyleyin: katiyen siyasetle uğraşmasınlar. Fikir adamı olsunlar. Yaşasın mefkurem. Payidar olsun Türklük. Bir Türk Türklüğe nasıl fenalık yapar?» demişti.

Cezaevi müdürünün odasına getirilen Saruhan milletvekili Abidin Bey önce «Yatağımdan palas-pandiras getirdiler, bırakın elbisemi giyeyim» diye özür diliyor; sonra kararı soğukkanlılıkla dinliyor; «bırakın ben intihar edeyim; ölmemi istemiyor musunuz?» diyor, idam sehпасında

da «Bari ipi kendim geçireyim... sana zahmet olmasına» diyerek ipi celladın elinden boynuna geçiriyordu.

Ziya Hurşit, uyandırıldığında son derece soğukkanlıydı. «Anladım, telaş etmeyin» diyor; ağır ağır giyiniyor, ipek mendilini düzelterip, yüzüne kolonya sürerek «buyurun gidelim» diyordu.

Cezaevi müdürünün odasında kararı dinlerken ayak ayak üstüne atmıştı. Kararın okunması bittikten sonra sormuştu:

— Hepsi bu kadar mı? Başka birşey yok mu?

Ziya Hurşit, ölüm cezasına çarptırılanların adlarını öğrenince de «Galiba bunların bazıları idama müstehak değillerdi, bir yanlışlık olmalı» demişti.

Cezaevi Müdürü Nuri Bey'in odasından çıkarken de cebinden çıkardığı 200 lirayı müdüre vererek:

— Bunu ağabeyim Faik Bey'e verin; kabrime şerefime uygun bir mezar taşı diktirin. Nuri Bey, vasiyetimi yerine getirmezsən, bak kanışmam, yarın öbür dünyada iki elim yakandadır. Sana orada suikast yaparım ha, hem de elimden kurtulamazsın.. diyordu.

Ziya Hurşit, suikastın yapılacağı Kemeraltı Camii'nin köşesinde asılmıştı. Şaşılacak derecede soğukkanlıydı.

— En son gelir bezme ekabir derler ya.. Ben sonuncu asılan mıyım? diye sormuş, yanıt alamayınca yüksek sesle bağırmıştı:

— Ben zaten başka birşey beklemiyordum. Sizin 'ellinizden yalnız bu gelir.. Ama bu da zevk. Hürriyetsiz bir memlekette yaşamaktansa namusuyla ölmek daha hayırlıdır. Zahmet buyurmayın, ben kendi işimi kendim görürüm.

Sehpaya çıkarken de «Ne mükemmel şey. Salıncağa da benziyor. Yüksekliğine de diyecek yok; yerde kalan insanlara da yüksekten bakacağım.» İstedikim de buydu» demişti.

Ziya Hurşit, tam asılacağı sırada mahkeme üyesi Kılıç Ali ile göz göze gelmiş ve «Kılıç Ali mi o? Nerede bakayım» demişti.

«Aman beyim, vakit geçiyor, çabuk ol» diyen cella-

ta da gülerek «Acelen ne be kuzum? Telaş etme. Ölecek ben değil miyim? Gidiyorum işte.. Dünya sana kalacak, merak etme. Beş dakika sonra öbür tarafta soyuna, sopuna kavuşacağım. Mektubun falan varsa ver de götür-
reyim. Ahirete mektup gönderecek yok mu?» demişti⁶⁰.

İstiklal Mahkemesinin bu kararı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşa'ya telgrafla bildirilmiş; İsmet Paşa İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey'e gönderdiği telgrafta «Türk milletinin vicdanını tatmin eden ve Türk tarihinin olduğu gibi cihan tarihinin sayfalarına da ibret verici dersler muhtevi sayfalara geçecek olan adillane ve akıllane hükümlerinizi takdirle karşıladık» demişti⁶¹.

Aradan sekiz ay geçecek, Mustafa Kemal, Çankaya'da sofrasında ağırladığı Ali Fuat Cebesoy'a «Paşaları senin hatırın için affettirdim» diyecekti⁶².

İzmir suikastı davasında yargılanan Paşalar yıllarca polis tarafından adım adım izleneceklerdi⁶³.

ONİKİ

Şiar'ın Defteri.

19 Haziran 1926 - Cumartesi:

Gece bizde misafir olan Bekir Sami Bey ile şehre indik.

— Cavit Bey siz misiniz?

— Gazeteler, sulkasttan bahis ediyorlardı. Bekir Sami için hadi neyse?.. Benim için? İki seneden beri siyasete kat'î olarak veda etmiştim. Yakından uzaktan hiçbir şeyle alakam yoktur.»

İttihat ve Terakki'nin bu ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, o tarihte bir yaşında olan oğlu Şiar'a bırakmak üzere yazdığı «Şiar'ın Defteri» adlı günlüğüne tutuklandığı ilk gün bu notları düşmüştü.

Eski Dışişleri bakanlarından Bekir Sami (Kunduh) Bey o gece Cavit Bey'in Büyükkada'daki evinde kalmıştı. Sabah, birlikte, Cağaloğlu'ndaki Düyun-u Umumiye'ye gitmek üzere vapura binmişler, köprüde polisler ile karşılaşmışlardı:

— Cavit Bey siz misiniz?

Cavit Bey'i gözaltına aldıktan hemen sonra salıvermişlerdi. Arkadaşları, kaçmasını salık veriyorlardı. Yakın dostu, Şükrü Naili Paşa, «böyle zamanlarda insan kimvurduya gidebilir, biraz uzaklaşırsan» diyordu. Ama Cavit Bey «ne münasebet, neden kaçayım, birşeye karıştığım yok ki» diye diretiyordu».

Cavit Bey, gözaltına alınıp bırakıldıktan iki gün sonra, ayın 21'inde Büyükkada'daki evinden alınıp, tutuklanmış; tutuklandığı gün karısı Aliye Hanım'ı o şu satırları yazmıştı:

— Sabırlı ol. Zaaf, korkusu olanların ve kabahatillerin kândır. Alınan açık olanların birşeyden pervaları yoktur⁵⁵.

Cavit Bey'in sorgusu, 26 Temmuz günü başlamıştı. Daha önce Küçük Talat Bey ve Dr. Nazım Beyler sorguya çekilmişlerdi.

İzmir'deki karar ve idamlardan sonra Ankara'ya gelen İstiklal Mahkemesi «Kara Çete» adı verilen İttihatçıları yargılıyordu.

Kel Ali soruyor, Cavit Bey yanıtlıyordu:

— Mütareke esnasında İzzet Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olarak bulundunuz. Sonra Ferit Paşa kabinesi kuruldu. Siz de ortada kaldınız. Bunlar biliniyor. Onları sonraki hayatınızdan başlayalım. Anlatın bakalım.

— Önce, İzzet Paşa kabinesinden sonra Ferit Paşa gelmedi; Tevfik Paşa kabinesi kuruldu. Kabinenin kurulmasını izleyen günlerde tutuklamalar başladı. Tevfik Paşa geniş ölçüde tutuklamalara karşıydı. Damat Ferit Paşa kabinesini kurduktan sonra yeniden tutuklamalara başladı. Savaş sırasında bakanlık yapanların hepsinin tutuklanacağı söylentileri yaygınlaştı. Bunun üzerine ben de saklandım ve 175 gün kimseye görünmedim. Sonra memleketten uzaklaştım.

— Nereye gittiniz?

— İsviçre'ye ve hep orada kaldım.

— Cavit Bey!. Memlekette Milli Mücadele başlamış ve herkes votani görevini yapmakla mükellef olurken siz nasıl kaçıp gidersiniz?

— Efendim, arz ettiğim gibi İstanbul'da kapalı-saklı bir durumdaydım. Kimse ile görüşemiyordum.

— Gazeteler, Milli Mücadelenin başladığını haber vermiyorlar mıydı? Her tabakadan insanlar görevlerini yapmak üzere Anadolu'ya geçmiyorlar mıydı? Siz de herkes gibi gecemez miydiniz?

— Reis Bey.. Mücadele yeni başlamıştı. O tarihlerde Damat Ferit Paşa Hükümetinin terörü, müthiş baskısı vardı. Anadolu'ya gidebilen henüz yoktu. Yollar kapalı, herkes sinmiş, kimseden kimseye hayır yoktu. Özellikle de

kapalı kaldığım yerden birşey yapabilecek durumda de-
ğildim. Nasıl kaçabilirdim?

— Fransızlar falan söylemişlerdir. Hem siz bir ya-
bancının evinde saklı idinizi

— Hayır, Reis Bey.. Ben Hürriyet ve İttifak Partisi Baş-
kanı Nuri Paşa'nın evinde saklıydım.

— Ama Milli Mücadeleyi bildiğiniz halde Avrupa'ya
gittiniz...

— Damat Ferit'in eline düşmemek için başka çarem
yoktu.

— Tabii, Fransızlar sizin Cavit Bey olduğunuzu bi-
liyorlardı.

— Hayır, bilmiyorlardı..

— O halde, Avrupa'daki hayatınızı anlatınız bakalım.

— 1919 Eylülünde İsviçre'ye gittim. Bütün kış Lozan'-
da kaldım. Cemal Paşa'nın bir dağ köyünde oturduğunu
haber aldım; fakat kendisini göremedim.

— İstanbul'daki arkadaşlarınızla yazıştınız mı?

— Hayır; kimse ile yazışmadım.

— Nasıl olur?

— Gereği yoktu. Herkes kendi derdine düşmüştü. Ya-
zışp da ne olacaktı?. Yalnız Talat Paşa, benim İsviçre'de
bulunduğumu gazetelerden öğrenince yazışmaya başladı
ve bir süre sonra İsviçre'ye geldi... (..) İsmail Conbulat ve
sonra Cemal Paşa da geldi. O'nunla da Berlin'de buluş-
tuk.

— Sizin ve Hüseyin Cahit Bey'in İngilizlerle teması-
nız var mıydı?

— Hayır; Bekir Sami Bey ile Londra'ya gidinceye ka-
dar hiçbir İngilizle temas etmedik. Londra'daki temasları-
mız da bildiğiniz gibi resmi mahiyette idi. Yalnız Londra'-
ya gitmeden önce Talat Paşa'nın Amsterdam veya Lahey'-
de bir İngilizle görüştüğünü duymuştum.

— Demek İstanbul'dan çekildikten sonra siyasi faali-
yette bulunmadınız?

— Evet; hiç bulunmadım.

— Pekiyi... İttihatçı arkadaşlarınızın bir büro kurduk-
larını, kongreler yaptıklarını bilmiyor muydunuz?

— Kat'liyen böyle şeylerden haberim yok..

— Nasıl olur? Bütün arkadaşların; bunu anlattılar. Bu toplantılarda sizin bulunduğunuzu söylediler.

— İmkânı yok; böyle toplantılar almamıştır.

— Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek istediğini de duymadınız mı?

— Evet; böyle birşey duydum ve hemen Talat Paşa'ya yazarak Enver Paşa'yı memlekette ikilik, nifak ve anlaşmazlık çıkarabilecek böyle bir hareketten vaz geçirmesini, bunun kat'liyen doğru olmadığını bildirdim.

— Vatana ne zaman döndünüz?

— 1921 Temmuz'unun ikinci günü.

— Ne ile meşgul oldunuz?

— Düyun-u Umumiye ile.. Daha doğrusu akuyup yazmakla..

— Eski İttihat ve Terakki arkadaşlarınızla temas etmediniz mi?

— Hüseyin Cahit ve Kara Kemal Beyler vardı. Cahit Bey ile devamlı temas ederdim. İsmail Conbulat Bey'i görürdüm. Bunlar, samimi arkadaşlarımdı.

— İkinci seçimin yapılacağı sırada evinizde yapılan toplantıları soruyorum.

— Birinci Lozan Konferansı'ndan sonraydı. Kara Kemal Bey, İzmir'e gitmiş; Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş; biz de konferanstan dönmüştük. Kara Kemal, Mustafa Kemal ile neler görüştüğünü anlattı. Paşa Hazretleri, İttihat ve Terakki arkadaşlarının ne yapacaklarını sormuş. O da bu konuda birşey söyleyemeyeceğini, ancak kendisi adına hareket edebileceğini, arkadaşlar adına birşey söylemek için onlarla görüşmesi gerektiğini, ancak o zaman cevap verebileceğini söylemiş.

— Sonro?

— Bunun üzerine sırf Gazi Paşa'nın arzusunu yerine getirerek bekledikleri cevabı verebilmek için fikirlerini almak üzere arkadaşlarını çağırdı. Bu arada Dr. Nazım ve Rahmi Bey'ler de İzmir'den çağırıldılar.

— Nerede toplanıldı?

— Benim evimde.

— Tesbit edelim; nasıl toplandınız? Kimler vardı? Neler konuştunuz?. Kac toplantı yaptınız? Birbir anlatınız.

— İki defa. Yani iki gün toplanıldı. Bu toplantılarda kimler vardı; isim isim hatırlıyamıyorum. Hüseyinzade Ali Bey, Nail Bey vardı. Hüseyin Cahit, Dr. Nazım, Hamdi Bo-
bo.

— Bu toplantılar elbette boş geçmedi. Anlatın konuş-
tuklarınızı...

— Kara Kemal'in Gazi Paşa Hazretleri ile görüşmesi konuşuldu. Bu arada seçimlere girip girmeme konusu geç-
ti. Gazi Paşa'nın sorusu üzerine konuşuldu. Sonuçta, bir
İttihatçı zümresi halinde Gazi'den istekte bulunulmasının
doğru olmadığı düşünül-
dü. Millî Mücadelenin başında bu-
lunan büyük şahsiyetin arzularına uymak ve hizmetinde
bulunmak kararı verildi. Bunu Gazi Paşa'ya arz edecek-
ti. «Bunlardan arzu ettikleriniz emrinizdedir» denecekti.

— Başka ne görüştünüz?

— Parti programını.

— «Hakimiyet ve saltanat münhasıran milletindir» for-
mülünü kim yaptı?

— Hepimiz.

— Siz evinizde toplantılar yaparak komite halinde ça-
lıştınız.

— Bir defa bunları toplayan ben değilim. Kara Ke-
mal çağır-
mış. Ben de kapımı yüzlerine kapayamazdım ki,
evimi onlara açtım. Kara Kemal'in sözleri üzerine konuş-
tuk.

— Bugünkü sulka-
st işi olmasaydı, bu toplantıları ka-
bul edebilirdik. Fakat bu toplantıdan sonra sürekli gizli
toplantılar yapılmıştır.

— Hayır efendim.. böyle şey olmamıştır. Kat'lyyen..

— Siz bu toplantıyı Gazi Paşa ile görüşmenin sonu-
cu olarak yapıldığını söylüyorsunuz ama Gazi Paşa öyle
demiyor.

— Efendim; Gazi Paşa ile görüşen ben değilim. Ka-
ra Kemal Bey'dir. Hepimizi toplayan odur.

— Sizin evdeki toplantılardan başka Kara Kemal'in
yazıhanesinde de toplantı yapıldı mı?

— Ben başka toplantı bilmiyorum.
— Neden sizin evde toplanıyor?
— Daha rahat, daha sakın..
— Yani gizlice bir komite!
— Ne münasebet, herkesin gözü önündeki bir ev.
— Şükrü, Kara Kemal, Canbulat, bir yol tutturuyorlar, faaliyete geçiyorlar. Ve siz haberdar olmuyorsunuz. Olur mu Cavit Bey?

— Beyefendi, haberdarım. Fakat işte o kadar. Kat'lyen alakadar değildim.

— Ama Kara Kemal Bey ile sık sık görüşüyordunuz.

— Bundan ne çıkar? Eski bir dost.. Evime gelir, onun gibi konuştuğumuz başka dostlarım da var.

— Cavit Bey, bunu iyi bilin ki, İstiklal Mahkemesi şahsi konaatına göre hüküm verir. Sizin bu ifadeleriniz bizi ikna etmemiştir. Kara Kemal gibi bir adamla her gün görüşürsünüz de neler yaptığınızdan nasıl haberdar bulunmazsınız?

— Bilmiyorum. İnsan her sık görüştüğü kimsenin her yaptığından haberdar olabilir mi?

— Şükrü'nün suikast teşebbüsünü nasıl karşıladınız?

— Suret-i katiiyede fena.. meşum..

Cavit Bey, bu suçlamaları Savcı Necip Ali Bey'in iddianamesinden öğrendiği gün karısı Aliye Hanım'a yazdığı mektubunda kaygılarını şöyle dile getirecekti:

«— ..bütün delil Kara Kemal Bey'in dastı olmaklığımdan ibaret kalıyordu. Pamuk ipliğinden daha ince olan bu delil ile yirminci asırda hatta fevkalade bir mahkeme tarafından bile bir adamın mahkum edilebileceğini aklım almıyor. (..) Fakat bu mahkumiyet eğer olursa Mithat Paşa'nın mahkumiyetinden daha ağır bir siyasi facia olacaktır. Zulmün hakimiyeti olacaktır. Ben, en müthiş bir düşmanıma, hayatıma kastetmiş kimselere karşı bu delillerle hüküm veremem.»

İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey, açık açık söylemişti:

İstiklal Mahkemesi, kanıtlara göre değil «şahsi koncata» dayanarak hüküm verecekti...

ONÜÇ

İttihat ve Terakki'nin eski «Katib-i Umumi»si ve «Merkez-i Umumi azası» ve «Maarif Nazırı» Dr. Nazım, İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey'in sorularını yanıtlarken; mahkemenin ölüm cezası vereceğini belki düşünmüştü. Enver Paşa'nın yanında serüvenlerle geçen yaşamının bir gün ya kör bir kurşunla ya darağacında noktalanacağını Selanik'te İttihat ve Terakki'ye girdiği gün göze almıştı. Bu yüzden olup bitenleri pek yadırgamıyor: soruları olanca açıklıkla yanıtlıyordu.

Dr. Nazım, İzmirli Evliyazade Refik Bey'in kızı Beria Hanım ile evlenmişti. Beria'nın halası Makbule Hanım, Dr. Tefik Rüştü (Aros) Bey ile evliydi.

Kel Ali'nin sorularını yanıtlayan Dr. Nazım, mahkeme sonunda kendisini darağacının beklediğini belki biliyordu; ama Mustafa Kemal'in Dışişleri Bakanı Dr. Tefik Rüştü (Aros) Bey ile evlenen Makbule Hanım'ın damadı, Demokrat Parti hükümetinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu da yıllar sonra bir başka idam sehpasında aynı yazgının beklediğini bilemezdi.

Ve eşi Beria Hanım'ın büyük halası, Naciye Hanım'ın kızı Berrin'in Aydın'lı Hacı Ali Paşa'nın torunu Adnan Bey ile evleneceğini; Adnan Menderes'in de 1961 yılı Eylül ayının 17'nci günü İmralı adasında Demokrat Parti'nin ilk ve son başbakanı olarak darağacında can vereceğini de düşünmezdi.

Kel Ali Bey, azarlur gibi soruyordu:

— Bu memleketi durup dururken siz harbe soktunuz. Sonuç biliniyor. Şimdi savaşa girmek için kimlerle, hangi devletler ile nasıl anlaştığınızı anlatın bakalım..

— Ben hükümette değildim. Yalnız Almanya ile anlaşıldığı gün Talat Paşa, size müjde vereyim diye sorunu anlatmıştı. Esasen a ana kadar olup bitenleri hükümet üyelerinden de sıklamışlardı.

— Allah, Allah, böyle bir anlaşmayı kimseye haber vermeden görüşmek devlet kavramı ile bağdaşır mı?

— Bunu milletvekillerinden sormak gerekiyor. Ben milletvekilli değildim. Genel Merkez yöneticisiydim. Bizi ilgilendilmezdi.

— Yaa. Merkez-i Umumi ne iş görür?

— Parti örgütü ile ilgili işleri..

— Birkaç bakanın tek başlarına memleketi savaşa sokmaları doğru mudur?

— Böyle bir kararın hükümet tarafından verilmesi gerektirdi. (..) Bendeniz savaştan açık alınla çıktım Beyefendi.

— Sen öyle zanmı ediyorsun.. Hele felaketin kesin olduğunu görünce nasıl kaçtınız? Geride kalanları kime bıraktınız?

— Örgüte bıraktık.

— En yakın arkadaşlarınıza bile Allahısmarladık demeden gittiniz.. Doğruyu söyle.. Kaçtık de.. Bırakıp kaçtınız. Söyle, söyle, kaçtık del

— Evet kaçtık.. Kalıp da ne yapacaktık?

— Kaçışınızın bir anlamı vardı. Memleket iflas etti. Sen, Talat, Enver, Cemal Paşalar, hepiniz kaçıyorsunuz. Bunun manası nedir? Azız canlarımızı kurtaralım! Yahut «memleket bizi parçalar» korkusu değil mi? Memleketten çıkıyorsunuz, gittiğiniz yerlerde ne yapacağınızı, nasıl yapacağınızı düşündünüz mü?

— Kırım'a gittik. Enver Paşa'nın bir projesi vardı. Kafkasya'daki iki fırkaya yüzbin silah göndermişti. Kendi de gidip bu kuvvetin başına geçecekti, almadı. Kırım'dan bir trenle Almanya'ya gittik, Berlin'de Ermenilerin gösteri yapacaklarını öğrenince sanatoryumda kaldık. «İslam İhtilaller Cemiyeti İttihadı» esasını orada kurduk.

— Demek nerede toplansanız hemen bir nizamname yaparsınız.

— «Wilson prensipleri», büyük ümitler vermişti. Biz

de çeşitli millet ve memleketlerden üzerimize yüklenen yükü hafifletmek üzere bir örgüt kurmayı düşünmüş; Hintliler vs. ile temasa geçmiştik. Merkez Berlin olacak ve her memlekette bir temsilci bulunacaktı. Bu örgüt, sömürgelerde halkı yabancı kuvvetlere karşı örgütlemeyi ve bu yolla Türkiye üzerindeki baskıyı azaltmayı görev edinecektir.

— Siz kimsiniz, nereden çıktınız, derlerse ne diyecektiniz?. Pora çıktınız mı? Masraflarınızı nasıl karşıladınız?

— Onlar zaten hazırды. Davetimize koştular. Talat Paşa'nın verdiği 8-9 bin lira yetiyordu. Berlin'de Rus Şuralar Komünistleri bize faaliyetlerimiz için her türlü yardımı yapacaklarına söz verdiler. Ruslar, yalnız Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyacaktı, biz de Rusya'daki müslümanları kışkırtmayacaktık.

— Sonra Moskova'ya gittiniz?

— Evet.. ama çok güç gidebildik. Uçağımız altı defa düştü. Ben Enver Paşa ile bu şekilde Moskova'ya gittim. Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir ve Kadri Beyler, Talat Paşa ile Berlin'de kaldılar. Orada propaganda ve örgüt çalışmaları yapmaya başladılar. (..) Moskova'da ağustos sonuna kadar kaldık. Bu esnada, Anadolu'ya yardım ve özellikle silah ve cephane sağlamak için çalışıyorduk. Bu çalışmalar sırasında Enver Paşa, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e «Sizin suvarı kuvvetiniz var. Bunu Anadolu'ya gönderirseniz yardımı olur» demişti.

— Ne yetki ile, ne sıfatla söylüyordu? Bizim orado elçimiz var. Söyleyecekse o söyler. Enver Paşa'ya ne oluyor?

— Bir yardım sağlanması için.. bu memleketin bir evladı sıfatıyla. Enver Paşa, bunu temciği pilavı gibi tekrarladıkça, Çiçerin bir gün Paşa'ya şu soruyu sordu: «Siz Ankara için ne düşünüyorsunuz? Ankara sizin için ne düşünüyor?. Dedim ki «Ankara, emperyalistlere karşı savaştıkça bizim hakkımızda ne düşünürse düşünsün, onlara yardıma mecburuz».. (..) bu arado memlekette kötü haberler geliyordu. Bir gün Enver Paşa bana «Anadolu-

dan gelen haberleri görüyorsun, düşman Eskişehir'i almış, memleket sınırında bulunalım. Batum'a gidelim» dedi. Ben de «siz sınıra gelince sabıredemez, zıplar geçersiniz» dedim. «Halbuki sözümüz var. Mustafa Kemal Paşa'nın izni olmadıkça Anadolu'ya geçmeyeceğiz» dedim.. Enver Paşa, «sen asker değilsin, durumu kavrayamıyorsun, sınırda bulunmamız gerekiyor» dedi. Batum'a gittik.

— Ne için? Ne yapacaktı? Memlekete girmek ama nasıl girmeyi düşünüyordu?

— Nefer kıyafetinde, gönüllü olarak..

— Sonra ne yaptınız?

— Enver Paşa, bunu sağlamak için faaliyeteydi. Batum'a gidip gelen Hopa'lı, Rize'li takacılarla, Lazlarla temasta bulunuyordu. Yaveri Muhittin Bey, bunları bulup getiriyordu. Bunlar vasıtasıyla Trabzon'daki meşhur Kayıkçılar Kahyası ile ilişki kurulmuştu.. (..) Enver Paşa, Sakarya savaşının zaferle bitmesinden sonra Anadolu'ya geçmekten vazgeçti.

— Küçük Talat Bey'i Halil Paşa ile nereden çıkardınız?

— Efendim, ben bilmiyorum.

— Küçük Talat Bey.. Siz de Moskova'dan geliyorsunuz, birbirinizi görmek arzusu. Çerkez Sami'nin, nasıl katıldı size?

— Çerkez Sami'nin katıldığı günlerde Berlin'deydim.

— Tevil etmeye çalışmayın.. sizin için doğru yol gerçeği söylemektir.

— Halil Paşa ile Moskova'da bulunduk, görüştük. Fakat Batum'da vagonda gizli oturuyordum.

— Sakarya Zaferi, Anadolu'ya geçme kararınızı tehir etmiştir. Enver Paşa'nın ele geçen mektubu sizin de Anadolu'ya geçme fikrinde olduğunuzu gösteriyor.

— Ben, bizim yönümüzden sınırda tek bir erin bulunmasına bittaraftar değildim.

— Sade Enver Paşa mı? Siz de öyle.. Evet, bizi arkadan vurmak istiyordunuz.

— Reis Beyefendii. Gerçek adına vicdanımın sesini arz ediyorum. Enver Paşa, hatası yüzünden Türklük uğru-

no canını vermiş bir şehittir; eski bir devrimci arkadaşım-
dır, onun ruhuna acı vermek istemem. Fakat şunu da
kesinlikle söylerim ki, eğer Anadolu, sadık ve anlayışlı
bir arkadaşını Enver Paşa'nın yanında bulundursaydı, An-
kara'ya benden fazla, çok fazla hizmet etmiş olacaktı.

— Memlekete dönünce Cavit Bey'in evinde toplan-
dınız mı?

— Evet, bildiğiniz sorunları görüştük.

— Evinizde 9 maddelik İttihat ve Terakki programı bu-
lunmuştur. Nedir bu?

— Terokkiperver Partisi'nin kurulacağı günlerde Şük-
rü Bey İzmir'e geldi. Kara Kemal Bey, mektupla «Benim
programım budur» diye bunu bana İzmir'e göndermiştir.

— Cevap verdiniz mi?

— Hayır..

— Seçimlerden önce bu programı görüşüp kabul et-
mişsiniz.

— Görüşmedik. Bir sakınca yoktur ki, saklayayım.

— Arkadaşlarınızdan biri çıkar da «madde madde gö-
rüştü» derse ne diyacaksınız.

— Böyle bir toplantıda bulunmadım. Toplanıp böyle
bir sorunu görüşmek yasak değildi ki, saklamak zarunda
kalayım.

— Ama bu programda suikast vardı.

— Ne münasebet! Hem ben İzmir'de oturuyorum. Ara
sıra İstanbul'a gider; birkaç gün kahnım. Orada yapılan
şeylerden haberdar değilim.

— Biz, Millet Meclisinin yargı yetkisini kullanınız. Çı-
kardığımız sonuca göre hükmümüzü veririz.

— Bunu bilmiyorum değilim. Doğru söylüyorum. Millet
Meclisinde yasalar çerçevesinde bir parti kurulması, ya-
salara ve vicdana aykırı birşey değildir ki, gizleyeyim.
Bir parti kurmak vatandaşın hakkıdır. Biraz önce savcı
beni yalancılıkla suçladı. Benim bu beyandan anladığım
memlekette başka partilerin kurulmasının istenmediğidir.
Terakkiperver Partisi kurulunca, denge kuruluyor diye se-
vinmiştim⁵⁵.

Mohkemenin üzerinde durduğu sanıklardan biri de Nail Bey'dir⁵⁹.

Mahkeme Başkanı Ali Bey, İttihat ve Terakki'nin eski «Katib-i Mesulü» ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon ve çevresinin «Teskilat-ı Mahsusa Komutanı» Nail Bey'e de aynı soruları sormuş; Nail Bey de Enver Paşa'nın Üçüncü Enternasyonal'e katılmak üzere Moskova'ya gittiğini, Küçük Talat, Azmi ve Hafız Mehmet ile Moskova'da karşılaştığını, Enver Paşa'nın İslam İhtilalcileri Cemiyeti İttihadi çalışmalarını sürdürdüğünü, kendisinin küçük Talat Bey ile birlikte Trabzon'a geldiklerini, Kazım Karabekir Paşa'ya «bolşeviklik hakkında» bilgi verdiğini; daha sonra Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar ile görüşüğünü, Cavit Bey'in evindeki toplantılara katıldığını; Kara Kemal ve Abdülkadir ile arkadaş olduklarını, ancak suikast konusunda hiçbir ilgisi ve bilgisi bulunmadığını söylemişti.

Nail Bey'in, Kara Kemal'in Mes'adet Han'daki bürosuna gidip geldiği, Kara Kemal'in bürosunda, Ardahan milletvekili Hilmi Bey'in 17 kez Nail Bey ile, 10 kez de Abdülkadir ile görüştükleri, Hilmi Bey'in, Hafız Mehmet'in yazıhanesinde Saruhan milletvekili Abidin Bey ile görüştüğü, 13 Mart günü Hilmi Bey, Kara Kemal ve Nail Bey'in toplantı yaptıkları, 15 Mart günü, Kara Kemal'in odasında, Hilmi, Ziya Hurşit ile Nail Bey'in biraraya geldikleri, 17 Mart günü, Ziya Hilmi Bey'in Ziya Hurşit ile birlikte Rüştü Paşa ile buluştukları, Kara Kemal'in yazıhanesinde Kara Kemal, Hilmi ve Nail arasında bir toplantı yapıldığı, 25 Mart günü, Kara Kemal'in yazıhanesinde Hilmi Bey'in, Kara Kemal, Nail Bey ve Abdülkadir'in biraraya geldikleri Hilmi Bey'in 10 Nisan günü Mes'adet Han'da Hafız Mehmet 25 Nisan günü Şükrü Bey ile görüştüğü, Mes'adet Han'daki bu buluşmaların suikast gününe kadar sürdüğü, Ardahan milletvekili Hilmi Bey'in tuttuğu günlük ele geçince ortaya çıkmıştı.

Dr. Fikret Bey de duruşmada, Nail Bey'i Takatlayan Han'ın önünde Abdülkadir Bey ile görüştüğünü söyleyince de hem Nail Bey, hem de Enver Paşa'nın en yakın adamlarından Hilmi Bey için idam sehpaı kurulmuştu.

ONDÖRT

Covit Bey, savunmasını yaparken salonda çıt çıkmıyordu.

«— Bendenize bir de ahlaki suç yüklediniz. Niçin Anadolu'ya geçmediğimi sordunuz.

Reis Beyefendi, siz şahsen ne yaparsanız yapınız; hangi hizmette bulunursanız bulununuz; bir mislini daha yapmayacağınız bir işi yaptığınız, düşmana kurşun atmak fazilet ve ulviyetini gösterdiğiniz zaman, sonradan size katılan arkadaşlarınız İstanbul kaldırımlarında dolaşıyorlardı. Kimisi o zaman mantar gibi biten partilere girip çıkıyorlardı. Hiç kimsenin a zaman kaçtığını görmedim.

Artık, namusuma emanet edilmiş birşey olmakla beraber söyleyeceğim. Temmuz ortalarında bir akşamdi, tanımadığım bir şahıstan aldığım bir tezkerede diyordu ki: «Yarın İstanbul'dan temsilci olarak Sivas'a gider misin?» Feyziye Mektebi Müdiresi Nakliye Hanım'ı aradım, buldum. Dedim ki «böyle bir tezkere aldım, gidebilir miyim?» Bu işlerle meşgul olduklarını bildiğim Adnan Bey'le Halide Hanım'a gönderdim. Bir müddet sonra aldığım cevapta «Bu işle meşgul olanlar, sizin Sivas'a gitmenizi uygun bulmuyorlar». Bunun üzerine gitmedim. Çıkan ilk fırsatta, sadık ve vefakar dostumun sağladığı vasıtalarla Avrupa'ya gittim. Ve gittiğim ertesi gün İstanbul'da saklandığım evi bastılar. Eğer gitmemiş olsaydım, Malta'ya sürülecektim. Yahut Damat Ferit'in Harp Divanında onbeş yıl hapis cezası ile cezalandırılacaktım»⁶⁰.

Ankara'daki dava, Kuvayi Milliyeciler ile İttihatçıların hesaplaşmasıydı.

Küçük Tofat, Dr. Nazım, Salah Cimcoz, Hüseyin Ca-

hit, Mithat Şükrü, Ahmet Nesimi, Eyüp Sabri, Hamal Ferit, «Karakol Cemiyeti» kurucuları Galatalı Şevki Bey ile Albay Kara Vasıf gibi İttihatçılar, bir eski İttihatçı tarafından sorgulanıyordu.

Mahkeme başkanı Kel Ali de eski bir İttihatçıydı. Sultan Abdülhamid, 31 Mart olayından sonra tahttan indirilip Selanik'e götürülürken muhafız birliğinde görevli olanlardan biri de Ali Bey'di. Balkanlarda çete savaşlarına da katılan Ali Bey, Trablusgarp'da ve Derne'de Mustafa Kemal ile birlikte savaşmış; Mayıs 1919'da 171. Piyade alay komutanı olarak Ayvalık'da Yunan kuvvetlerine karşı savaşarak haklı bir ün kazanmıştı. Kel Ali, İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında da yer almıştı.

Mahkeme üyesi Kılıç Ali, Kafkas Ordusu'nda Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın emir subaylığını yapmış; 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye katılmış; Mustafa Kemal'in emriyle Maraş ve Antep'de Fransızlara karşı direnişleri örgütlemişti. İstiklal Mahkemesinin öteki üyesi Dr. Reşit Galip de Kurtuluş Savaşı yıllarında Tavşanlı'da Müdafaoi Hukuk Cemiyeti başkanlığı yapmıştı. Savcı Necip Ali de Denizli'de Kuvayı Milliye Örgütünü kurmuştu.

Üç Aliler - Kel Ali, Kılıç Ali, Necip Ali - ve Dr. Reşit Galip, belki de Kuvayı Milliye adına yurt dışına kaçan İttihatçılardan hesap soruyorlardı. Suikast unutulmuş; sorğu ve savunmalar. İttihatçılar üzerinde yoğunlaşmıştı.

Bu yüzden Covit Bey, savunmasını İttihat ve Terakki dönemi ile ilgili sorumluluğuna ayırmıştı.

— Hakim Efendiler;

Bu memlekette, millet mukadderatına vaz-ı yed etmiş bulunanların içinde harp mesuliyeti olmayan üç kişi varsa, bunun birisi benim; yalnız benim. (...). Bu memleketin, harbin müthiş kabusu altına girmemesi için üç ay geceli gündüzlü çalıştım, tepindim, uğraştım. Harbin mesuliyetinden bana isabet edecek hiçbir vicdan payı yoktur, Hakim Efendiler.

Harbe girildiği gün, nasıl girildiğini gördüğümünden itibaren, mukavemet ve mücadele kapısı açtım. Harp açanlara, Mısır'ı alacağız diyenlere, Efendiler, Mısır'ı alıp da

ne yapacaksınız? Bizim elimizde biri Irak, biri Adana olarak iki Mısır var. Bunlar harabe ve virane halde, çöl halinde dururken bu üçüncü Mısır'ı buna katmak için mi harp edeceksiniz? (..) Bu memleketin malik olmadığı şey insandır. Harp sahalarında telef olacak yüzbinlerce Türkü düşünmüyor musunuz? Ve bunların kaybını karşılayacak hangi zafer, hangi muvaffakiyet olabilir sualini sordum. Fakat bütün bu suallerim cevapsız kaldı. Karşımdaki adamların vatansızlıklarından değil - haşa - karşımdaki adamların Kuran'a iman ettikleri kadar Almanya'nın zaferine iman ettiklerinden dolayı suallerim cevapsız kaldı. (..) Kalbim parçalanarak arkadaşlarımdan ayrıldım. İstifa ettim. Bu benim için çok ağır birşeydi. İttihat ve Terakki'nin hemen hemen teşekkülünden beri birlikte çalıştığım insanlardan, Meşrutiyet'in ilanından sonra aynı bayrağın altında en mukaddes fikirleri müdafaa ettiğimiz arkadaşlardan ayrılıyordum.

Cavit Bey, parlak ve edebi üslubu ile yaşamını anlatıyor; Maliye bakanı olarak olduğu kararları ve gerekçelerini açıkladıktan sonra şunları söylüyordu:

— Mekteb-i Mülkiyeden çıkıp da üç kuruş aylıkla katip olarak devam ettiğim günden bugüne kadar bütün gelir ve masrafım kayıtlıdır. Bunun içinde haksız ve goy-rimeşru kazanılmış bir santim bile yoktur. Ben, hayatı ve devlete hizmetli böyle telakki etmiş ve siyaset yolunda yürümüş bir adamım. Hiçbir servetim, memleket üstünde dikkili bir taşım, memleket içinde ve dışında bir kuruşluk servetim yoktur. Öldüğüm zaman allem aç ve muhtaçtır. İşte İttihat ve Terakki'de on sene Maliye saltanatı eden, milyonlarla, kağıt değil altınlarla oynayan bir adamın tercüme-i halli⁶¹.

Savcı, Cavit Bey'i Kara Kemal ile birlikte Nişantaşı'ndaki evinde gizli toplantılar yapmakla suçlamıştı. Cavit Bey, o günlerde kulaktan kulağa yayılan ve elden ele geçen savunmasında bu konuda kendisini şöyle savunuyordu:

— ..Demek ki, Kara Kemal, bir gün tekrar iktidara gelmeyi ve arkadaşlarını iktidara getirmeyi, Talat Paşa-

ların, Enver Paşaların, Cemal Paşaların kaçtıkları günden beri kurmuş ve Millî Mücadelenin zaferi kati olarak sonuçlanmadan önce ve bendenizin de İstanbul'a gelişinden 5-6 ay önce tekrar bu işlere başlamıştır. Bunların hiçbirinde benim alaka ve irtibatım yoktur. Kara Kemal, bu fena fikir ve ruh ile hareket etmiş ise o halde kendisinin muhalefete geçmek için yahut siyaset yapmak için bir teşvikçiye, destekçiye ihtiyacı olduğu nasıl teslim edilir? Ve böyle birşey nasıl iddia olunabilir?. Reis Beyefendi; hiçbir zaman bendeniz, Kemal Bey'i siyaset yapmak ve muhalefete geçmek için katiyyen teşvik etmedim. (..) en nihayet, benim kudretliki nedir ki, Kemal Bey'i teşvik edeyim, asıl para, kuvvet, şirketler, adamlar, Kemal Bey'in elindeydi. (..) Bunlar için benden yardım istemezdi, ihtiyacı da yoktu.

Cavit Bey, daha sonra «Kör İhsan» diye bilinen «Ergani mebusu» Ali İhsan Bey'in kendisi hakkındaki ifadesine değiniyordu.

— İhsan Bey... 9 maddelik programın Terakkiperver Partisi'nin programı olduğunu söylüyor. Bunun ne kadar «absurde» olduğu muhakkaktır. Ali İhsan Bey, 9 maddelik programın benimle Memduh Şevket Bey arasında Mes'adet Han'ında müzekkere edildiğini söylüyor. Bunun ne kadar manasız birşey olduğu meydanda. Çünkü 9 maddelik program yapıldığı vakit, Memduh Şevket Bey'in nerede olduğunu siz bilirsiniz. Kendisi Batum'da mıydı? Baku'de mi?

Cavit Bey, Nişantaşı'ndaki evinde yapılan toplantıları da şöyle açıklıyordu:

— Reis Beyefendi, şimdi asıl meseleye geliyor, gizli teşkilat konusuna, ta' İttihat ve Terokki programının yapıldığı günden beri farzettığınız gizli teşkilat meselesine. O gizli teşkilat tarafından verilen suikast kararından katiyen malumatım yoktur. Bir insanın birşeyi yaptığını isbat etmek gerekir. Ben birşeyi yapmadığımı nasıl ispat edebilirim? Ben bütün hayatımda, hiçbir zaman, hiçbir kimseye karşı - hatta en müthiş düşmanlarıma karşı, hayatıma, şerefime, namusuma tecavüz edenlere karşı - şiddet

det kullanmadım. Ve şiddet kullanılmasına da hiçbir zaman razı olamamış, taraftar olmamış bir insanım. Hiçbir hareketimde, hiçbir konuşmamda, hiçbir yazımda şiddet yoktur.»

Kara Kemal, Cavit Bey'e suikast planından söz açmış mıydı?

«Hayır» diyordu Cavit Bey. «size bütün mukaddesatım namına yemin ederim ki, bana bu teşebbüsten bahsetmemişlerdir. Ve hiçbir zaman gizli teşkilattan bahis etmemiştir. (..) Hiçbir şeyden haberdar değilim; masumum, bî-günahım, bana yazıktır ve günahtır. Hem niçin yapacağım? Siz kendiniz de kabul edersiniz, ilk gününden itibaren siyasete girmek istemedim. Milletvekili olmak istemedim. Hem milletvekili olup da ne yapacağım? Benim ayda bin lira temin eden bir memuriyetim var. Bu Tunus Gedîği yahut Hindistan Valiliği gibi herkesin gıpta ve hasedli onun üzerinedir. Şimdi bunu bırakıp Maliye Bakanı olmak için mi bunları yapacağım. İnsaf ediniz, hakim efendiler.»

Cavit Bey, dillere destan savunmasını şöyle noktalıyordu:

«50-60 sene evvel bir büyük Türk şairinin saltanat hakimleri için söylediği «Layık mıdır insan olana vakti kazada/Hak zahir iken batıl ile hükmü imal et» sözlerini yüksek ve muhterem Cumhuriyet hakimleri için söylenmeyeceğini göstereceksiniz. İşte bu ümit ile mukadderatımı ellerinize tevdi ediyorum. Hakkıma mağrur, vicdanlarınızdan emin olarak hükm-ü adaletinizi bekliyorum.»

Bu parlak savunmanın İstiklal Mahkemesi üzerinde en küçük bir etkisi bile olmadı. Cavit Bey, Dr. Nazım, Artvin milletvekili Hilmi Bey ve Nalîk Bey ölüm cezalanna çarptırıldılar. Yurt dışında bulunan eski başbakanlardan Rauf Bey ile yakalanmayan eski İzmir Valisi Rahmi Bey yakınlıklarında 10'ar yıl hapse mahkum oldular. Başta Küçük Talat Bey ve Kara Vasıf olmak üzere öteki İttihatçılar oklandılar.

Kararda, İttihat ve Terakki liderlerinin memleketi düşmanın ayakları altına atıp yurt dışına kaçtıkları, savuştan

sonra, Berlin, Moskova ve Batum'da iktidarı ele geçirmek için kararlar aldıkları anlatıldıktan sonra şu gerekçeye yer veriliyordu:

«— Birinci ve İkinci Lozan konferansları sırasında Cavit Bey'in Şişli'deki evinde toplanan gizli kongrede eski maksatlarını sağlamak için kararlar alındığı ifade ve itiraflarla tamamen belirlenmiş ve ortaya çıkmıştır. (...) Sözü edilen kongrenin genel mahiyetteki birinci toplantısından sonra İttihat ve Terakki'nin sevk ve idare komitesinin rolünü üstlenen Cavit, Cahit, Kara Kemal, Şükrü, İsmail Canbulat, Dr. Nazım, eski Ardahan milletvekili Hilmi ve Rahmi ve Nail Beylerden kurulu yöneticiler, bu tarihten sonra geceli gündüzlü gizli toplantılarda İttihat ve Terakki'nin bütün memlekette, eski üye ve mensuplarının kendilerini izleyeceklerini düşünerek milli fedakarlıkların ve bunun sonucu olan milli zaferin memleket yararına azami kazancı sağlamak için yeni mücadelelere giren hükümetli bir surette devirerek yerine geçebileceklerini, Cavit Bey'in başkanlığında görüştükleri anlaşılmış ve bu görüşmelerin gizli tutulmasına fevkalade önem verildiği, Kara Kemal'in yanlışlıkla davetli üzerine eve gelen Hüsnü Bey'in odaya alınmaması ile belli olmuştur.

Mahkeme, Cavit Bay'i kabul ettiği şu gerekçe ile suçluyordu:

«— İlk ve güçlü engel gördükleri cumhurbaşkanını suikast yoluyla öldürerek hükümet darbesi projesini uygulamak üzere, Şükrü, Kara Kemal, Hilmi, Nail Beylerden oluşan icra ve teşkilat kurulduğu ve kurulun lideri olan Cavit Bey'in Kara Kemal aracılığı ile yeni kararın gerektirdiği görevlere, Arif Bey ve Rüştü Paşa, Hafız Mehmet gibi Haris, Abdülkadir ve Sarı Efe Edip gibi suikast gibi işlere alışık şahısla Ziya Hurşit ve Çopur Hilmi gibi alet olmaya elverişli ve Laz İsmail ve Gürcü Yusuf gibi suç işlemeyi geçim kaynağı kabul etmiş gafillerle takviye edildiği ve örgütün genişletilmesine çalışıldığı, davanın başından beri bizzat suçluların ve sanıkların itirafları ile belirlenmiştir...»⁹²

Mahkeme, Terokkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Mec-

lis dışında Cavit, Cahit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rohmi, Nail, Hilmi Beyler, Meclis içinde de Rauf, Şükrü, İsmail Canbulat'ın Halk Partisi'ni ele geçirmeyi planladıkları, yapılan gizli toplantılarda, önce, Birinci ve İkinci Grupları birleştirerek her iki gruptaki eski İttihatçıları toplamayı, bunda başarı sağlanamazsa, İttihatçılar adında 15-20 kişilik bir milletvekili grubu ile Rauf Bey'in yardımıyla kabul ettirmek, bu da olmazsa, o zaman İttihat ve Terakki adıyla ortaya çıkarak, 6 oka karşı 9 ilke kabul edilerek meydan okunması kararı alındığı; ancak İttihat ve Terakki'nin kamuoyunda destek bulmaması üzerine Terakkiperver Partisi aracılığı ile Halk Partisi'ni ele geçirmeyi tasarladıklarını kabul ediyordu.

Mahkemeye göre Cavit Bey ile Kara Kemal, bu oluşumun liderleriydi.

Cavit Bey, cezaevi müdürünün odasında karar okunurken «Yaaa, demek böyle. Yazıklar olsun» diyecek; eşi ve çocuğunu arkadaşı Hüseyin Cahit Bey'e emanet ettiğini söyleyecek ve «Gazi Paşa Hazretlerine de selam ve hürmetlerimi söyleyin» diyecek ve sandalyeye çıktıktan sonra da «Allahın laneti, zalimin üstündedir. Zulümdür bu, zulüm» diye bağıracaktı.

Nail Bey, karar okunurken «evet.. adılanedir.. tamam adılanedir» diyecek; sehpayı çıkarken «millet sağ olsun, vatan payidar olsun» diye bağırarak; cellata «Her zaman sandalye görünce otururduk, meğer bu başka sandalye imiş. Daha önce idam edilmediğim için teşrifotmı bilmiyorum. Kusura bakmayın» diye takılacaktı. Hilmi Bey de «Siz de, beni bu akıbete sürükleyenlere de hakkımı helal ediyorum» diyecekti⁴².

Cavit Bey'in oğlu Şiar Yalçın ile Ankara'daki evinde bütün bu olayları görüşüyoruz.. İttihatçılığı, İstiklal Mahkemelerini ve Kel Alileri.

Şiar Yalçın'a Atatürk'ü bugün nasıl değerlendirdiğini soruyorum. Şöyle yanıtlıyor:

«Atatürk'ü Türkiye'nin halaskarı olarak tutarım, severim. İdamdan direkt olarak sorumlu tutmam. Bunlar ihtilalin cilveleridir. Babam asıldı diye Atatürk'e düşmanlığım yoktur.»

ONBEŞ

İstanbul - 27.7.1926.

Makina başında.

Tehir edilemez.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine;

«Kara Kemal'in Aksaray'da Canbaziye Mahallesi'nde Tatarlıkuyu Sokağı'nda Pazar Maliye Tahsil Şubesi Tahakkuk Müdürü Enver Bey'in evinde saklandığı tesbit edilmiş ve bugün saat onyedide eve giderek tutuklanması sırasında beynine kurşun sıkarak intihar etmiştir, Efendim».

İstanbul Vallsi Süleyman Sami Bey, Kara Kemal'in intiharnı, Cumhurbaşkanlığına, Başbakanlığa, İçişleri Bakanlığı ile İstiklal Mahkemesi Savcılığına bu gizli telgraf-la bildiriyordu.

İttihat ve Terakki'nin bu ünlü «laşe Nazırı», Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir Bey'leri 2 Kasım 1918 günü Moda sahillerinde U-67 Alman denizaltısına bindirip, uğurladıktan sonra İttihat ve Terakki'nin liderliğini üstlenmişti.

Kara Kemal, İttihatçılar'ın yurt dışına kaçımlarından önce Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında Talat Paşa'dan «Kara Vasıf Bey ile gizli örgüt kurma» emrini almıştı.

Kurulan örgütün adı «Karakol Grubu»'ydu. Başlangıçta, idersiz kalan İttihatçıları birbirine bağlamak ve Ermeni komitacılara karşı İttihatçıları savunma amacıyla kurulan örgüt, daha sonra Anadolu'ya silah gönderme işine girmişti.

Mustafa Kemal, Karakol Grubuna hep kuşku ile bak-

mişti. İzmir suikastı ortaya çıkarıldığında Mustafa Kemal, yine Karakol Grubundan kuşkulandı.

Kara Kemal, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket.. Bunlar, Karakol Grubunun üç lideriydiler. Üçü de kurmay albaydı.

İstiklal Mahkemesi Başkanı Kel Ali de Karakol Grubunun «Yediler» adı verilen eylemci kolunda görevliydi!

Mustafa Kemal, suikastçıların İzmir'de süren sorguları sırasında Karakol Grubu üzerinde durmuş; Başbakan İsmet Paşa'ya şu gizli telgrafi göndermişti:

— Anadolu milli hareketinin başında ben Erzurum'a gittiğim zaman bütün orduya düzenli olarak gizli bir örgütün tüzüğü yollanmıştı. Bu komitenin adı bildiğiniz gibi Karakol Cemiyeti'ydi. Bu tüzüğü alan birçok büyük ve küçük kumandanlar, bana bağlı oldukları için bu tüzüğün tarafımdan gönderildiğini sanmışlardı. Bunu öğrenince, hemen her tarafta taplatılmasına, bu örgüt ile hiçbir ilgilim olmadığını, tüzüğün içeriğinin de akıl dışı olduğunu bildirerek komitenin çalışmalarının önüne geçmiştim. Sonradan Sivas Kongresi'ne katılan Kara Vasıf, bu tüzüğün kendileri tarafından yazılıp dağıtıldığını itiraf etmişti. Bu tüzükte «Büyük Genelkurmay» ve onun «başkanı» vardı. Bu Genelkurmay Başkanının kim olduğunu sordum. Böyle bir Genelkurmay'ın olmadığını, fakat söz kanunu edilen başkanın ben olduğunu söyledi. Benim iznim ve bilgim olmadığı halde memlekette benim durumumu kötüye kullanarak gizli komite kurulduğunu, bu komite ile de kendi akıllarına uygun hedeflere yönelik hareketlere giriştiklerini anlatmıştır⁴⁶.

Mustafa Kemal, bu bilgileri aktardıktan sonra İsmet Paşa'ya şu emirleri veriyordu:

— ...Bugün izlenen Kara Çete'nin Kara Vasıf gibiler tarafından kurulduğu bilinen Karakol Cemiyeti'nin mensuplarının ilgili olduklarına şüphe yoktur. Buna göre Galatalı tutuklu Şevki Bey'e ilk sorulacak sorular arasında Karakol Cemiyeti nedir? Ne zaman, ne maksatla kurulmuştur? Tüzüğü nedir? Üyeleri kimlerdir? Bu sorularla yeterince açıklama alındıktan sonra soruşturmanın öteki aşamalarına geçilebilir.

Kara Kemal'in İttihatçılar arasındaki adı «Küçük Efendi»ydi.

Kara Kemal, savaş yıllarında İaşe Nazırı olarak esnaf şirketlerini örgütlemişti. Bu işlerdeki yakın arkadaşları, «Kör İhsan» diye bilinen Ali İhsan (İloğlu) Bey ile Memduh Şevket (Esendal)'ti.

Kara Kemal'in ilk işi, küçük esnafı örgütlemek olmuştu. Küçük esnafa hamallara kadar inen bu örgüt, İttihat ve Terakki'ye bağlanmıştı. Kooperatifçilik de Kara Kemal'in ilgi alanıydı.

Kara Kemal, «Teşkilat-ı Mahsusa-ı Ticareye» adlı bir dernek kurmuş; bu derneği, Anadolu Millî Mahsulat, Millî Kantariye, Millî Ekmekçiler Şirketi ve İktisad-ı Millî Bankası izlemişti⁶⁷. Kara Kemal, İaşe Nazırı olunca, bu şirketler devlete ortak olmuştu. Damat Ferit Paşa hükümeti iş başına gelince bu şirketlere devlet el koymuştu.

İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildiğinde Ada'dan Ali İhsan Paşa ve arkadaşlarının (Sabis) ile kaçışlarını da İttihatçılar ile birlikte adada tutuklu bulunan Kara Kemal örgütlemişti⁶⁸.

Malta dönüşünde yeniden şirketlerin başına geçen Kara Kemal Bey, elindeki örgüt ve maddî olanakları bir siyasal güce dönüştürmeye çalışıyordu.

Cavit Bey ile araları, oldum olası, pek iyi değildi.

Kara Kemal Bey, İzmit'te Mustafa Kemal ile görüştükten sonra İstanbul'a dönmüş ve İttihatçıları biraraya getiren toplantıyı Cavit Bey'in evinde düzenlemişti. Bu işlerin asıl karargahı, Kara Kemal'in Mes'adet Han'daki yazıhanesiydi. Eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, İzmit milletvekili Şükrü Bey, Rüştü Paşa, eski Adalet Bakanı Hafız Mehmet, eski Ankara Valisi Abdülkadir, Ardahan milletvekili Hilmi Bey ve Nail Bey, sık sık yazıhanede biraraya gelmişlerdi.

Cavit Bey, bu toplantılardan birisine bile katılmış değildi!

Suikasttan hemen sonra Mustafa Kemal'in emriyle Karakol Grubu üyeleri teker teker tutuklanmışlardı.

Bütün kuşklar, Kura Kemal'in üzerinde yoğunlaşmıştı.

Kara Kemal ve eski Ankara Vallsi Abdülkadir, izlerini kaybettirmişlerdi. Mustafa Kemal, üst üste çektiği telgraflarla Abdülkadir'in tutuklanıp tutuklanmadığını soruyordu.

Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyetleri, Kara Kemal'i saklıyorlardı.

Mallyeci Enver (Alpyürek) Bey de Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, bir ara İstanbul İaşe Müdürlüğü yapmıştı. Kara Kemal ile tanışıyorlardı.

Enver Bey, Aksaray'da Canbaziye Mahallesi Tatarlı Sokakta 10 numaralı sarı badanalı evde genç yaşta dul kalan kızkardeşi Vastfiye Hanım ile oturmaktaydı. O sıralar eşi, babasının Erenköy'deki köşkünde kalmaktaydı. Eşi ile Kara Kemal konusunda aralarında bir de tartışma geçmişti.

Enver Bey, Kara Kemal'in saklanmak için ev oradığını arkadaşı Kara Halil'den öğrenmiş, Kara Halil, bir gece, Kara Kemal'i gizlice Enver Bey'in evine getirmişti.

Kara Kemal, Enver Bey'den Ortaköy'de oturan şoför Niyazi'nin bulunmasını istemişti. Niyazi, Kara Kemal'in emrinde çalışmış; emekli olduktan sonra Kara Kemal'in yardımıyla araba almış; şoförlük yapıyordu.

Plana göre Niyazi, balık tutmak için her zaman aldığı gibi motorla açılacak ve Kara Kemal'i kaçıracaktı.

Hükümet, Kara Kemal'i ihbar edenlere 10 bin liralık ödöl koymuştu.

Enver Bey, Niyazi ile görüşmüş; Kara Kemal'in motorla kaçış planını Niyazi'ye bütün ayrıntısı ile anlatmıştı. Polis önce Niyazi'yi dinlemiş ve Kara Kemal'in saklandığı evle kaçış planını öğrenmişti.

Enver Bey'i yakalamak güç olmadı. Enver Bey'in sorgusunu Polis Müdürü Ekrem Bey yaptı⁹⁹.

Kara Kemal'in gizlendiği ev bulunmuştu.. Ekrem Bey, Enver Bey'in üzerinden ev anahtarlarını alarak, Siyasi Kısım memurlarına gereken emri verdi.

Komisler Mucip, Canbaziye Tatarlıkuyu Sokak 10 numaralı kapıya anahtarı sokarak çevirdi. Anahtar sesini duyan Vasfiye Hanım, Enver Bey geldi sanarak, merdiven başına gelmişti. Polis memurlarını görünce bağırmaya başladı.

Karo Kemal, kulakları ağır duyuyordu. Yine de gürültüyle irkildi. Olacakları anlamıştı. Odadan, bahçeye atladı. Bahçedeki tavuk kümesine girdi ve belinden çıkardığı Gold marka tabancasını başına sıktı.

Polis memurları, Kara Kemal'in sigara dumanları ile dolan odasında sedir üstünde bir kitap buldular:

«Abdülhamid'in Hayat-ı Siyasiyesi».

Kara Kemal'in okuduğu son kitap, devirdikleri padişahın siyasal yaşamını konu almaktaydı.

Kara Kemal'in evinde saklayan Enver (Alpyürek) Bey, üç yıl hapis yattı^{70,71}.

Bütün yurttan aranan eski Ankara Valisi Abdülkadir, önce, eski arkadaşı Nail Bey'i aramıştı. Kapıyı Nail Bey'in 17 yaşındaki oğlu Nadir açmıştı. Abdülkadir'i tanıyan Nadir, «başımıza iş açmayın, babam zaten gözaltında takip ediliyor» demişse de dinletememiş. Abdülkadir, tabancasını çekerek yemek odasına kadar girmişti.

Biraz sonra Nail Bey geldi. Abdülkadir «Aman Nail, ocağına düştüm. Beni kurtar, senin adamların var. Onlarla beni sakla, bir an önce kaçır» diyordu.

Nail Bey, «Kendine gel birader! Sen benim ne vaziyette olduğumu bilmiyor musun? Daima göz önünde bir adamım. Başka gidecek yer bulamadın mı? Anlaşıyor ki, sulkast teşebbüsü ile ilgin var. Ne haltettin de böyle işlere kanıştın?» diye azarlıyor, sonra da kapıya kadar götürüp sırtını okşayarak «Haydi, Allah taksiratını affetsin, yardımcı olsun» diye uğurluyordu⁷².

Abdülkadir için ikinci durak, Enver Paşa'nın kahyası Derviş Efendi'dir. Derviş Efendi, Enver Paşa'nın Bakırköy'deki Panalonika çiftliğinde çalışıyordu. Çiftlik, Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan'ın süt kardeşi Mustafa Nattık Paşa'nın karısı Seher Hanım'ındı. Naciye Sultan'ın Harem ağası Aziz de çiftlikte yaşamaktaydı.

Derviş Efendi ve Seher Hanım, Abdülkadir'i sakladılar. Bir sandık içinde at arabası ile İstanbul'dan kaçınan Abdülkadir, Catalca'ya, Catalca'dan da Çilinkos'a geçmiş, Çilinkos'da bir merkep bularak yoluna devam ederek İğneada'ya gelmişti.

Cerkezköy'de Çilingöz Çiftliğinin önünde bir Alman tarafından işletilen çiftlik kahyasından, kendisini orman müfettişi olarak tanıtip, at istemiş; bu arada kuşkulu köylülerin ihbarı üzerine yakalanmıştı. Yakalandığında kimse O'nun suikast suçundan aranan eski Ankara Valisi Abdülkadir olduğunu bilmiyordu. Abdülkadir'in gerçek kimliği, Orman Müfettişi Cafer Tayyar Bey'in durumdan şüphelenmesi üzerine ortaya çıkmıştı⁷².

Abdülkadir, Kırklareli'nden önce İstanbul'a götürüldü, daha sonra Ankara'ya getirilerek sorgulandı. Eski Ankara valisi suikast ile hiçbir ilgisinin olmadığını söylüyordu.

Hüküm, 31 Ağustos günü verildi. 1 Eylül gecesi saat 23'de Abdülkadir, idam sehпасına çıkarken «bir dakika durun, birşey söyleyeceğim» demiş, ancak bunu söyleyemeden ip boynuna geçirilmişti.

3 Kasım 1926 günü toplanan TBMM'sinde İstiklal Mahkemesi Savcılığının yazdığı tezkereler okunacak ve Konya milletvekili Refik Bey (Koraltan)'in «Milletin en kudretli medan istinadı, en kıymetli membaı feyz ve kudretli olan aziz müncimiz ve büyük dahimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri»ne Meclisin «kalbi memnuniyet ve tebrikatını» sunmak üzere verdiği önergeyi açıklamak için yaptığı konuşma dinlenecek ve bursa milletvekili Refet Bey'in Şeyh Salt Ayaklanması ile İzmir suikastı davalarına bakan İstiklal Mahkemesi üyelerine «beyanı takdirat buyurulmasını» isteyen önergesi oylanarak kabul edilecekti⁷³.

Aradan yıllar geçecek; Konya milletvekili Refik Bey, 1960 İhtilali'nden sonra TBMM Başkanı olarak Yassıada'da yargılanıp, ölüm cezasına çarptırılacak ve İmralı adasındaki hücresinde elleri arkadan kelepçeliyken son dakikada gelen afia idam sehпасına çıkmaktan kurtulacaktı.

Ve İstiklal Mahkemesi üyesi Kılıç Ali'nin oğlu gazeteci Altemur Kılıç, tutuklu kaldığı Yassıada'dan salıverildiğinde kendisini, babasının darağacına gönderdiği Cavit Bey'in oğlu arkadaşı Robert Kolej'den sınıf arkadaşı Şiar Yalçın'ın annesi Aliye Hanım tarafından karşılanacaktı.

ONALTI

İzmir suikastı davası başladığı günlerde Rauf Bey, Paris'deydi.

30 Haziran 1926 günü Rauf Bey, TBMM Başkanı Kazım Paşa (Özalp)'a bir telgraf çekerek dokunulmazlığının ayaklar altına alındığını belirterek, «siyasi hasımlardan kurulu ve bazıları ile de şahsi düşmanlık bulunan mahkeme üyelerinin» önüne çıkmayı «kurulan tuzak» olarak nitelemişti⁷⁴.

Kazım Paşa'ya uzun bir telgrafla neden dönmeyeceğini açıklayan Rauf Bey, kararını vermişti; dönmeyecekti.

Rauf Bey, Türkiye'ye dönüp mahkeme önüne çıkmadığını soranlara «İstiklal Mahkemesinin elinde ayuncak olmamak için» diye yanıt verecekti.

İstiklal Mahkemesi tarafından on yıl ağır hapis cezasına çarptırılan Rauf Bey, 5 Temmuz 1935 günü İstanbul'a döndü.

Döner dönmez de Teşvikiye'deki evinde siyasi polis tarafından izlenmeye başlandı⁷⁵.

Döndüğü günlerde, bir gün Mustafa Kemal, Çankaya'da Ali Fuat Paşa'ya «Rauf da şimdi senin gibi aroımızda bulunamaz mıydı?» diye sorunca, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'i Çankaya'ya çağırmişti.

Rauf Bey, o gün, Ali Fuat Paşa'yı şöyle yanıtlamıştı:

«— Atatürk'e karşı daima eski candan dostluğun tesiri altında, ancak içimden gelen en temiz ve iyi duygularla saygı ve sevgi beslediğin hakkındaki kanaatiniz doğrudur. Ötedenberi sarsılmaz bir imanla bağlandığımız gibi Atatürk cidden büyük bir adamdır. Fakat, etrafında toplananlar, yazık ki, hiçbir vakit ona layık olamamışlardır.

Binaenaleyh, kendisi ile görüşmek istememe rağmen bu işte de etrafındakilerin bir ayun yapmasından korkarım.»

All Fuat Paşa'nın Rauf Bey'i milletvekili seçtirme girişimleri de sonuç vermemişti.

Recep Peker, Rauf Bey'in önce Halk Partisi'ne girmesini, sonra aday olmasını istemişti. Mustafa Kemal de sorunun Halk Partisi ile Rauf Bey arasında çözümlenmesi gerektiğini söylemiş, sorun çözülmezse o zaman Rauf Bey'in bağımsız aday gösterilmesini önermişti.

Rauf Bey, bu öneriyi de geri çevirecek ve sonradan yakın çevresine olayı şöyle anlatacaktı:

«— Ben o sırada pekî demekle yıllarca önce vermiş bulunduğum bir istifanameyi geri alarak milletvekilliğimi sağlamak suretiyle birçoklarının hayal gayesi telakki ederek yüksek buldukları mevkiyi de elde edebilirdim. Bu hareket tarzı, hatta böyle birşeyi düşünmek, hatıra getirebilmek dahi biz yaradılıştaki insanların harcı değildir. Nitekim cevabım gayet basit oldu. Allahaısmarladık, dedim, ve ilk trene binerek İstanbul'a döndüm. Elbette bunun böyle olmaması lazımdı. Lakin etrafı ortadan kaldırmak benim elimde olan birşey değildi.

Rauf Bey, aklanmak istiyordu.

1933 yılında Af yasası çıkarılmış; İzmir suikastı davasında verilen hapis cezası kararları da af kapsamına alınmıştı.

Rauf Bey, af istemiyordu; istediği «tashih-i karar»dı; bağımsız bir mahkemede yargılamanın yeniden yapılması ve mahkeme kararı ile aklanmasıydı.

Atatürk ölmüş; İsmet Paşa Cumhurbaşkanı olmuştu.

İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı olunca Rauf Bey ile kız kardeşi İffet Hanım'ı Dolmabahçe Sarayı'na çağırmış ve Rauf Bey'in gönlünü almıştı.

İsmet Paşa'nın amacı, Rauf Bey'i yeniden siyaset alanına sokmaktır.

Rauf Bey, önce «hayır» der:

«İstiklal Mahkemesinin hakkımda verdiği tamamen keyfi ve adaletsiz karar düzeltilmedikçe hiçbir iş kabul etmem»

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Dr. Refik Saydam aracılığı ile 22 Ekim 1939 günü yayınlattığı bir bildiri ile İstiklal Mahkemesi kararının düzeltilmesine yasal olanak bulunmadığını, yargılama olsa Rauf Bey'in aklanacağını açıklamış; devlet, böylece Rauf Bey'den kamuoyu önünde ve açıkça özür dilemişti.

Rauf Orbay, bu oldu-bitti ile Kastamonu milletvekili seçildikten sonra kesilen emeklilik aylığı için Yargıtay'a başvuracak; Yargıtay İzmir suikastı davasına yeniden bakacak ve Rauf Bey, Yargıtay kararı ile aklanacaktı⁷⁶.

İnönü, eski kırınglıkları gidermişti.

Cumhurbaşkanı bir adım daha atarak Rauf Bey'i Londra Büyükelçiliğine atadı.

Rauf Bey, bir süre sonra Londra Büyükelçiliği görevinden de ayrıldı.

Mustafa Kemal, İzmir Suikastı saruşturmaları yapılırken İzmir'de Kordon'da bugün müze olarak kullanılan evde Fahrêttin Paşa'ya «Ali Bey, Paşaları asacak» demiş ve Paşalardan yana görüşünü açıklayan Fahrettin Paşa'ya sormuştu:

— İyi ama sonrasında emin olabilir miyiz?''

Fahrettin Paşa, eski silah arkadaşlarını korumak için «Emin olabilirsiniz Paşa Hazretleri. Siz var oldukça hükümetimiz daima kuvvetli olacaktır, bütün millet size prestij ediyor. Bu nankörlüğe teşebbüs edenler sınırlı bir kaç sapıktan ibarettir. Ceza da bu sınır içinde kalırsa adaletiniz bütün Türk milletini bir kere daha size bağlayacaktır» yanıtını verince de «pekala» demişti:

— Ali Bey ile bir defa daha görüşelim.

Atatürk, ölümünden önce İzmir Suikastı davasında yargılanan eski arkadaşları ile hep barışmak istemiş; bunun için fırsat kollamış; önce Ali Fuat Paşa'yı Çankaya'da ağırlamış, Refet Paşa ile Ankoro Palas'da şampanya içerek barışmış; Rauf Bey'i araya Ali Fuat Paşa'yı sokarak milletvekili seçtirmek istemişti.

Kazım Karabekir ile suikast davasından sonra Karabekir'in 1933 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Milliyet Gazetesi'nde yazdığı ve daha sonra «İstiklal Harbimizin Esasları»

adiyla kitaplaştırdığı anılar nedeniyle yeniden çatışmış; bu anıları, Kılıç Ali'nin yönettiği bir operasyon sonucu toplatılmış ve yakılmıştı⁷⁸.

Kılıç Ali ve Karabekir, bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi.

Bu soğukluk, 1936 yılına kadar sürdü. Atatürk, Karabekir'i 1936 yılı Ağustos ayında Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan «Üçüncü Türk Dil Kurultayı»na çağırarak bu dargınlığı gidermek istedi.

Ali Fuat Paşa'ya «Karabekir Paşa, eğitim, dil ve tarih konuları ile meşgul olmuş bir arkadaşır. Niçin bu kongreye gelmiyor? Ben ona bir davetiye göndereyim, siz de kendisine tarafımdan hususi surette davet edildiğini söylersiniz» dedi.

İki silah arkadaşı Dolmabahçe'de toplanan Dil Kurultayı'nda tanışacaklardır.

Ali Fuat Paşa ve Karabekir, birlikte Dolmabahçe Sarayı'na geldiler.

Fakat, bu görüşme olmadı; olamadı. Karabekir'in Saray'dan erken ayrılacağını Atatürk'e söylemediler; Atatürk de Dolmabahçe Sarayı'na kadar gelen Karabekir'i kendisiyle görüşmek için beklemediğini sanarak bu eski silah arkadaşına kırıldı⁷⁹.

Atatürk, 1938 Kasım'ında Karabekir ile görüşmek istemiş; ancak bu isteği Karabekir'e bildirilmemişti.

Karabekir, bu konuda yakın çevresine «O bizim İstiklal Harbi'ni beraber yaptığımız, sevdiğimiz başkomutanımızdı. O bizim cihat arkadaşımızdı, o Mustafa Kemal'dir; çağılınca gidilir. Benim en yakın arkadaşımdı, ama çağırmadılar, çok iyi biliyorum» diye yakınmıştı⁸⁰.

Atatürk, İzmir suikastı sorgulamalarını okuduktan ve sanıkları da dinledikten sonra suikastın arkasında İttihatçıların olduğundan kuşkulunmuş; Terakkiperver Cumhuriyet Partisi yöneticileri olan eski arkadaşlarını bu yüzden tutuklatmıştı.

«Terakkiperver Paşaları» bu yüzden tutuklanmışlardı. Enver Paşa, Çerkes Ethem ve çevresi ile Kuşcu-

başı Hacı Sami, Mustafa Kemal için hep kuşku kaynağı olmuştu.

Mustafa Kemal'in bu kuşkularda hiç de haksız olmadığı zamanla anlaşılmıştı.

İzmir'deki mahkeme, suikast eylemi ile ilgiliydi. Bu davada ölüm cezalarına çarptırılanlar - Şükrü Bey, Baytar Rasim, Ziya Hurşit, Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, gibi - gerçekten suikastın planlanmasında etkin roller almışlardı. Ayıcı Arif ve Rüştü Paşa gibi sanıkların da suikastın planlanmasından haberi oldukları anlaşılmıştı.

Ankara'da devam eden «İttihatçılar davası» tümüyle «Kuvayı Milliyeci - İttihatçı» hesaplaşması ile geçmiş; Cavit Bey gibi, Dr. Nazım Bey gibi İttihatçılar, suikast ile uzaktan yakından bir ilgileri olmamalarına karşın mahkemece ölüm cezalarına çarptırılmışlardır.

Zamanın Başbakanı İsmet İnönü, yıllar sonra Cavit Bey ile ilgili şu değerlendirmeyi yapacaktı:

«— Cavit Bey'in durumu, İttihat ve Terakki'nin başta gelen şahsiyetlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Ama ben onun şiddet hareketlerine, suikast teşebbüslerine girecek tabiatla olduğuna hiçbir zaman ihtimal vermedim. İnsan, siyasi bir teşkilatın başına geçtiği zaman onun sorumluluğu nereye kadar varır, belli olmaz. Cavit Bey'in başına gelen de siyasi hayatın tabiatında mevcut olan en ağır ihtimaldir»⁴¹.

Falih Rifki Atay da «Çankaya» adlı kitabında Cavit Bey'in suçsuz olduğunu bir vicdan muhasebesi yaparak şu satırlarla anlatmıştı:

«— Biz, Cahit ile Cavit'in hiçbir zaman suikastçı olmayacaklarını biliyor ve Ankara'ya geldikten sonra da durmadan İsmet Paşa'ya baskı yapıyorduk. Cavit'in eğer, onunla birlikte başka günahsızlar varsa onların ölümden kurtarılmamış olmalarına hâlâ vicdanım yanar»⁴².

Kurtuluş Savaşı biter bitmez; Güneydoğu'da Şeyh Said Ayaklanması⁴³ çıkmış; bu ayaklanma sonunda Musul, Türkiye'nin elinden gitmiş; Şeyh Said Ayaklanmasının bastırılmasından yaklaşık bir yıl sonra da arkasında İttihatçıların bulundukları İzmir suikastı ile karşılaşılmıştı.

Tek parti döneminin tepeden inme yöntemlerle yerleşmesine bu iki olay ister istemez yol açmıştı.

Devrim, bir şiddet olayıdır!

Devrim, şiddet ile gelir; bu devrim bir süre sonra yarattığı toplumsal olaylar ile yeni bir sürece; evrim sürecine dönüşür.

Evrim, sürekli oluşumlarla devrimi güçlendirip, yerleştirir. Her devrim, idam sehpalарına, giyotinler ile başlar; sonra evrim sürecine dönüşüp barışçı yöntemlerle gelişir.

Hangi devrim kansız yapılmıştır? Hangi devrim, toplumsal gerilimler yaratmamıştır? Ve hangi devrim, Cavit Bey'in haksız yere asılması gibi adaletsizliklere ve haksızlıklara yol açmamıştır?

Şeyh Said Ayaklanması ve İzmir suikastı, yönetimi emperyalizme karşı verilen kurtuluş savaşı ile ele alan asker-sivil kadronun, devrimleri tek parti düzeni ile gerçekleştirmesine ve - o günkü deyiş ile - «İstiklal-tam» inancına dayalı bağımsız devlet yapısı oluşturmalarına yol açan iki büyük olaydır.

İzmir Suikastı davası, aynı zamanda, İttihatçıların serüvenci eylemlerine de son veren bir dönemin de başlangıcı olmuştur.

Tarihe «keşke bu olaylar olmasaydı» mantığı ile bakılmaz. Bu olaylar yaşanmış; doğru ve yanlış yönleriyle artık geçmişte kalmışlardır. Bu olayları yeniden yaşamaya ve sonuçları değiştirmeye olanak yoktur. Önemli olan bu olaylardan - bu olayları bütün yönleriyle inceleyerek - bugünler için kalıcı dersler çıkarmaktır.

Bu olayları, gereğince inceleyebiliyor muyuz? Ve bu olaylardan gereken sonuçları çıkarabiliyor muyuz?

Sorun budur...

NOTLAR

(1) Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey 27 Mart 1922 günü Topal Osman tarafından Ankara'da boğularak öldürüldü ve cesedi Çankaya Köşkü çevresindeki bir yere gömüldü. Cinayetlin Topal Osman tarafından işlendiği anlaşıldıktan sonra Topal Osman'ın Giresun alayı ile hükümet kuvvetleri arasında silahlı çatışma çıktı. Topal Osman, bu çatışmada öldürüldü ve cesedi de Ulus meydanında asıldı. Ali Şükrü'nün bir arazi uyumsuzluğu nedeniyle öldürüldüğü de ileri sürüldü. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzonlu Yahya Kahya tarafından öldürülmeleri; Yahya Kahya'nın 3 Temmuz 1922 günü sonradan Atatürk'ün muhafız alayı komutanlığı yapan General İsmail Hakkı Tekçe ve Topal Osman'ın iki adamı tarafından öldürülmeleri, Ali Şükrü'nün de Yahya Kahya cinayetini gündeme getireceği günlerde Topal Osman tarafından boğularak öldürülmesi çeşitli yorumlara yol açmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, 29.3.1923, c: 28, s. 227; Tekçe, İsmail Hakkı Günaydın, 4 Aralık 1977).

(2) Özgün metinleri Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunan bu yazışmaları bugünkü Türkçeye çevirerek yayınlıyoruz (CA-Vesika no: 1063 A-V: 2, D-79-5, F-25-4, 5, 6, 7).

(3) Kandemir, Feridun, İzmir Suikastının İçyüzü, Ekicigil yay. 1956 İst. s: 19; Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, Sel yay. 1956 İst. s: 41.

(4) CA-Vesika no: 1064, A-V-2, D-79-5, F-25-1. İstanbul Polis Müdürü Korgeneral Ekrem Baydar, anılarında Vali Kazım Paşa'dan aldığı «dakika geciktiren anılar» diye başlayan telgraf üzerine harekete geçip Sarı Efe'yi yakalattığını anlatıyor (Cumhuriyet, 6 Eylül 1971).

(5) CA-Vesika no: 1020/1, 2, A-V: 2, D-79-5, F: 12-1, 2, 3.

(6) Cebesoy, Ali Fuat, Siyasi Hatıralar, 2 kısım, Doğan

Kardeş yay. 1960 İst. s: 213: Tutanaklar, İzmir'deki Ahenk Gazetesi tarafından günü gününe yayınlanmıştır. Sarı Efe'nin itirazları hakkında bkz. Ahenk. 28 Haziran 1926.

(7) CA-Vesika no: 1019, A-V-3, D-79-5, F: 11.

(8) CA-Vesika no: 1035, A-V-2, D-79-5, F: 24.

(9) Kandemir, a.g.e., s: 34: Erman, Avni Nihat, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri. Temel yay. 1971 İst. s. 80: Laz İsmail'in sorgu metni için bkz. Ahenk. 27 Haziran 1926.

(10) Soysal, İlhami, 150'likler: Gür yay. İst. s: 27 ve s: 280; Tansu, Semih Nafiz, Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, Pınar yay. 1964, s: 189-193; Hıçyılmaz Ergun, Teşkilat-ı Mahsusadan MİT'e, Varlık yay. İst. s: 60-63.

(11) Yakın Tarihimiz, Haftalık Dergi, Atatürk'ü öldürmek istemişlerdi. Firuz Kesik, 31 Mayıs 1962 Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastından Ayı 11 Suikast, Ekicigil yay. 1955 İst. s: 49-99.

Hacı Sami, Enver Paşa'nın Ortaasya'ya gitmesinde de etkili olmuş bir serüven adamıydı.

150'liklerin affı ile yurda dönen Hacı Sami'nin ağabeyi Kuşçubaşı Eşref, Soyadı Yasasından sonra «Sencer» soyadını aldı. 1953 yılında yayınladığı bir broşürle yaşam öyküsünü anlatan Kuşçubaşı Eşref, 1970'li yıllarda öldü. Oğlu Feridun Sencer, Söke'de yaşıyor.

Eşref'in babasından kalan Salihli'deki çiftliği, kardeşi Hacı Sami'nin de öldürülmesinden sonra Ahmet Kocabıyık, Ahmet Tezcan ve Feyzi Lütfi Karaosmanoğlu'na satıldı.

(12) CA-Vesika no: 1056, A-V-2, D-79-5, F-35-10, 11.

(13) Kandemir, Hatıralar ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, Yakın Tarih yay. 1965, s: 70-71; Cebesoy, Siyasi Hatıralar 1, s: 29; Goloğlu, Mahmut, Cumhuriyet'e Doğru, Başnur Mat. Ank. 1971, s: 159 vd; Tuncay Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Yurt yay. Ank. 1981, s: 61.

(14) CA-Vesika no: 1041, A-V-2, D-79-5, F-35-13, 14.

(15) CA-Vesika no: 1043, A-V-2, D-79-5, F-35-16, 17, 18, 19, 20.

(16) CA-Vesika no: 1058, A-V-2, D-79-5, F-35-7, 8.

(17) Mustafa Kemal'in 8. Kolordu Komutanı Salih Bey'e (Orgeneral Salih Omurtak) çektiği 19 Haziran 1926 günlü telgraf (CA-Vesika no: 1061, A-V-2, D-79-5, F-34).

(18) CA-Vesika no: 1044, A-V-2, D-79-5, F-35.

(19) Mustafa Kemal. İttihat ve Terakki örgütünün fedailerinden Yakup Cemil'in Babıali baskınında öldürdüğü Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın İttihatçılara karşı gereken önlemleri almadığından söz ediyor.

(20) CA-Vesika no: 1045. A-V-2, D-79-5, F-35-3, 4, 5.

(21) Kılıç Ali, anılarında «Mahkememizin kararını infaz ettirmemek isteyen Başvekilin tevkiî ile keyfiyeti TBMM'sine arz etmeye karar verdik» (İstiklal Mahkemesi Hatıraları, s: 44) diyorsa da İsmet İnönü, anılarında olayı yalanlıyor.

«Kazım Karabekir Paşa'nın Serbest bırakılması üzerine İstiklal Mahkemesinin beni tevkiî etmeye kalkıştığı söylenmiştir, yazılmıştır. Bunun aslı yoktur. Tamamiyle uydurmadır. Ben, o esnada kararlıydim. Davadan çok endişe etmiş, kesin bir vaziyet almış durumdaydım» (İnönü İsmet, Hatıralar, Bilgi yay. 1987 Ank. 2. Kitap. s. 212).

(22) CA-Vesika no: 1946. A-V-2, D-79-5, F-35-6.

(23) Kılıç Ali, s: 45; Goloğlu, s: 198.

(24) Cebesoy, s: 203.

(25) Cebesoy, Rauf Bey'in suikast ihbarı ile olayları kendisine anlattığını «Siyasi Hatıralar» kitabında anlatarak Günday'ı doğrular (s: 198): İsmet İnönü de Rauf Bey'in «suikast hadisesini sezmiş olabileceğini» ancak «suikast tertibi içinde bulunmadığını» sandığını yazar (s: 214). Günday, Faik, İzmir Suikastının İçyüzü, Dünya Gazetesi, 25 Kasım 1956. Günday, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığında kendisine Etibank ve Şekerbank Şirketi yönetim kurulu üyeliklerinin verildiğini yazıyor (Dünya, 12 Eylül 1956).

(26) Günday, Dünya, 6 Eylül 1956.

(27) Ahenk Gazetesi, 30 Haziran 1926.

(28) Ahenk Gazetesi, 4 Temmuz 1926.

(29) Ziya Hurşit'in bu sorgu metni İzmir'de yayınlanan Ahenk Gazetesi'nin 26 Haziran, Laz İsmail'in de 27 Haziran 1926 günü sayılarında yayınlanmıştır.

Ziya Hurşit'in ifadesi Ahenk Gazetesi'nde yayınlanan tutanaklarla Feridun Kandemir'in «İzmir Suikastı'nın İçyüzü» adlı kitabının ilgili bölümleriyle karşılaştırılıp, bugünkü Türkçe ile özetlenmiştir.

Laz İsmail, Rize İll Pazar İlçesi Yücehisar Bucığı Lango Köyündendir. Allesi sonradan Şahinbaş soyadını almıştır.

Laz İsmail ile İzmir'e gelen Trabzonlu Nîmet Naciye İstiklal Mahkemesi kararı ile aklanmıştır.

(30) Şükrü Bey, Sarı Efe Edip ve Veteriner Albay Rasım Bey'in dostlukları, İttihat ve Terakki günlerine dayanıyordu. Şükrü Bey, Serez'de Mutasarrıf, Sarı Efe de jandarma yüzbaşı ve İttihat ve Terakki'nin Serez fedaisi. Sarı Efe, Celal Bayar ve yeğeninin kocası İnceoğlu Şevket Bey'in (Atatürk'ün Adalet, Menderes'in Millî Savunma ve Devlet Bakanlarından Refik Şevket İnce) ile birlikte ulusal direnişe katılmış ve Kuva-yı Milliye birliklerini yönetmiş, mahkemedeki ifadesine göre «*Müls Miralay*» rütbesi ile emekli olmuş; kendisine Kurtuluş Savaşı'ndan sonra devlet tarafından Değirmendere'de bir çiftlik verilmişti. Sarı Efe'nin iki oğlu vardı. Oğulları sonradan «*Sognak*» soyadını aldılar. Sarı Efe Edip'in özetlenen ifadesi için bkz. Ahenk, 28 Haziran 1926; Bayar Celal, Bende Yazdım, cilt 6, Baha yay, İst. 1968, s: 1898.

(31) Mustafa Kemal, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey'e gönderdiği şifrede İzmir'den İstanbul'a gitmek üzere vapura binen Sarı Efe Edip ile Abidin Bey'in vapurdan inince tutuklanmayıp, «*durum anlaşılıncaya kadar izlenmesi*» emrini verilmesi hakkında bkz: Baydar, Mustafa Kemal'in Emniyet Mümişti (CA-Vesika no: 1022, A-V-2, D-79-5, F-22-4). Edib'in ya-dırıldım», Cumhuriyet, 4 Eylül 1971.

(32) Ahenk, 5 Temmuz 1926.

(33) Cebesoy, Siyasi Hatıralar, 2 kısım, s: 213.

(34) Kandemir, s: 34.

(35) Ahenk Gazetesi, 28 Haziran 1926.

(36) Kandemir, s: 57-59.

(37) Ahenk, 27 Haziran 1926.

(38) Ahenk, 30 Haziran 1926.

(39) Emekli Kurmay Albay Ali Çetinkaya, Burhaniye'nin Karaağaç Köyünde Yunan muhriplerine ateş eden birliğin komutanıdır. Ayvalık'taki «*Cunda adası*»na Alibey adı, Ali Çetinkaya'nın bölgedeki hizmetleri nedeniyle verilmiştir.

Ali Bey adı, Deli Halit Paşa'nın 9 Şubat 1925 günü TBMM'inde kavga sırasında öldürülmesi olayına da karışmıştı (TBMM, Zabıt Ceridesi, Cilt: 13/1, Dönem 2, İ: 2, B: 46, 3.2.1925 vd.). Bayındırlık ve Ulaştırma bakanlıkları yapan Çetinkaya, 1949 yılında öldü.

(40) Ahenk, 3-4 Temmuz 1926; Mustafa Kemal ile Ka-

rabekir ve Başbakan Rauf Orbay ile İsmet Paşa'nın arasındaki uyumsuzluklar ve Mustafa Kemal'in, Karabekir'in 1933 yılında toplatılan «İstiklal Harbimizin Esasları» adlı kitabına verdiği yanıtlar konusunda bkz: Mumcu Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin yay. 1990, İst. s: 126-179; ayrıca ilk tartışmalar için bkz: Milliyet, 27 Nisan - 5-11 Mayıs 1933.

(41) 1906'de Nurettin Ferruh Alkand, Celalettin Arif, gazeteci Ahmet Samim ve arkadaşlarınınca İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan «Osmanlı Ahrar Fırkası». Parti, etnik gruplara özgürlük verilmesi ve yerinden yönetim gibi görüşleri savunuyordu. Ahrar'cılar, İngiliz Büyükelçiliği ile yakın ilişki kurmuşlar ve 31 Mart gerici ayaklanmasını da desteklemişlerdi (Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı yay. İst. 1984, s: 148; Akşin Sırna, 31 Mart Olayı, AÜSBF yay. Ank. 1970, s: 247-48).

(42) 1872'de Erzurum'da doğan Rüşdü (Dadaş) Paşa, Doğu Cephesinde Kazım Karabekir'in yakın çalışma arkadaşıydı. Kafkas Tümeni komutanlığı ve 9. Kolordu komutan vekilliği yapan Rüşdü Paşa, 1922'de Başkomutanlık Mahkeme üyeliğinde bulunmuştu. 6 Ağustos 1923'de Erzurum milletvekili seçilen Tümgeneral Rüşdü Dadaş, İzmir suikastı nedeniyle idam edilmişti (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay yay. 1989, s: 34).

(43) Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, Sel yay. İst. 1955, s: 67; Atay, Falih Rıfki, Çankaya, Bates yay. İst. 1980, s: 405.

(44) Ahenk, 4 Temmuz 1926.

(45) Enver Paşa'nın yakını olarak bilinen Hafız Mehmet, Baku'de toplanan «Şark Milletler Kongresi» ile Enver Paşa tarafından kurulan Halk Şurular Partisi toplantılarına da katılan - o zamanki deyiş ile - «bolşevik» eğilimli bir milletvekiliydi. Sorgu metni hakkında bkz: Ahenk, 11 Temmuz 1926; Günday, Dünya, 23-24 Kasım 1958.

(46) Cebesoy, s: 219-220. Kararın tüzatı için bkz: Ahenk, 14 Temmuz 1926. Kararın geniş özeti için: Aybars Ergün, İstiklal Mahkemeleri, cilt 1-2, 9 Eylül Üniversitesi yay. İzmir 1988, s: 449 vd.

(47) Korgeneral Cemal Mersinli, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında Ali Rıza Paşa Hükümetinde Harbiye Na-

sırlığı yaptı; İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. 1941 yılında öldü.

(48) Cebesoy, Siyasal Hatıralar, s: 218.

(49) Ahenk, 12 Temmuz 1926.

(50) Ahenk, 14 Temmuz 1926; Kandemir, İzmir Sulkaştının İçyüzü, s: 111-119.

(51) Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, s: 73.

(52) Cebesoy, Siyasal Hatıralar, 2 kısım, s: 224.

(53) Cumhurbaşkanlığı, «hizmet-muhalifler» (A. no: IV-16-4, D. no: 67), dosyaya göre izlenen kişiler, Kazım Karabekir, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Ali Fuat Paşa, Albay Çolak Selahattin, Kara Vasıf, Bekir Sami Bey, Feridun Fikri Bey, Hüseyin Avni Bey, Cavit Bey'in eşi Aliye Hanım.

(54) Yakın Tarihimiz, Cavit Bey'in zindandan eşine yazdığı mektuplar, 1 Mart 1962, sayı 1, s: 11.

Mustafa Kemal, o sıralarda İstanbul'da 3. Kolordu Komutanı olan Şükrü Naili (Gökberk) Paşa'ya makına başında çektiği şifrede «İstanbul'da yapılacak tutuklamaların çabukluk ve emniyetle yürütülmesi» emrini veriyor; Şükrü Naili Paşa da Mustafa Kemal'e verdiği yanıtta, polis müdürü ve Merkez komutanı ile temasta olduğunu, gereğinde askeri birlikleri hükümetin emrine vereceğini bildiriyordu (Tarih 18.6.1926, CA-Vesika no: 1067, A-V-2, D-79-5, F-34-4; Tarih 19.6.1926, CA-Vesika no: 1057, A-V-2, D-79-5, F-34-3).

(55) Aliye Hanım, ilk evliliğini, Sultan Abdülhamid'in en sevdiği oğlu olan Burhanettin Efendi ile yapmış; bu evliliğinden bir çocuğu olmuştur. Aliye Hanım, 1921 yılında Lozan'da Cavit Bey ile evlenmiştir. Cavit Bey'den doğan oğlu Şiar Yalçın, Robert Koleji'ni bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girmiş; 1949 yılında fakülteden mezun olduktan sonra Fransa'da ceza hukuku alanında doktora yapmıştır. Yurda dönüşte, çeşitli il ve ilçelerde savcılık görevlerinde bulunan Yalçın, 1971 yılında komünist partisi kurmak suçundan tutuklanmıştır. Yargılamalar sonunda aklanmış Yalçın, daha sonra siyasi görüşleri gerekçe gösterilerek Adalet Bakanlığı tarafından savcılıktan çıkarılmıştır.

Babası idam edildiği sırada bir yaşında olan Şiar Yalçın, Cavit Bey'in yakın arkadaşı yazar Hüseyin Cahit Yalçın tara-

fından büyütülmüştür; Şiar Yalçın bu nedenle «Yalçın» soyadını almıştır.

Cavîr Bey'in kardeşlerinin soyadı «Gerçel»dir.

(56) Mustafa Suphî'yi ve arkadaşlarını öldüren Yahya Kahya.

(57) Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya'nın sözünü ettiği Çerkes Sami, Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami'dir. Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem, anılarında Atina'ya gidişinde Eşref Bey'in katkılarını anlatır (Kutay, Cemal, Çerkez Ethem Dosyası, Boğaziçi yay. 1989 İst. s: 323-332).

Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami, Enver Paşa'nın en yakın adamıydı. Enver Paşa'yı Türkistan seferine çıkaranların başında Hacı Sami yer alır (Aydemir, Şevket Süreyya, Enver Paşa, Remzi Kitapevi, İst. 1972, cilt 3, s: 622).

Kazım Karabekir, «İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı» adlı kitabında (s: 348) Hacı Sami ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

«...Bu ayrı hareket nasıl olmalı idi? Enver Paşa'yı Asya macerasına sevk eden en büyük amil Hacı Sami'dir. (...) Hacı Sami, Enver Paşa'ya dedi ki:

— Benim Türkistan'da teşkilatım var. Beraber oraya gideriz. Kuvvetlendikten sonra Kafkasya üzerinden yürürüz, o zaman Anadolu da söz dinler.

Hacı Sami, 1927 yılında Atatürk'e sulkaşt yapmak üzere Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmiş ve hükümet kuvvetleri ile giriştiği çatışmada öldürülmüştü.

150'liklerin affı ile Türkiye'ye dönen Kuşçubaşı Eşref, (Sencer) soyadı almış; 1984 yılı Nisan ayında Aydın'ın Söke ilçesinde ölmüştü. Eşref Sencer'in oğlu Feridun Sencer, Söke'de çiftçilik yapıyor.

(58) Cavîr Bey ve Dr. Nazım'ın sorgu metinlerini özetleyerek veriyoruz. Hakimiyet-i Milliye, 27-29 Temmuz 1926; Dünya, 26 Ocak - 5 Şubat 1956; Kandemir, s: 29 ve 50 vd; Aybars, İstiklal Mahkemeleri, s: 455-460.

(59) Nall Bey, İttihat ve Terakki'nin ünlü silahşörlerinden Yenibahçeli Şükrü (Oğuz)'nın kardeşiydi.

(60) Cavîr Bey'in sorgu ve savunması için bkz: Hakimiyet-i Milliye, 25 Ağustos - 10 Ekim. Dün ve Bugün, Haftalık Tarih Mecmuası, 21 Eylül 1956, s: 12 vd. Cavîr Bey'in savun-

malarından bazı bölümleri alıyor ve bu bölümleri de bugünkü Türkçeye çevirerek yayınlıyoruz.

(61) Cavit Bey, eşi Aliye Hanım ve o zaman bir yaşındaki oğlu Osman Şiar'a Merkezi Trieste'de bulunan «Assicurazioni Generali» adlı bir İtalyan sigorta şirketinin İstanbul'daki acentasından 20 Kasım 1925 gün ve 490958 sayılı sözleşme ile 1000 İngiliz sterlinglik bir hayat sigortası yaptırmıştı. Cavit Bey'in bütün serveti buydu!

(62) Gerekçeli kararın geniş özeti için bkz: Aybars. İstiklal Mahkemeleri, s: 463. Tam metin, Milliyet, 27 Ağustos 1926 İzmir'deki ilk kararın tam metni için bkz: Ahenk, 14 Temmuz 1926.

(63) Kandemir, İstiklal Mahkemelerinin İçyüzü, 2. cilt, a: 123. Cavit Bey, Dr. Nazım, Nail ve Abidin Beyler, ölüm cezalarının uygulanmasından sonra Ankara'da cezaevinin avlusuna gömüldüler. 1950'li yılların başında Cavit Bey'in eşi Aliye Hanım'ın girişimi ve zamanın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın verdiği emir üzerine asılan bu dört İttihatçının kemikleri, düzenlenen bir tören ile Ankara'da Asri Mezarlığa gömüldü. Şu anda mezarlarının hangi ada ve parselde oldukları bilinmiyor.

(64) CA-Vesika no: 1076, A-V-2, D-79-5, F-40.

(65) Giray Muharrem, İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat, Yakın Tarihimiz, c. 1, s: 345-346; Tevetoğlu Fethi, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK yay. Ank. 1988, s: 6.

(66) CA-Vesika no: 1077, A-V-2, D-79-5, F-37, 1. 2. 3. 4. 5.

(67) Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt 3, Hürriyet yay. İst. 1989, s: 457; Toprak Zafer, Türkiye'de Milli İktisat, Yurt yay. Ank. 1982, s: 58-61.

(68) Sabis Ali İhsan, Harp Hatıralarım, Ank. s: 32-36; Şimşir Bilal, Malta Sürgünleri, Bilgi yay. Ank. 1985, s: 384.

(69) Baydar Ekrem, Mustafa Kemal'in İstanbul Emniyet Müdürüydüm, Cumhuriyet, 8 Eylül 1971. Dr. Fahri Can, suikasttan Kara Kemal'in hiç haberi olmadığını, olayı duyar duymaz Kara Kemal'in kendisine «Ben bu memlekette çok hiyanetler, alçaklıklar düşünebilirdim. Hatta gördüm de. Fakat Mustafa Kemal'e bir elin kalkacağını asla düşünemezdim. Allaha şükür ki, muvaffak olamadılar. Ve melun yakalarını ele vermişler. Ya evlat, görüyorsun, bu kahpe dünyada kahpeliğün de bir haddi var» dediğini anlatıyor. Yakın Tarihimiz, 5 Nisan 1962, s: 169.

(70) Kemal Tahir'in «Kurt Kanunu» adlı romanında Emin Bey olarak tanıtılan Enver Bey'in İstiklal Mahkemesi tarafından İzmir'de yargılanıp salıverildiği yazılıyor (s: 350). Oysa, Enver Alpyürek olmak üzere Kara Kemal ve Abdülkadir'i saklayanların Ankara'da yargılanıp cezalandırıldıkları, üç yıla yakın süre cezaevinde kaldıkları biliniyor.

(71) Dün ve Bugün, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, «Babamın suikastçılarla hiçbir münasebeti yoktur».. 21 Eylül 1956, s: 21. Bu sahneyi, Nail Bey'in oğlu Nadir Nail Keçeli anlatıyor.

(72) Dünya, 6 Mart 1957, Baydar Ekrem, 9 Eylül 1971, Cumhuriyet.

(73) TBMM Zabıt Ceridesi, devre 2, cilt 27, 3 Teşrinisani 1926, s: 17-19.

(74) Cebesoy, s: 228 vd.

(75) Cebesoy, s: 243; Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, s: 149 vd.

(76) İnönü anılarında bu olay için «onun hakkında zaten bulunduğu zaman tekrar muhakeme edilmek üzere hüküm verilmmişti. Sonra bunun artık hiçbir hükmü kalmadığını sorumluluğu üzerime alarak bütün memlekette ilan edip bertaraf etmeye çalıştım» diye yazacaktı (İnönü, Hatıralar, s: 214; Kandemir, s: 160).

(77) Altay, Fahrettin, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, İnsel yay, 1970 İst. s: 421.

(78) Mumcu, Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, s: 28 vd.

(79) Cebesoy, Siyasal Hatıralar, s: 247.

(80) Mumcu, Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, s: 158.

(81) İnönü, s: 216.

(82) Atay, Falih Rifki, Çankaya, s: 406.

(83) Şeyh Salt Ayaklanması ve Musul sorunu ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve belgeler için: Mumcu, Uğur, Kürt-İslam Ayaklanması, Tekin yay, 1991 İst. a: 165 vd.

AD DİZİNİ

A

- Abdülkadir Bey** (Ankara Valisi): 14, 15, 17, 24, 27, 28, 30, 38, 39, 40, 41, 52, 54, 56, 63, 70, 88, 94, 98, 99, 100, 101, 117
- Abidin Bey** (Saruhan milletvekili): 7, 8, 12, 16, 21, 49, 50, 62, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 88, 112, 116
- Adivar, Adnan** (Doktor): 20, 89
- Adivar, Halide**: 89
- Ahmet Nesimi**: 90
- Ahmet Samim**: 56
- Albay Ayıcı Arif**: 10, 19, 21, 24, 33, 34, 40, 43, 44, 51, 55, 62, 64, 66, 70, 71, 73, 74, 94, 107
- Ali Fuat Paşa** (Cebesoy): 15, 20, 27, 29, 34, 35, 40, 50, 56, 58, 61, 63, 65, 67, 70, 76, 103, 104, 105, 106, 109, 111, 114, 117
- Ali İhsan Paşa**: 44, 98, 116
- Ali Şükrü Bey** (Trabzon milletvekili): 9, 20, 109
- Aliye Hanım**: 102, 114, 116
- Alpyürek, Enver**: 99, 100, 117
- Altay, Fahrettin**: 105
- Aras, Tevfik Rüstü**: 83

Atay, Falih Rıfkı: 62, 107, 113, 117

Aybars, Ergün: 113, 115

Aydemir, Şevket Süreyya: 115

B

Bahattin Şakir: 85, 96

Bayar, Celal: 11, 15, 45, 47, 50, 112, 116

Baydar, Ekrem (Polis müdürü): 13, 15, 16, 35, 99, 109, 112, 116, 117

Bele, Refet: 14, 15, 20, 24, 44, 56, 65, 66, 105, 114

Beria Hanım: 83

Berrin Hanım: 83

Binbaşı Rasuh (Başyaver): 10

C

Cafer Tayyar Bey: 101, 114

Canbulat, İsmail: 21, 56, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 74, 79, 80, 82, 94, 95

Canik, Emin: 14

Cavîr Bey (Maliye Nazırı): 50, 56, 58, 63, 65, 66, 68, 77, 78, 79, 82, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 102, 107, 108, 114, 115, 116

Cemal Paşa: 79, 84, 85, 92, 96
Cemal Paşa (Mersinli): 15,
70, 113
Cimcoz, Salah: 89

C

Çerkez Ahmet: 46
Çerkez Ethem: 17, 27, 29, 106,
115
Çiçerin: 85
Çolak Selahattin: 14, 15, 71,
114
Çopur Hilmi: 8, 10, 26, 29,
30, 42, 43, 44, 48, 49, 70,
71, 73, 88, 94

D

Deli Halit Paşa: 112

E

Eğilmez, Cafer Tayyar: 15, 20,
24, 56, 66
Ekmel Bey (Savcı): 10
Emin Bey (Torbalı): 17, 71
Enver Paşa: 15, 17, 80, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 90, 92,
96, 100, 106, 110, 113, 115
Erman, Avni Nihat: 110
Ertürk, Hüsamettin: 110
Esandal, Memduh Şevket: 92,
98
Evliyazade Refik Bey: 83
Eyüp Sabri: 90

F

Feridun Fikri Bey: 68, 70, 114
Fethi Paşa: 60

Fevzi Paşa: 47, 53
Fikret Bey (Doktor): 88
Firuz Kesim (Başkonsolos):
18

G

Galatalı Şevket: 97
Galip Reşit: 90
Giray, Muharrem: 116
Goloğlu, Mahmut: 110
Göle, Münir Hüsrev: 23, 56,
70
Günday, Falk (Ordu millet-
vekilli): 32, 33, 34, 55, 75,
111
Gürcü Yusuf: 8, 9, 10, 11,
12, 19, 28, 29, 30, 38, 40,
70, 71, 73, 94, 107

H

Hacı Ali Paşa: 83
Hacı Sami (Kuşçubaşı): 15,
17, 106, 110, 115
Hafız Mehmet Bey: 14, 38,
68, 70, 72, 73, 88, 98, 113
Halli Paşa: 86
Halis Turgut (Sivas millet-
vekilli): 21, 56, 68, 69, 70,
72, 74
Hamal Ferit: 90
Hamdi Baba: 81
Hasan Bey (Savcı): 10
Hıçyılmaz, Ergün: 110
Hoca Necati (Lazistan mil-
letvekilli): 19
Hüseyin Avni Bey: 68, 71,
114
Hüseyin Cahit Bey: 79, 80,
81, 89, 95, 114

Hüseyin Fehmi: 56
Hüseyinzade Ali Bey: 81

I

İffet Hanım: 104
İloğlu, Ali İhsan: 92, 98
İnceoğlu, Şevket Bey: 112
İnönü, İsmet: 6, 13, 14, 15,
16, 17, 19, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 59, 60, 76, 88, 97,
104, 105, 107, 111, 113, 117

K

Kadri Bey: 85
Kahya, Yahya: 109
Kandemir, Feridun: 109, 111
Kara Halil: 99
Kara Kemal: 50, 56, 57, 58,
63, 64, 67, 68, 70, 72, 80,
81, 82, 87, 88, 91, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
116, 117
Kara Vasıf Bey: 21, 67, 68,
71, 90, 93, 96, 97, 114
Karabekir, Kazım: 14, 15, 17,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 33, 35,
36, 37, 40, 43, 44, 50, 53,
58, 57, 61, 62, 63, 65, 66,
67, 70, 105, 106, 109, 111,
113, 114, 115, 117
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfü:
110
Kazım Dirlik (Vali): 9, 10,
12, 14, 16, 35
Keçeli, Nadir Nadi: 117
Kel Ali (Çetinkaya): 15, 17,
21, 37, 38, 52, 53, 54, 55,

56, 57, 62, 63, 65, 66, 67,
68, 78, 82, 83, 88, 90, 97,
106, 112, 115

Keleş Mehmet: 71
Kılıç, Ali: 56, 75, 90, 102, 106,
111, 113, 114
Kılıç, Altınur: 102
Kocabıyık, Ahmet: 110
Komsar Mucip: 100
Koraltan, Refik: 101
Küçük Talat Bey: 78, 86, 88,
89, 93
Kuşçuka, Necip Ali (Savcı):
31, 52, 56, 68, 82, 90
Kunduh, Bekir Sami: 20, 70,
77, 79, 114
Kutay, Cemal: 115

L

Laz İsmail: 8, 9, 10, 11, 19,
28, 29, 30, 34, 38, 40, 41,
43, 44, 49, 51, 52, 53, 54,
55, 62, 64, 70, 71, 73, 94,
107, 111, 112

M

Makbule Hanım: 83
Mehmet Ali Bey (Emniyet-
çi): 7
Mehmet Hürşit: 9
Menderes, Adnan: 83, 112
Mithat Paşa: 37
Mithat Şükrü: 90
Motorcu Şevki (Giritli): 6, 7,
8, 9, 10, 42, 43, 48, 61
Mustafa Kemal: 7, 8, 9, 10,
11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 28, 30, 31, 33, 34, 35,

59, 60, 62, 71, 72, 73, 74,
76, 80, 81, 83, 86, 88, 90,
95, 96, 97, 98, 99, 103, 105,
106, 107, 110, 111, 112, 113,
114, 116

Mustafa Natık Paşa: 100
Mustafa Suphi: 109, 115

N

Naciye Hanım: 83
Naciye Sultan: 100
Nafiz Bey: 39
Nakiye Hanım: 89
Nazım Bey (Doktor): 78, 80,
81, 83, 89, 93, 94, 95, 96,
107, 115, 116
Nazım Paşa: 30, 111
Nimet Naciye: 9, 71, 112
Nuri Bey (Cezaevi Müdürü):
75
Nuri Paşa: 79, 90

O - Ö

Orbay, Rauf: 10, 19, 20, 32,
33, 44, 58, 59, 61, 64, 65,
67, 71, 95, 103, 104, 105, 110,
111, 113, 117
Özalp, Kazım (Millet Meclisi
Reisi): 10, 11, 47, 50
103

P - R

Peker, Recep: 13, 14, 21, 22,
24, 104
Rahmi Bey: 80, 93, 94
Rasım Bey (Baytar): 9, 12, 45,
46, 52, 53, 54, 62, 70, 74,
107, 112

Reşit Galip Bey: (Doktor):
56
Rüşdü Paşa: 20, 24, 33, 56,
67, 68, 72, 73, 88, 94, 98,
107, 113

S

Sağiroğlu, Sabit: 32, 33, 34,
56, 61, 64, 67
Sarı Efe Edip: 7, 8, 9, 11, 12,
13, 14, 15, 16, 17, 27, 29,
30, 41, 42, 44, 45, 50, 52,
53, 61, 62, 67, 70, 71, 73,
94, 107, 109, 110, 112
Saydam, Refik: 105
Seher Hanım: 100, 101
Sencer, Eşref (Kuşçubaşı):
17, 110, 115
Sencer, Feridun (Kuşçubaşı):
110, 115
Soysal, İlhami: 110
Süleyman Sami Bey (İstan-
bul Valisi): 14, 96

Ş

Şahin Çavuş: 47
Şiar, Osman: 116
Şimşir, Bilal: 116
Şükrü Bey (İzmit milletveki-
li): 11, 12, 13, 14, 15, 19,
29, 39, 40, 41, 42, 43, 45,
46, 47, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 67, 70, 71, 72, 73,
82, 87, 98, 107, 112
Şükrü Naili Paşa (Gökberk):
12, 77, 114

T

Tahir, Kemal: 117
Talat Paşa: 79, 84, 92, 96
Tekçe, İsmail Hakkı: 109
Tevetoğlu, Fethi: 116
Tezcan, Ahmet: 110
Topal Osman (Mills Yarba-
yı): 9, 20, 109
Toprak, Zafer: 116
Tuncay, Mete: 110
Tunaya, Tarık Zafer: 116

V - Y

Vasfiye Hanım: 99, 100
Yakup Cemil: 111

Yalçın, Şiar: 95, 102, 114, 115
Yaşar Bey (Emniyetçi): 7
Yenibahçeli Şükrü: 115

Z

Zeki Bey: 56
Ziya Hurşit (Lazistan millet-
vekili): 8, 9, 10, 11, 12, 13
14, 15, 16, 19, 20, 24, 29,
30, 32, 33, 34, 38, 41, 43,
44, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 55, 61, 64, 65,
68, 70, 71, 74, 75, 88, 94,
98, 107, 111
Zorlu, Fatih Rüştü: 83

Mustafa Kemal'i öldürmeyi amaçlayan bir örgüt nasıl ortaya çıkarıldı? Başlarında bir eski milletvekilinin bulunduğu cinayet örgütü nasıl ele geçti? Sanıkların yakalanmalarından sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Başbakan İsmet Paşa arasında makina başında yapılan gizli görüşmelerde neler konuşuldu? İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, kendisini nasıl savundu? Karabekir Paşa, sorgusunda neler söyledi? Suikastçılardan Sarı Edip Efe, ajan mıydı? Rauf Bev. Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar neden tutuklandılar?